

МУҚИМЖОН НУРМАТОВ

ШАЙТОНДАРА

ҳикоялар

**«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2008**

Нурматов, Муқимжон

Шайтондара: Ҳикоялар. — Т.: «Шарқ»,
2008. — 112 б.

ББК.84(5Ў)6.

ISBN 978-9943-00-307-1

© «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик
компанияси Бош таҳририяти, 2008.

ШАЙТОНДАРА

Шайтондара безовталаниб қолди. Баланд тоғлар этагида жойлашган қишлоқ одамларининг, айниқса Шайтондара ҳақидаги авлоддан-авлодга ўтиб келадиган турли афсоналардан молларининг, боболарининг ҳикоялари орқали хабардор бўлган ёш-ялангларнинг тинчи бузилди.

Аҳён-аҳёнда тун қаъридан келадиган бўғиқ ҳайқирик тоғдан-тоққа урилиб акс-садо берар, на инсон ва на бирон-бир жонивор овозига ўхшамайдиган бу ғалати овоз янграганда ҳатто қишлоқнинг довюррак бўрибосарлари ҳам қулоқларини диққайтириб жимиб қоларди. Овоз эса худди ер тубидан юзага отилиб чиқиб ёйилган булоқ суви каби Шайтондара қаърида янграб, сўнг тоғдан-тоққа урилиб, қишлоққа тараларди.

Шундоққина дара оғзида жойлашган Такаликқир қишлоғининг қачон пайдо бўлганини ҳеч ким аниқ билмайди. Кексаларнинг айтишларига қараганда, дастлаб бу ерда иккитагина оила ошиён қуриб яшай бошлаган. Йиллар давомида ана шу икки оиладан тарқаган авлод кўпайиб, юздан ортиқ хонадон — бир қишлоқ юзага келган. Бу ерлар ёввойи ҳайвонлару паррандалар макони бўлган. Айниқса, тоғ эчкилари кўп бўлиб, ҳатто хонадонлар атрофида ҳам бемалол ўтлаб юришган экан. Қишлоқнинг Такаликқир деб аталиши ҳам шундан қолган бўлса ажаб эмас.

Асрлар давомида қишлоқ аҳолиси асосан овчилик билан тирикчилик қилиб келган. Шунинг учун ҳам қишлоқ эркакларининг омураи аввало унинг моҳир, довюррак овчилик босув-

ватлилиги билан ўлчанган. Тоғдан кийик, буғу, қўтос каби йирик ҳайвон билан қайтган овчи ўз ўлжаси гўштини қишлоқнинг барча хонадонларига тарқатиши одат тусига кирган. Агар бирон-бир фалокат туфайли умри бемаҳал тугамаса, такаликқирликлар 150—200 йилдан умр кўришган экан.

Қишлоққа туташ Шайтондара чор атрофи баланд чўққилар билан ўралган водий, қалин дов-дарахтлар билан қопланган даранинг охири бориб Бўриқояга тақалади. Дара оғзидан туриб қаралса бу тик, энг баланд қоя ҳақиқатдан ҳам бошини кўтариб увлашга шайланиб турган бўрига жуда-жуда ўхшаб кетар эди. Ривоятларга қараганда бир вақтларда ушбу дарода жами тирик жонзот, ҳатто одамзодга ҳам хавф-хатар солган бўрилар шоҳи макон қурган экан. Минг йиллар муқаддам дунёга ҳукмронлик даъвоси ила одамзод ва ҳайвонлар ичидан энг маккор ва ақлиси ҳисобланган бўрилар ўртасида кураш кетган. Одамлар ҳам, бўрилар ҳам узоқ давом этган бу курашдан толиб унинг охирини кутишар, бу кун эса тобора яқинлашиб келган. Ой қуёш юзини тўлиқ беркитган кунда бўрилар шоҳи энг баланд қояга чиқиб зулмат қўшиғини айтса борми, борлиқ абадий қоронғиликка маҳкум бўлгуси ва бўрилар салтанати бутун дунёга ҳукмрон бўлиб қолгуси эди.

Агар инсон бунга йўл қўймаса, бўрилар шоҳини қояга яқинлашгирмай уни маҳв этса, дўмбиралар чалиб зулматни ҳайдаса, шу кундан бошлаб бўрилар ҳам инсон қаршисида ожиз ҳайвонга айланиши керак эди.

Такаликқир қарияларининг бу афсонани болаларга завқ-шавқ билан сўйлашларининг сабаби бор эди. Чунки, қуёш тугилган ўша мудҳиш кунда қояда туриб эндигина қўшиқ айтишга чоғланган бўрилар султонининг кўксига найза санчган инсон Такаликқирнинг баҳодир овчиси бўлган экан. Бироқ кексалар ҳар са-

фар набираларига бу афсонани сўзлашганида охиригача айтишмас, қарғиш ҳақида лом-мим дейишмас, бўлмаган гап, худонинг ўзи асрасин, деб қўйиша қоларди. Бу қарғиш бўрилар султонининг қарғиши эди. Гўёки у жон таслим қилиб тошга айланар экан, баҳодир овчига қарата "бир кун келиб боланг қашқирга айлансин" дея қарғиш сўзини айтган эмиш...

Даранинг шайтон номи билан аталиш тарихини ҳеч ким аниқ билмайди. Баъзан чорва ҳайвонларининг ном-нишонсиз йўқ бўлиб қолиши, ўлжа ортидан қувиб жарликка қулаган, ҳалок бўлган овчилар ва шунга ўхшаш ҳодисалар туфайли ҳам дарани тоғликлар хосиятсиз деб ҳисоблашар, балки шунинг учун ҳам унинг номи Шайтондара бўлса ажаб эмас. Лекин нима бўлганда ҳам қишлоқни йил давомида сув билан таъминлаган ҳам, ям-яшил бағрига ёввойи ҳайвонлару паррандаларни чорлаб овчиларга ризқ берган ҳам ана шу Шайтондара эди.

Асосан овчилик билан кун кўриб келган тоғликларни одам кўпайиб қишлоқ катталашгач, Шайтондара ҳам боқолмай қолди. Такаликқирликларнинг аксарияти отамерос қурооларини сандиққа жойлаб деҳқончилик қила бошлашди. Тоғлар ёнбағирларидан ерлар ўзлаштирилди. Тез орада улар ғалла, картошка, тамакидан бўлиқ ҳосил етиштириб бинойидек даромад оладиган деҳқонларга айланишди. Ҳар қандай қийин шароитда ҳам бир-бирига суяниб, оғаниидек яшаб келган тоғликлар ўртасидаги оқибат, қадим қариндошлик ришталари ўша-ўша сақланиб қолгандек эди...

Бироқ қишлоқнинг ёши улур инсонлари фикри бошқа эди. Кексалар қишлоқдан гўё файз-барака кетиб бораётгани, авлоддан-авлодга ўтиб келаётган оға-иничилик, меҳр-оқибат ришталари дарз кетаётгани ҳақида тез-тез гапиришарди. Одамзод учун энг зарур бўлган, тоғликларнинг ота-боболаридан қолган бу бебаҳо меросни асрай олишолмагани, фарзанд-

лари қалбига сингдира олишолмагани учун гўё ўзларини гуноҳкордек сезардилар. Сезардилару, қандай қилиб бу ҳатога йўл қўйганликларини, сабабларини тополмай баҳслашардилар. Баъзида эса "Замон шу тариқа ўзгарар экан-да", "Пешонага ёзилгани шу экан-да" деб ўзларига таскин излашарди.

Қарияларнинг ташвишга тушиб қолгани бежиз эмасди. Кузда Лочин билан Лайло бошига тушган мусибат, қишлоқ оқсоқоли Асад буванинг одамлардан қочиб остона ҳатлаб кўчага чиқолмай қолгани, орадан ҳеч қанча вақт ўтмай қишлоқнинг ярмини сел ювиб кетгани... Қишлоққа кетма-кет ёғилган бундай мусибатлар ҳаммаёқни алғов-далғов қилиб юборди. Баъзилар бу кўргуликларни ўн гулидан бир гули очилмай хазон бўлган Лайлонинг фожиали тақдири билан боғлар, "Ака—сингил номусига тажовуз қилди, оға-ини бир-бирига душман бўлди, шу сабабли қишлоққа фалокат ёғилди" деб изоҳлар эди. Ўқтин-ўқтин Шайтондара қаъридан янграб қишлоқ аҳлини таҳликага солаётган мана бу ажабтовур ҳайқириқ эса бундай баҳслашувларнинг авж олишига сабаб бўларди...

Лочин отасидан айрилиб амакисининг қўлида қолганида беш яшар бола эди. Ўша йили октябрь ойидаёқ тоғларни қалин қор қоплади. Бир ҳафта тинмай ёққан қор қишлоқ йўллариини ҳам беркитиб ташлади. Кунини фақат қор билан олишиб ўтган қишлоқ аҳлини яна бир ташвиш кутмоқда эди. Тоғлардан емиш тополмай оч қолган бўрилар, ҳатто купша-кундузи ҳам қишлоқ атрофида изғийдиган бўлиб қолишди. Бир кечада беш хонадоннинг қўй-қўзилари нобуд қилинганидан сабр косаси тўлган овчилар тунда тоғдаги бўри сўқмоқларига пистирма қўйиб уларни йўқ қилмоқчи бўлишди.

Ошпоқ тун яримлаганда шабада тескари эсаётгани учун ҳам одам ҳидини сезмаган бўрилар тўдаси қишлоққа ёпирилиб кела бошлади. Бирдан милтиқлар овози бутун тоғу тошни лар-

зага келтирди. Бирваракайига ўн овчи қуролидан узилган ўққа дучор бўлган саккиз бўри пастга қулади. Шу пайт негадир омон қолиб тепага интилган бўрилар бирдан ортга қайтиб, овчилар шошиб қуроларини ўқлай бошлаганида кучли шамол юзларига урибди. Кўз очиб-юмгунча қор кўчкиси қасир-қусир қилиб дарахтларни синдирганича одамларни ҳам, бўриларни ҳам пастга суриб кетди. Шу куни тоққа отланган ўн баҳодир овчидан Лочиннинг отаси Аҳмадгина тирик қолди. Қалин кўчки остида қолиб кетган овчиларнинг жасадларини фақат баҳорда, ердан қор кетгандагина топишнинг иложи бўлди. Аҳмад овчи ҳам тўшакка михланиб баҳоргача яшади-ю, хушига келиб Асадга "Ака, куним битганга ўхшайди. Лочинга оталик қилинг. Болам ёлғизланиб қолмасин" деёлди, холос.

Қизларни узатиб ёлғиз ўғли билан қолган Асад ва Мастура "Ўғлимиз битта эди, иккита бўлди", деб Лочинни бағриларига олишди. Йиллар ўтиб, қор кўчиши билан боғлиқ фожиа ҳам одамлар хотирасидан ўча бошлади. Асад ёнига кириб қолган икки ўғли билан дехқончилик қилар, бўш пайтда ота касби овчилик сир-асрорларини уларга ўргатар эди. Мақсуд тўрт ёшга катта бўлишига қарамай болалар тезда тенгқурларга ўхшаб қолишди. Айниқса, йил сайин бўй-баста ўсиб кучга тўлиб бораётган Лочин ҳар ишни дарров ўзлаштириб оладиган уқувли, тоғликларга хос мард ва жасур йигит бўлиб улғаяр, амакиси ҳам Мақсуддан кўра кўпроқ унга ишонадиган, суянадиган бўлиб қолмоқда эди. Қийинчиликдан кўрқмайдиган, тезда ҳар қандай одамнинг меҳрини қозонадиган бўлиб қолди. Ҳатто ўз отасининг ундан кўра кўпроқ Лочинга ишониши гашини келтирар, аслида на дехқончилик ва на овчиликка иштиёқи бўлмаган Мақсуднинг баттар ҳафсаласи пир бўлар эди.

Бир куни тоғдан қайтишганда дадаси "баракалла ўғлим, Бўриқоя остидаги юрга анча-

мунча овчи юрак бетлаб кўтарилолмаган. Энди ҳақиқий овчи бўлдинг. Бу сенга" деб ўз милтигини Лочинга тутқазганида Мақсудга жуда алам қилиб кетди. Шундан кейин у тоққа бормайдиган, тез-тез шаҳардаги опасиникига кетиб қоладиган, ҳафталаб у ерда қолиб поччасининг дўконига қарашиб юрадиган одат чиқарди.

Бир куни Асад хотинига: — Мен ҳам кучдан кетяпман, ўғлинг укасини ёнига кирса бўларди, — деб қолди. — Шунча ерни бир ўзи эплаши осонми?!

— Ёзда икковини ҳам уйлаймиз. Келин ёрдам берар Лочинга, — деди Мастура ҳам. — Мақсудингизни тоқати йўқ бундай ишларга.

Мастура пиёладаги шамани чайқаб тўқдида, яна чой қуйиб эрига узатар экан кўшиб кўйди: — Тунов куни борганимда қизингиз бир гап айтганди. Тоққа дам олишга борадиганлар тобора кўпайиб боряпти. Қишлоқда эса биронта дурустроқ дўкон йўқ, дейди. Укамни савдо-сотикқа анча қўли келиб олди. Дадам "хўп" десалар поччаси дўкон очишга ёрдам берарди, деяпти.

— Ҳа, жуда оёқости бўлиб кетди қишлоқ, деди Асад норози оҳангда. — Яна баъзи ноинсофлар бўшаган шишасидан тортиб сўйган қўйининг ичак-чавоғигача дарёга улоқтиряпти. Устидан чиқиб қолсанг-у, онасини кўрсатасан-а..

Асад хотинининг гапига ўйланиб қолди. Бир томондан қизи ҳақ. Қишлоқдаги ишларга ўғлининг тоқати йўқ. Бўйнидан бойлаган ит овга ярамабди, деб барибир нафи тегиши қийин. Ҳартугул қишлоқда, кўзининг олдида бўладикуну.

— Майли, уринса урина қолсин, — деди хотинига. — Барибир ўғлининг қўлидан бундан бошқа иш келмайдиганга ўхшайди. Пулни ҳаракат қилса ҳар қандай одам ҳам топади. Лекин пул шундай нарсаки, ақлли одамнинг қўлига тушса яхшиликка хизмат қилади, ноннинг қўлидаги бойлик эса фалокат келти-

риши мумкин. Боламизнинг зеҳнини балаңд деб бўлмайди...

Асаднинг ўғлини ёнидан қўймай тарбиялаш ўрнига опаси билан куёви қўлига топшириб хато қилгани, хатойимни тўғрилайман деганда эса кеч бўлганини, ўғлини ўз измидан чиқариб қўйганини ўйлаб ҳали умрининг охиригача пушаймон бўлиши шу дамда хаёлига ҳам келмаган эди...

Шайтондарадан оқиб чиқадиган дарё қишлоққа келиб қадалганида иккига бўлинар икки ирмоқ қишлоқнинг шарқ ва ғарб томонларидан оқиб ўтиб, яна бирлашар эди. Тоғ ёнбағирликларида қишлоқнинг ўнг ва сўл томонлари бўйлаб ястаниб кетган экинзор-боғлар ана шу икки ирмоқдан сув ичарди. Мундоқ қаралса тоғ ёнбағирликларидан тортиб кетилган сув йўллари гўё пастликдан тепаликка қараб оқаётгандек туюларди. Тоғдан думалаган тошми ёки кўчган қум-шағалми ана шу ариқларни тез-тез кўмиб қўяр, шунинг учун ҳам тоғлилар ўз экинзорига тортиб кетган ариғи бўйлаб юриб уни тозалаб турарди.

Ўша куни Лочин ариқ бўйига бормоқчи эди. Тонгда тандирдан ҳозиргина узилган нон ҳиди димоқни қитиқлади. Асад бобо дастурхондаги иссиқ бўрсилдоқ нондан ушатиб янги олинган қаймоққа теккизар экан, келинини алқади.

— Умрингдан барака топкур, қачон улгура қолдинг буларнинг ҳаммасига. Худойимга минг қатла шукур. Сендек қизни, Лочиндек ўғлини пешонамга битгани учун яратганга шукур!

Мастура хола ҳам “Илоё умрларингдан барака топинглар, қўша қаринглар” деб қўшиб қўйди. Лекин синчиклаб қараган одам холанинг кўзларидаги мунгни, юрагини қандайдир дард эзаётганини фаҳмлаб олиши мумкин эди. У Лочинни ҳам ўз фарзанди деб билди. Чунки бу бағри кенг йигит унинг ҳам қалб тўридан жой олган, меҳрини қозонган эди. Лекин нима бўлганда ҳам чоли ўзи туғиб берган боласидан

эмас, балки асраб олган боласидан рўшнолик кўраётгани уни қийнаётган эди.

Лочин пиёладаги чойни олар экан, Лайлонинг сутга чайилгандек оппоқ, нозик бармоқларига қўли тегиб юраги энтиқди. Мана уч йилдирки, оиланинг фариштасига айланган жуфти ҳалолига яна ҳам меҳри жўшиди. Тандир тафтидан лоладек қизарган тиниқ, чиройли яноқларидан ўпгиси, уни кўтариб олгиси келди. Лайло ҳам гўё эрининг хаёлидан кечган гапларни сезгандек унга зимдан бир қараб қўйди. Кўзларнинг бир сониялик тўқнашувида китобларда ёзиш қийин бўлган, сўз билан ифода этиб бўлмайдиган, инсоннинг фақат борлиқ жисму жонидагина бўладиган ҳис акс этиб турарди.

— Опанг қайнотасига ис чиқаряпти экан. Онанг билан шаҳарга тушиб чиқамиз, — деди Асад бобо бўш пиёлани келинига узатар экан Лочинга қараб. — Бўлмаса сен билан бирга тоққа бормоқчи эдим. Ҳеч бўлмаса сувингга қараб туришга ярадим. Ўзимам жуда зерикиб кетдим.

— Ота, нима қиласиз ўзиззи уринтириб. Амаллайман. Бугун ариқ бўйлаб юриб чиқмоқчиман. Негадир сувнинг шашти паст. Бирон ерда тўсилди шекилли, — деди Лочин. — Картошкани суғориш керак. Бу йил ёмғир ҳам кам бўляпти.

— Ариқ бўйлаб юрсанг бир кун вақтинг кетади. Тушликка у-бу нарса тутиб беришсин, оливол.

— Ҳар сафар Салим амаки меҳмон қилдилар. Сизни сўрайдилар. Келганда ошнамга бир каклик шўрва қилиб берардим деб айтдилар.

— Ҳа, зуваласи пишиқ экан ошнамни. Ҳалиям тоғдан тушгани йўқ. Жуда ношуд чиқдимда ўзимам. Эрта кунда қариликни бўйнимга олдим.

Асад бобо соқолини силади. Бир оз хаёлга толди-да, кейин Лочинга юзланди:

— Анави дардисарни ёнингта олсанг бўларди, — деди қовоғи уюлиб. — Бугун ҳам маст эди чоғи, машинани аранг обкирди уйга.

— Акамни деҳқончилик қилиш қўлидан келмайди, — деди Лочин кулимсираб.

— Нима қўлидан келади ўзи унинг?! Шаҳардан беш сўмга олиб қишлоқда ўн сўмдан сотишми? Ҳаром топган пулларини ҳаром ишларга сарфлаб, одамлар бошига мусибат солишми?! Ўтган куни шайтоннинг қасамини ичган эди. Мана, яна ичяпти... Шуни деб бир мўминнинг шўрига шўрва тўкилишига оз қолди. Маҳалла-кўйчилик экан, юз-риоя қилди. Оёғим синган бўлса битиб кетади, кечирдим, деб бировга оғиз очмади. Мана, гулдек хотинни, боласини ҳайдаб ўзига ўхшаган қаёқдаги саёқлар билан ош-қатиқ бўлиб юрибди. Мундоқ рўзфорга фойдаси тегмаса. Бу кетишда ўзим дўконга ўт қўйиб юбораман!

Асад бобонинг чакка томирлари бўртиб, ранги оқарди. Кампирга бақирди.

— Бор, уйғот анавини!! Ўзим кирсам бир кор-ҳол юз бермасин.

— Буви, сиз ўтиринг, мен ўзим кираман. — Лочин чиқиб кетди. У хонага кириб борганида Мақсуд бошини икки қўли орасига олиб сиққанча ўрин-жойда ўтирган эди.

— Ҳа, тинчликми? — деди укасига қайрилиб ҳам қарамай.

— Отам сиздан жуда ҳам хавотирдалар, ака. Ичмайман деб неча бор ваъда бердингиз, хафа бўляптилар, — деди Лочин босиқлик билан. — Ахир маҳалла оқсоқоли бўлсалар. Юзларига гапиришмаса ҳам орқаларидан айтишади.

— Нима қил дейсан, ичсам сени ёки отамнинг пулларига ичяпманми? — деди Мақсуд кесатиб. — Ҳеч кимга оғирим тушгани йўқ. Маҳалланг билан ишим нима мени...

— Кўп ичиш яхшиликка олиб келмайди, ака. Маҳаллада ҳар хил гап. Бозор қамчининг келинини тез-тез машинангизда шаҳарга олиб ту-

шиб кетаётганмишсиз. Ҳали отамнинг қулоғига етгани йўқ бу гап.

— Ке-е, энди сен қолувдинг менга насиҳат қилмаган, — деди Мақсуд қўлини силтаб. — Отамники етар. Чиққан бўлса, ўзи чиқяпти машинага, зўрлаётганим йўқ. Қолаверса, сиз хотинизи кучоқлаб ётибсиз. Биз ҳам эркак!

Лочин ўзини тутиб туrolмади. Ёқасидан бир тортган эди Мақсуд гандираклаб бориб деворга суяниб қолди.

— Ўйлаб гапиринг. Яхшиям акамсиз. Бўлма-са...

Мақсуд бошқа гапирмади. Гурзидай мушти бор укасига гезариб қараганча қолаверди...

* * *

— Манави нон билан сувда қайнатилган тухум. Салим буванинг каклик шўрвасига ишониб тоғда оч қолманг тагин.

Лайло тугунчани Лочинга узатар экан, эрининг меҳр тўла кўзларига тўйиб боқмоқчи бўлди. Бардоши етмади, кўзларини тез олиб қочди.

— Бугун арчамиз сизни кутиб нигорон бўлади-да, — деди Лочин Лайлодан тугунчани олар экан.

— Унга мендан салом айтинг, хўпми. Эртага, албатта, боришимни айтинг. Уччаламиз бирга тушлик қиламиз. Ҳа, айтгандай, менга дўлана териб келиш эсингиздан чиқмасин. Жуда кўнглим тусаяпти.

Лочиннинг тоғ этагидан ўзлаштирган ерлари бориб арчазорга тақалар, шундоққина булоқ бўйидаги катта харсанг ёнида улкан арча ўсар эди. Лайло ҳар куни Лочинга тушлик тайёрлаб борар экан, улар ана шу кекса арча соясига жойлашишар, бирга тушлик қилишарди. Кекса арча соясида орзуларга берилиб иккаласи танҳо ўтказадиган бу дамлар улар учун гўё умрларининг энг ширин, бетакрор дамлари эди. Турмуш қуришганига уч йилдан ўтган

бўлса-да, худди кечагина висолга етишган ошиқлар каби бир-бирларига талпинишар эди.

Ҳар сафар эрини тушлик қилдириб ортига қайтар экан Лайло арчага қарата "Арча бобо, Лочин акамни эҳтиёт қилинг, хўпми. У кишига айтинг, мени интизор қилмай уйга тезроқ борсинлар", деб "тайинлар" эди.

Бир куни Лайло арчанинг йўғон танасини силаб туриб Лочиндан унинг ёшини сўраб қолди.

— Чамамда юз элик ёшдан ортиқроқ бўлса керак, — деб жавоб берди Лочин.

— Қани энди инсон ҳам шунақа умр кўрса, — деди Лайло хаёлга ботиб.

— Эҳ-ҳе, нималар деяпсиз. Мана кўрасиз, сиз билан мен ҳали бундан ҳам кўпроқ умр кўрамиз, — деганди ўшанда Лочин...

Эрталаб нонушта ҳам қилмай чиқиб кетган Мақсуд тушга яқин ширакайф ҳолда кириб келди. Ҳаммаёқни саранжом-саришта қилиб бўлган Лайло эндигина Мақсуднинг хоналарини йиғиштиришга тушган эди.

— Яшанг келин, бу биззи кулбаи вайронани ҳам тозалаб қўяй депсиз-да. Бу, хўжайинлар кўринишмайди, — деди Мақсуд ҳовли тарафга боши билан ишора қилиб.

— Опамларникига кетишди, — деди Лайло ишини давом эттиришини ҳам, эттирмасликни ҳам билмай. — Аччиқ чой дамлаб берайми? Хоҳласангиз қатиқ уютганман.

— Йў-ўқ, келин, ҳеч нарса керак эмас.

Лайлога бир оз тикилиб қараб турди-да, гапида давом этди.

— Лайлохон, тўғриси айтинг, мен шунчалик ёмон одамманми? Ёмонманми-а?

— Нега ундай дейсиз ака...

Мақсуд Лайлонинг гапини бўлди.

— Тўхтанг! Нега ҳамма, ҳатто ўз отам ҳам эрингизни мендан афзал кўради-а, нега? Мана, сиз қишлоқнинг энг сулув қизи ҳам тоғу тошдан бошқа нарсани билмайдиган мана шу айиқ-полвонни танлагансиз.

— Ака, ундай деманг. Лочин акам жуда яхши инсон. Сизни ҳам ҳеч ким ёмон деяётгани йўқ. Дадамлар иккингишни ҳам бирдай кўрадилар. Қолаверса, аёл кишининг хунуги бўлмайди. Насиба опам жуда дилбар аёл эдилар. Ҳали ҳам бўлса, олиб келганингизда яхши бўларди.

— Э-э, Лайлохон. Сиз ҳеч нарсани билмайсиз. Ҳа, билмайсиз. Аслида Насибадан кўнги қолишига ҳам сиз сабабчисиз, сиз! Нега дейсизми? Сиз ҳеч қуёш чарақлаб турганда шамнинг ёруғлик берганини кўрганмисиз-а, кўрганмисиз? Иккалангизни ёнма-ён кўрдим дегунча жиним қўзийди. Шу ерда ҳам Лочиндан ожизлигимни, шу ерда ҳам уни омади чопгани алам қилади менга.

— Вой худо, нималар деяпсиз. Ўз укангиз ҳақида ҳам шундай дейсизми? Ахир Лочин акам сизга жонини беришга тайёр бўлса, сиз ҳақингизда бирон оғиз ножўя гап айтмасан-ю, сиз бўлсан...

Лайло қўлидаги супургини ташлаб хонадан чиқиб кетишга човланди.

— Нималар деяпсиз? Қанақа ука, қанақа жон?! Ҳозир сизга ҳаммасини айтиб бераман, Тўхтанг...

Лайло қайноғасининг гапларини эшитишни хоҳламай чиқиб кетаётганида Мақсуд унинг билагидан тутиб тўхтатмоқчи бўлди.

Бегона эркакка қўлини ушлатиш у ёқда турсин, ҳатто тик боқини ҳам ўзига эп кўрмайдиган Лайло бир сесканиб, қўлини тортган эди, қўли бориб Мақсуднинг жағига тегди.

— Ҳов сенларни... Кимсанлар ўзи? Эрталаб эринг ёқамдан олса! Сен бекордан-бекор тескари шапалоқ туширсанг!..

Мақсуд бирдан жазавага тушди, нима қилаётганини ҳам билмай келинини елкасидан қаттиқ туртиб юборди.

Лайло кутилмаган зарбадан мувозанатини йўқотиб, боши билан деворга урилди. Деворга суянганича аста сирғаланиб тушиб тўшакка ўтириб қолди.

Агар Мақсуд шу билан кифояланиб ташқарига чиқиб кетганида фалокат юз бермаган бўларди. У эса Лайлога ташланди. Ҳали ақлушушини йиғиб улгурмаган Лайлонинг оёғи остида ётган рўмолини олиб қўлини боғлади. Олдинлари ҳам пинҳона суқланиб қараб кўядиган Лайлонинг бўлиқ сийналаридан, бўйинларидан ютоқиб ўпа бошлади.

Лайло эс-ҳушини йиғиб қаршилиқ кўрсата бошлаганида кеч бўлган эди, ҳайвоний ҳирс алангасида ёниб инсонийлик қиёфасини йўқотган Мақсудни Лайлонинг ялиниб-ёлворишлари, илтижолари ҳам — ҳеч нарса тўхтатолмас эди...

Лочин уйга ҳар доимгидан эртароқ қайтди. Эрталаб хотини тушлик туғиб берган дуррачадаги дўланани сўрига қўйди. Лайлони чақирди. Ҳеч ким овоз бермагач бир-бир хоналарга бош суқиб чиқди. Ҳеч кимса йўқ. Шу пайт Мақсуднинг уйи остонасида ётган хотинининг рўмолига кўзи тушди. Қўлига олиб ичкари кирди. Ҳаммаёқ остин-устун, бетартиб эди. Яна бир қадам ташлаган эди "ғирс" эткизиб бир нима ни босиб олди. Энгашиб оёғи остида майдаланган кўзмунчоқни кўрди. Шундагина атрофга сочилиб ётган Лайлонинг кўзмунчоқларига эътибор берди. Беихтиёр уч-тўрт донасини қўлига олди-да, ўзини ташқарига урди.

Дўкон олдида одам кўринмас, акасининг машинаси турар, қайрағоч соясига ўрнатилган супада эса Карим исириқчи семиз қорни хиёл очилиб ёнбошлаб ётар эди.

— Карим ака, ҳой Карим ака, акамга кўзингиз тушдими?

Исириқчи шошилмай туриб ўтирди. Оғзидаги носини ёнига туфлаб кафтининг орқаси билан лунжини артди:

— Кўрдим... Нима жин урди уни ўзи? Юзлари юмдаланган, биров билан муштлашибди чоғи.

Исириқчи яна бир туфлаб олгач, гапини давом эттирди.

— Машинасини гириллатти, гириллатти, юрмади. Эшигини бир тепиб ёпди-ю, сўкиниб пастга қараб тушиб кетди. Биттагина вино олиб бериб кет, деб худонинг зорисини қилдим, қулоқ солмади-я...

Каримнинг қолган гаплари Лочиннинг қулоғига кирмади. Уй томон яна шошиб юриб кетди. Уни қўшниси Ҳалима хола қарши олди.

— Ҳа, Лочинбек, тинчликми болам? Худога шукур, соппа-соғ экансиз. Шайтон ўлгур ҳар кўйга солса-я мани.

— Гапингизга тушунмаяпман, хола. Менга нима бўпти, — деди ҳайрон бўлиб Лочин.

— Ариқда кир чайётган эдим. Уйдан олдин акангиз чиқиб кетди. Сал, ҳалигидай, тентираклар... Ҳар доимги юриши деб эътибор бермадим унга. Бирпасдан кейин денг, Лайлохон сочлари тўзғиган, ялангбош бир алфозда кўчага югуриб чиқди. У ёққа қаради, бу ёққа қаради. Кейин йўлни кесиб ўтиб ҳаё-ҳайлашимга қарамай дара томонга худди ортидан биров қуваётгандек чошиб кетса бўладими? Ман тушмагур Лочинбек тоғда бўлса бирон кор-қол бўлдимикан, деб ўйлабман. Уйга кирсам ҳеч зоғ йўқ. Қаёққа, кимга боришни билмайман. Ўчакишиб бизникида ҳам ўзимдан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Биронтаси келиб қолар деб кўчада туриб, ҳозиргина уйга киргандим.

Лочин шашт билан уйи томон икки қадам қўйди-да, ортига қайрилди. Ҳеч нарсага тушунмай ўзига анграйиб қараб турган қўшнисига бир сўз демай, Шайтондара томон чошиб кетди...

Лайлонинг тошдан-тошга урилиб мажақланган жасадини эртаси тунга яқин Шайтондаранинг чап томонидаги қизғиш қоя тагидан топшиди. Қишлоқ тарихида ҳали ҳеч инсон ўз жонига қасд қилмаган Такаликқир учун бу чинакам фожиа эди.

Хонадонлардан эшитилиб турадиган турли мусиқалар ҳам тинган. Тоғлар ёнбағирларидаги япроқлари тўқ сариқ рангга кирган дов-

дарахтлар тонги кўёш нурида алвон туста кириб кузак шамолда маҳзун тебранади. Хаттоки Шайтондара бағридан шовқин солиб оқиб чиқадиган дарёнинг овози ҳам тингандек. Фақатгина Лайлонинг онаси — Кумуш холанинг фарёдигина қишлоқдаги юракни эзадиган сукунатни бузиб туради:

*Тўлин ойим юзларинга доғ тушди-я,
Сочларимга бир кечада оқ тушди-я,
Булбул сайрар боғларимга зов тушди-я,
Сен кетгунча мен кетсам бўлмасмиди,
Вой болам-а, вой болам-а, вой болам.
Мунчоққинам кўзмунчоғинг узилди-я,
Гул юзларинг гулгунлигин ер кўрди-я,
Парвардигор хуррамлигим кўп кўрди-я,
Сен ўлгунча мен ўлсам бўлмасмиди,
Вой болам-а, вой болам-а, вой болам...*

Лочин қир бағрида янги дўшайган қабр тепасидан кетолмай туни билан ўтириб чиқди. У ўз атрофида бўлаётган барча ишлардан қарахт эди, гўёки ўзини бир кўрқинчли туш кўраётгандай ҳис этар, тезроқ бу ярамас тушнинг тугагини, уйғониб кетишни, ўзи тушиб қолган ғам-андуҳ дунёсидан кечаги бахтли кунларига тезроқ қайтишни жуда-жуда истар эди. Мана унинг Лайлосисиз, орзу-умидларисиз ғариб ва сокин тонг отди. Лочин асо тутган қўлига пешонасини кўйиб ўзи сингари туни билан сўрида ўтириб чиққан отасининг ёнига келди. Отаси бир кечада кўзига анча мункайиб қолгандек кўринди. Ота-бола шу алфозда сўзсиз анча ўтиришди.

— Ота, менга рухсат беринг, — деди Лочин бошини ердан кўтармай. — Барибир энди қишлоққа сизмайман. Агар тахминларим рост бўлса, у ҳайвоннинг ишини қилди. Топиб ҳайвоннинг кунини бошига солмагунча қайтмайман. Мендан рози бўлинг, ота...

Асад бобо лом-мим деёлмади. Деёлмасди ҳам. Боласининг кўнглини қандай қилиб кўта-

ришни, унга нима деб таскин беришни билмас эди шу дамда...

Асад бобо тўрт ой кўчага чиқмади. Қишнинг узун тунларида баъзан "эй худойим, омонатингни қайтиб олсанг ҳам бўларди энди" деб юборар, лекин дарров гапини қайтиб оларди. Чунки Лочинини бир кўриб, бағрига босмай, уч ойдирки қишлоқ тинчини бузаётган анави фаройиб махлуқнинг унини ўчирмай ҳаёт билан видолаша олмаслигини биларди.

Тоғларда қорлар эриб, сўқмоқлар очила бошлади. Асад бобо эзилиб кутган баҳор ҳам келди. У кўнглидагини ҳатто кампирига ҳам сездирмай, катта бир сафарга ўзини чоғламоқда эди.

— Мендан хавотир олманглар, — деди ниҳоят бир кун кампирига. — Бир кўнглимни ёзиб, дала-қирларни айланиб келай. Ернинг умри бекор ўтмасин, биронтасига берай, экиб олсин.

Лекин шу куни Асад бобо кампирига айтгандек адирга эмас, Шайтондара томон юриб кетди.

Шайтондара сўқмоғи тоғ ошган сари тиклаб бораверар, охири энг баланд қоя — Бўриқояга бориб тақалар эди. Асад бобо икки тоғ ошгандан кейингина бир оз чарчаганини ҳис этди. "Ҳали дуруст эканман" кўнглидан ўтказди у. Яна бир тоғ ошишга қурби етарди-ю, лекин қишлоқни бир тепадан туриб кўргиси келди. Бутун умри ўтган қишлоқ томонга юзини ўтириб тошга чўнқайди. "Бир пайтлар кўниқўшни бир-бирининг кўнглини авайлаб, ер таллашиб ёқалашини у ёқда турсин, ҳатто ўрталаридан баландроқ тўсиқ қилишга ҳам ийманишарди" — хаёлидан ўтказди у қишлоқни кузатар экан. "Энди эса, ҳамма ўзининг имкони борича баландроқ девор билан ўраб олсам дейди. Юз йиллаб қулф нималигини билмаган дарвозаларга қулфлар осилди. Баҳор-ёз ойларида ҳов анави адирларда балоғат ёшидаги йигитқизлар баъзан туни билан ҳам беркинмачоқ

ўйнаб юраверардик. Лекин бирортамизнинг қизларни қўлидан ушлаб четроққа тортиш ҳаёлимизга ҳам келмас эди. Йигитлик ор-номуси, гуруримиз йўл қўймасди бунга. Иснод деб билардик ўзимизга. Ҳаммамиз бир қавмнинг фарзандларимиз, уларнинг бирисини синглимиз, бирисини опамиз деб билардик. Энди бу бошга тушган савдолар... қандай кўргилик бўлди".

Асад бобо аста ўрнидан қўзғалар экан, қайрилиб яна бир бор қишлоқ томонга қараб олди. Кекса овчи уч чақиримча юриб сўқмоқнинг қиялик ерига етиб келганида ўзидан ўн-ўн беш қадам нарида ётган бўрига кўзи тушди. Беихтиёр тўхтаб қолди. "Ё, ал-ҳазар, ҳаёлидан ўтказди у. — Ахир бу ўша Қорақуйруқ-ку! Бўрининг шунча йил яшаши мумкинлигини ҳаёлимга ҳам келтирмаган эканман". Ўзи кул ранг, лекин думи фаройиб тарзда тим қора бўлган йирик гавдали бўри ҳақида овчилар орасида бир пайтлар турли афсоналар ҳам тўқилган, ҳатто уни ўқ таъсир қилмайдиган, ғайритабиий кучга эга бўлган бўри дегувчилар ҳам бўлган эди.

Қаршисида ҳатто овчиларга ҳам ваҳима солиб донг таратган, ҳозир ўрнидан қўзғалишга ҳам мадори етмайдиган қари бўри турганини тушунган Асад бобо ўзига қулайроқ жой топиб ўтирди. Олдинга узатилган оёқларига тумшугини қўйиб ўзи томон қараб ётган бўри билан ғойибона суҳбатлаша бошлади.

"Йигирма йилча бўлдиёв охирги учрашувимизга, — дерди кекса овчи. — Жуда бақувват эдинг Қорақуйруқ. Оламан деган ўлжангни, албатта, олардинг. Мени ўзимни ҳам неча бор доғда қолдириб, чап бериб кетгансан, эсингдами?"

"Сени эсламай бўладими Асад полвон, — дерди бўри ҳам. — Сени кўрганда ҳар қандай бўрининг ҳам юраги зирқирарди. Ўзингга жуда паҳлавон эдинг. Ҳатто кийикни ҳам шартта елканга олиб пастга тушиб кетаверардинг".

“Нима бўлди туришинг жуда ачинарли-ку, Қорақуйруқ? Ё мадорингдан кетиб қартайганингда тўданга керак бўлмай қолдинг-ми?”

“Мен-ку бир йиртқич жониворман. Сенчи, сен — ҳазрати инсон... Ўзингни нима мажбур қилди кексайганингда кимсасиз тоғу тошларда ўрмалаб юришга? Кимдан, нимадан қочиб кетмоқчисан ўзи?”.

“Ўзимдан Қорақуйруқ, ҳа ўзимдан қочиб кетмоқчиман! Кексайганимда бўйнимга осилган иснодлардан қочиб қутилмоқчиман, ҳа иснодлардан! Сенга осон. Бир амалаб судралиб жар ёқасига етиб олсанг бас. Қулайсан-қўясан. Тошларнинг ўзи жасадингни кўмади-қўяди. Менинг пешонамга эса шу ҳам битмаган, Қорақуйруқ! Етти пуштини номусга қўйиб осонгина ўлим топиш инсонга хос эмас. Энди мен нима қилай? Ўзимдан, ҳадеганда қузғунга ўхшаб миямни чўқилаётган манави нохуш хаёллардан қандай қочиб қутулай? Сенинг аждодингни қарғиши келиб-келиб менинг пушти камаримдан бино бўлган болага тегадими-а, келиб келиб менинг болам қашқирга айланадими?! Нима гуноҳ қилувдимки, энди шу чексиз тоғу тошлар ҳам менга торлик қилиб қолса-а?! Дунё менга торлик қилиб қолди...”

...Лочин тоғ ёнбағирлаб қишлоқ томон илонизи бўлиб чўзилиб кетган сўқмоққа тушиб олгач, тўхтади. Гоҳ қийшанглаб, ирғишлаб, гоҳда қандайдир тушунарсиз қўшиқни хиргойи қилиб итоаткорона ортидан эргашиб келаётган Мақсудга қайрилиб қараганча туриб қолди. Шундоқ ҳам ғаш кўнгли баттар қоронғулашди. “Бўйнидан занжирни олиб, бор энди, тўрт томонинг қибла десаммикан бу аблаҳга” — деган фикр ҳам хаёлидан ўтди. Унга томон икки-уч қадам босиб яна тўхтаб қолди. “Ақл-хушидан ажраган бу бедаво энди қаерга ҳам борарди. Бу чексиз тоғлар бағридан ўлимдан бошқа нима ҳам топарди ўзига”.

Шу пайт яқингинадан майда тошларнинг шилдиргани ва бир меъёردа “дўқ-дукдук” эт-

ган товуш қулоғига чалиниб хушёр тортди. Товуш борган сари яқинлашар, сўқмоқ бўйлаб кимнидир кўтарилиб келаётгани аниқ эди. Эндигина ўзини панага олмоқчи бўлганди ҳамки, кўлида ҳасса, бир кўлини белига белдамчи қилиб олиб энкайганча сўқмоқдан кўтарилиб келаётган Асад бобога кўзи тушди. Вужудини кучли ҳаяжон қамраб ҳолсиз ўтириб қолди: "Нима дейман, нима қиламан энди?! Отам кўтара олармикан бу кўргиликни?!".

Шу пайтгача ҳеч бир кимса олдида ошкора кўз ёш тўкмаган бу мағрур йигит шу дамда на ғурур, на ёнида кўлига тўплаган майда тошларни атрофга улоқтириб ғўнғиллаб бепарво ўтирган мана бу телба ва на пешвоз келаётган Асад бобо ҳақида ўйлар эди... Ярим йилдирки юрагида тўпланган алам, ғазаб ва соғинч зардоби вулқондек ташқарига отилди. Лочин бир пайтлар пастта думалаб арчанинг бақувват иддизига илашиб олиб шу ердан макон топган, йиллар давомида белигача қум-шағалларга ботиб тепа қисмигина кўриниб турган харсангни худди парчалаб ташлайдигандек муштлар, унинг бўғзидан отилиб чиқаётган фарёд йиғидан кўра ҳам кўпроқ йиртқичнинг наърасига ўхшаб кетарди...

Лочин меҳр билан бошини силаётган амакисининг қўлларини ва бу қўллардаги видолашув онда юзига босганида ҳис этган отасининг қўлларидаги титроқни туйди. Раҳматли отасининг "Асад амакингни айтганидан чиқмагин. Отанг ўрнида кўргин, болам" деган сўзлари кулоқлари остида қайта эшитилгандек бўлди. Амакиси ҳам кўнглини ўкситмади. Бутун меҳрини бериб унга оталик қилди.

Ҳассасига таяниб қаршисида энкайганча харсиллаб нафас олиб турган амакисининг тиззаларини кучоқлаб, оёқларига бош қўйди.

— Кечиринг ота, кечиринг мени...

— Тур болам. Оёғимга қўймади, бошингни кўтар. Йигит кишининг боши жууд азиз бўлади...

Асад бобо пешонасидаги реза терни шошилмай сидириб ташлар экан, Мақсуд томонга юзланди.

— Бу махлуқнинг овози биринчи бор қишлоққа етиб борганидаёқ гап нимадалигини билганман. Фақат сен уни бойлаган жойга боришга мадорим етмас эди болам. Бир пайтлар оёғим остида бўлган мана бу қоялар энди мендан зўрлик қилиб қолган эди. Бўлмаса одамларни бу фалокатдан аллақачон қутқазган бўлмасмидим...

Асад бобо харсангга оҳиста чўқди ва Лочинни елкасидан кучиб олди.

— Нега кечирим сўрайсан мендан, тентаквой. Ахир сен ор-номусингни топтаган одамдан, одам эмас шўри қарғишга учраган бир қашқирдан хун олмоқчи бўлдинг, холос. Лекин кўнгилчанлик қилдинг... Уни бойлаб боқиб нима қилардинг? Бундай доғ фақат қон билан ювилганда кетади. Ҳа, фақат қон билан, болам!

Асад бобо Лочиннинг елкаси оша уч-тўрт одим нарида ҳали бошини, ҳали қаншарини ғартилаб қашлаб ўзи билан ўзи овора Мақсудга тикилди. Кўзларидаги ғазаб, нафрат ўрнини бир зум ачиниш, афсус-надомат эгаллади. Нима қилса ҳам пушти камаридан бино бўлган фарзанди. Лекин бир зум, бир дақиқагина, холос. Ҳимоясиз, ночор одамдек кўксига бош қўйиб турган, тоғни урса толқон қилгудек зарбардаст йигит — Лочинни маҳкамроқ бағрига босар экан “эй худойим, нега менга шундай фарзанд ато этмадинг” деб кўнглидан ўтказди. Асад бобонинг кўзларида яна нафрат, ғазаб учқуни алангаланди.

— Бизни не аҳволга солиб қўйдинг? Умрим давомида битталаб йиғиб-терган савобларимни бир зумда сувга оқиздинг-ку, ер билан яксон қилдинг-ку мени! Фарзандим бўлиб эмас, ажалим бўлиб дунёга келган экансан-ку, номард!..

Асад бобо ўрнидан туриб белбоғида очирлиқ турган пичоғини қинидан суғурди.

— Ота тўхтанг, ундай қилманг. Мен рози, қилмишига ярашасини олди.

Лочин амакисининг йўлини тўсмоқчи бўлиб қулочини ёзди.

— Сен рози бўлсанг, мен рози эмасман. Ўз хатойимни тузатиб, ҳаром қонимдан бино бўлган бу доғни ювиб ташламасам, бу дунёдан нахс босган кимсадек одамлар юзига қаролмай армон билан ўтиб кетаман...

Асад бобо кутилмаганда бирдан мувозанатини йўқотди. Мадорсиз оёқлари уни тутиб қололмади, пастга томон қулади. Лочин тошдан-тошга урилиб пастлик томон думалаб бо-раётган амакисининг ортидан югурди.

— Ота... отажон...

Лочин амакиси қулаган жойга етиб келганда кеч бўлган эди. Асад бобо энди ҳеч нар-сани ҳис этмас, очиқ қолган сўник кўзлари четда икки томчигина ёш қалқиб қолган эди. Одам боласи бу ёруғ дунёга кўз ёши билан келади. Албатта бу мафтункор ҳаётга соғ-омон келганидан қувониб кўзлари ёшланади унинг. Лекин қайтаётганидаги кўз ёши-чи? Бу унинг ҳаёт билан видолашувимикан? Балки бу инсоннинг умри давомида қилган хатолари, гуноҳлари ёки бўлмаса армонларимикин, бегуноҳдан-бегуноҳ бошига ёвилган маломатларнинг аламимикин?..

Лочин амакисининг жонсиз танасини маҳкам қучоқлаб бағрига босганича ўтирар экан, отасидай азиз, отаси каби улуғ бўлган бу инсон олдида ўзини гуноҳкордай сезар, балки қасос ўтида ёниб, отамни дарду аламлар гирдобида ёлғиз ташлаб қўймаганимда ҳаётимдаги яна бир азиз инсонимдан жудо бўлмасмидим деб ўйларди...

Елкасига кимдир туртганида Лочин сесканиб ўзига келди. Бошини кўтариб тепасида серрайиб турган девона кимсага маъносиз тикилди. Кўзларини тўсиб олган ёш пардаси ортида Мақсуд гўё шарпа бўлиб кўринди. Бир оздан

кейин — Ҳа, сенми? — деди-ю, бирдан туту-
қиб кетди. — Йўқол кўзимдан, касофат!!!

Мақсуд икки-уч қадам ортга чекинди: —
Хўп-хўп, кетаман... Эртага бизниқига тўйга бо-
рилар-а. Ҳаммаларинг боринглар. Хўпми? Дақа-
дум-дақ — мазза қиламиз. Мана, мана, мен
кетдим, — деди-ю, илонизи сўқмоқдан қишлоқ
томон қийшанглаб чошиб кетди:

— Тум-дақа-дум-дақ, тум-дақа-дум-дақ. Эҳ-
ҳе-е... ҳамма бизниқига тўйга-а-а... Лочин бир
пайтлар Асад полвон деб донг таратган, ҳозир
жуссаси ёш боланиқидай бўлиб қолган амаки-
сининг жасадини кўтариб, қишлоққа кириб
борганида кўчалар гавжум, одамлар тўпланиб
ҳаммани тўйга чорлаб ўзи яна Шайтондара
қабрига ғойиб бўлган телбанамо кимса ҳақида
қизишиб мунозара юритишарди...

НИГОРА

— Мундоқ маҳкамроқ ушласанг ўласанми, турқинг қурғур тутуруқсиз! — Эшиқдан кириши биланоқ қулоғига хотинининг шанғиллаши эшитилди. Азиза юзига сачраган мағзавани енгига артар экан, тоғорадан сиқиш учун олинган шолчанинг бир учини ҳамон қўйвормаган ҳолда жаврар эди.

— Бу чўлоқ ўлгурни қорни ҳам бўлмасайкан... Йўқол кўзимдан!!!

Кўзлари жавдираб нима қиларини билмай турган Нигора қаҳр-ғазаб билан айтилган сўздан бир чўчиб тушди. Ва юзларини қўллари билан яширганча чорбоғ томон чошиб кетди.

— Мунча дағдаға қилмасанг, ахир ҳали бола-ку. Катта одамни кучи аранг етади бу шолчангни сиқишга. Эрининг гапи Азизани баттар ғазабини кўзғатди.

— Ҳе-е қуриб кетсин ҳаммаси! — дедида шолчани зарб билан мағзава тўла тоғорага улоқтирди.

— Пешонам шўр бўлмаса ямоқ ямаб, шолча ювиб, гулдек умримни елга совуриб юрармидим шу қишлоқда!

— Кўпам нолийверма, беш қўл баравар эмас-ку. Ҳаммаёфнинг ошиб-тошиб ётган пайтларинг ҳам бўлган. Ҳалиям эл қатори яшайпмиз.

Даҳанаки жанглардан тоқати тоқ бўлган Мансур иложи борича юмшоқ гапиришга ҳаркат қилди. Эрининг мулойимлашиши эса Азизага ёқмади. Қаршисида ландовур, омадсиз одам тургандек кўриниб кетди кўзига. Баттар тутокди.

— Ҳамма нарса эркакка боғлиқ. Ана, эрсизларам бировга хизматкор бўлмай, бир кунини кўриб, ўйнаб-кулиб юрибди.

Мансурга хотинининг айниқса, «ўйнаб-кулиб юрибди» деган гапи ортиқчалик қилди. Худди бирдан-бир пиёла заҳар-заққумни ютиб юборган одамдек ранги бўзрайиб кетди.

— Ҳе, қанжиқ ўтмишингни қўмсаб қолдингми?! Жа-а фаришта бўб кеган бўсангам майли эди бу хонадонга.

Мансур кўзлари олазарак бўлиб атрофга жовдиради. Девор тагидаги кетмонга ёпишди. Эрининг бу жазаваси вақтинчалик эканини, лоп этиб ёниб, лоп этиб ўчишини билган Азиза «Э-э» дедида қўлини силтаб, ичкарига кириб кетди.

Ҳақиқатдан ҳам Мансур шаҳд билан учтўрт қадам босди-да, тўхтаб қолди. Ҳовли ўртасида бир оз тусмолланиб турди. Сўнг худди парчалаб ташлайдигандек кетмонни зарб билан тоғорага урди. Кетмон синиб, унинг дастаси қўлида қолди. Сўкиниб нари кетди. Ҳовлига кираверишдаги ёнғоқ соясига ўрнатилган сўрига бориб ўтирди.

Энди унинг дарғазаблигидан ном-нишон қолмаган, руҳиятини қандайдир хомушлик, тушқунлик қамраб олганди. Нафас ростлагунча ўтиб кетиб қолган ўн йилдан ортиқроқ умри, унда бўлиб ўтган, ҳаётини алғов-далғов қилиб юборган воқеалар шу дамда бир-бир кўз олдидан ўта бошлади...

Темир йўл вокзали қаршисидаги озиқ-овқат дўконида мудирлик қиларди. Савдогарнинг ошиғи олчи бўлган пайтлар эди ўшанда. Ҳар тўрт-беш ойда нарх-наво ўзгариб борар, биргина ҳисобдан беркитиб қолинган маҳсулотларнинг ўзи оширилган янги нархда сотилиб, ҳамёнга мўмай-мўмай даромад келтирарди.

Ўша куни у яна уйига маст ҳолда қайтди. Пайдар-пай машинасини папаплатар экан, хотинининг эзмаланишидан жаҳди чиқар, сўкинарди. Ва ниҳоят дарвоза очилиб, хотинининг боши кўринди.

— Очмайсанми, мўраламай тезроқ, ҳе, онангни...

Машинани шахд билан ичкарига олиб кирди-да, туша солиб яна хотинига захрини сочди.

— Ҳов овсар! Қулоғингни том босганми сани! Ярим соатдан бери сигнал чаламан. Ё ўйнаш-пўйнашинг бормиди ёнингда!

— Вой, дадаси, сизга нима булди? Тездагина чикдиму. — Нафиса чаққонлик билан дарвозани беркитиб, эрининг ёнига шошди.

— Қизиз, иситмалаб ётибди, атир суртаётгандим, шунга озгина ҳаялладим-да, — деди гуноҳқорона.

"Қизиз" сўзини эшитиши биланоқ Мансурнинг яна миясига қон урди. Ҳозиргина Анварникидаги ўтиришда бўлган гап-сўзлар ёдига тушди.

Анвар гастрономда сотувчи бўлиб ишлайди. Хотини Ҳасан-Ҳусан тукқан, улфатлар йиғилишиб янги меҳмонларни беармон ювишган эди. Маст-аласт улфатларининг "Яшавор Анвар! Ўғилни йигитнинг ўғил боласи туғдиради", "Бир эмас, икки суянчиғинг бор энди" қабилидаги гап-сўзлари гўёки Мансурга кесатиқ қилиб айтилаётгандек туюлаверар, аслида ундай бўлмаса ҳам таъбини тирриқ қилаверарди. Бундай пайтларда унинг миясида фақат бир ўй — хотинни алмаштириш ўйи чарх урарди.

Тўрт йилдан бери хотинининг бўйида бўлмайди. Чала туғилган қизи ҳам ногирон. Оёғини оқсаб босади. Бу қандай кўргулик ахир. "Дада" деб ўзи томон талпинган қизини бағрига босса, юраги жаз этмайди. Тезроқ ўзидан нари қилгиси келади.

— Қизиз дема, қизиз дема!

Мансур машинанинг томига дақ-дақ мушглар экан, оғзидан кўпик сачратиб ўшқирди. — Мени қизим ҳам йўқ, хотиним ҳам йўқ! Ҳеч кимим йўқ!

Эр-хотин бирин-кетин уйга кириб боришар экан, Нафиса эрига ёлворарди.

— Қўйинг дадаси, унақа деманг. Ахир бизнинг ҳам худога айтганимиз бордир. Хурсанд ҳам бўлиб қоларсиз, вақти-соати келиб.

Нафиса худди шу дамда ўзича ирим қилиб айтмай юрган яна бир муҳим гапни айтиб юбормоқчи эди. Эри гапини бўлмаганида "Э-э, сен шумқадамдан нима хурсандчилик ҳам кўрардим" дея сочидан тортиб итариб юбормаганида айтган ҳам бўлар эди.

Нафиса айвонга ўрнатилган пойабзал ечиладиган темир мосламага боши билан урилди. Бошини чангаллаганча белидан тепаси очик, иситмада даф-даф титраётган Нигора томон интилди.

— Қаёққа, туфлимни ечмайсанми, қанжиқ!

Мансур яна хотинига ёпишди. "Мана сенга, мана, мана" дея хотинининг дуч келган жойига тепа бошлади. Оёқ остида типирчилаётган Нафиса эса ҳадеб бир сўзни "Ҳозир... дадаси, Нигорани усти очилибди... титраяпти" дея узуқ-юлуқ такрорлаган кўйи эрининг оёғини ушлашга ҳаракат қилар, туфлисини ечмоқчи бўларди.

Мансур хотинининг қуюқ сочлари орасидан пешонасига оқиб тушган қонга кўзи тушганидагина тепишдан тўхтади. Уятли сўкиниб, туфлисини ҳам ечмай ичкарига кириб кетди.

Кечқурун қай аҳволда, қачон ётмасин, унинг саҳарда туриб кетиш одати бор эди. Бугун ҳам шундай бўлди. Ечинмай чалқанча тушганича ухлаб қолган эди. Карахт бошини икки қўли орасига олиб сиқди. Керишди. Қулоғига кимнидир "ҳиқ-ҳиқ" деган овози эшитилди. Ташқарига чиқди.

Айвонда пешонаси, юзларида қон қотиб қолган хотини қизчасини кучоқлаган кўйи офир-офир нафас олиб, ҳушсиз ётарди. Йиғлайвериб овози ҳам чиқмай қолган қизалоқ эса ҳадик тўла кўзларини онасидан узмас, сочларини силар, бир нима демоқчи бўлар, ҳиқилдоқ эса гапиришга қўймасди.

Мансур хотинини турғазмоқчи бўлган эди, шилқ этиб кучоғига тушди. Шундагина у кеча мастлигида қилиб қўйган ишининг даҳшатини ҳис этди. Юраги увишди. Шоша-пиша дарво-

зани очиб, машинасини юргизди. Сочиқни хўллаб, хотинининг юзлари, пешонасида қотиб қолган қонни наридан-бери артди-да, кўтариб бориб орқа ўриндиққа ётқизди. Ёнига Нигорани ўтқазиб шаҳар томон елдек учи кетди.

Мансур индамас, Нигора ҳам аҳён-аҳёнда дадасига ўғринча нигоҳ ташлаб қўярди-ю, бирон сўз айтишга журъат этолмасди.

Кўзлари йилтиларди. Бўлиб ўтаётган воқеаларга болаларча тасавурида ўзича изоҳ изларди. Буни сезган Мансур қизига тасалли бермоқчи бўлибми ёки ўзини ўнғайсиз сезганиданми, "Қизим, қара, иккаламиз ҳам ухлаб қолиб аянгни йиқилиб тушганини билмай қолибмиз-а" деди ва қўшиб қўйди "Ташвишланма, ҳозир дўхтирга етиб борамиз, аянгни дарров тузатиб қўйишади".

Орага яна жимлик чўқди. Нигора гўёки хира парда ортида бўлиб ўтгандек элас-элас хотирасида жонланаётган тунги воқеалар, аясини дадасининг оёғи остида типирчилаб ётгани алаҳсирашга ўхшаш туш эканлигига ўзини ишонтирди. Ана шундагина кўнгли таскин топиб, дадасига хотиржам тикилди. "Ана, дадам айт-япгилар-ку, аямни докторлар ҳозир тузатиб қўйишади..."

Мансур шаҳарда ишлаб орттирган бор таниш-билишини ишга солди. Ҳатто вилоят шифохонасидаги донгдор профессорни ҳам унинг ўзи машинасида олиб келди.

Ёши олтмишлардан ошган, дўнг пешона, тепакал бўлса ҳам бу одам истараси иссиқ, жуда хушмуомала эди. Кела-келгунча Мансурнинг кўнглини кўтарди.

— Худо хоҳласа, хотиниззи тезда оёққа тургазамиз. Ташвишланманг, — дер экан, у сўраб қолди: — Нима бўлди ўзи, бахтсиз ҳодиса юз бердими?

Мансур боши билан "Ҳа" ишорасини қилди-да индамади. Профессор ҳам афтидан

кўнглига қил сифмаётгани кўришиб турган ҳамроҳини ортиқ саволга тутмади.

Орадан тўрт соатдан ортиқроқ вақт ўтган бўлса ҳам Мансурга бу гўёки бир неча йилдек туюлди. Ва ниҳоят оғир хасталиклар бўлими эшиги очилиб, профессор чиқиб келди.

— Айтдимку сизга, ҳаммаси яхши бўлади деб, мана, хотинингиз ҳам хушига келди. Юрагига балли, бақувват экан.

Бир қўлида кўзойнагини рўмолча билан артиб борар экан, профессор Мансурнинг тирсагидан олди. Ёнма-ён юриб кетишди.

— Инсонни бошига ҳар иш тушади биродар. Кўп қон йўқотган экан. Бунинг устига зарбадан қорнида бола нобуд бўлган. Операция қилишга тўғри келди. Беш ойга бориб қолган экан-а?

Бу гапдан Мансурнинг аъзои бадани музлаб кетди. Гапирмоқчи бўлди-ю, бўғзига бир нима тикилиб овози чиқмади.

— Бу кўрғилик бошига тушмаганида, бечора сизга ўғилча ҳадя этаман деб турган экан. Наилож, жони омон қолди, бу ҳам катта гап.

Профессор тўхтаб Мансурнинг бўздек оқарган юзига қаради. “Хаҳ!” деди-да бошини сарак-сарак қилиб гапини давом эттирди.

— Жуда валатисизларда, сиз қишлоқнинг одамлари... Ёнғоқ термоқчи бўлган эмиш-а. Ахир ҳомиладор аёлга ёнғоқни тепасида нима бор эди?

Мансур аранг “Ким айтди сизга?” деёлди, холос.

— Ким бўларди, ўзи шундай деяптику!..

Лекин Нафисага қайтиб уйга бориш насиб этмаслигини ҳозир профессор ҳам, Мансур ҳам билишмасди. Орадан бир ҳафта ўтиб яна унинг аҳволи оғирлаша бошлади. Мансур кун сайин хотинининг ранги заъфаронлашиб, кўзлари нурсизланиб бораётганини сезар, ич-ичидан эзилар, баъзан бирон-бир кўнгилни кўтарадиган гап тополмай қийналарди. Айниқса, хо-

тинининг кўзларига кўзи тушганида аъзои баданини совуқ титроқ босар, нигоҳини дарров четга оларди.

Болаларга хос бўлмаган сокин табиат, камгап Нигора эса ҳар сафар ёнига кирганида онасига тикилаверар, гўёки ўзи учун жумбоқ бўлган кўп нарсаларга онасининг кўзларидан сўзсиз жавоб излаётгандек эди.

Ёз охирламоқда. Лекин ўша куни баҳор ойларидагидек эрта тонгда осмонни булут қоплаб момақалди роқ гулдиради. Чақмоқ чақиб, ёмғир қуя бошлади.

Нафиса болалиқдан ёмғирни яхши кўрар, айниқса баҳор кезлари у шаррос қуйган пайтда деразадан кузатишни, ёмғир бошланган пайтда ердан кўтариладиган ажойиб ҳиддан тўйиб-тўйиб нафас олишни ёқтирарди.

Ёнбошига ётганча очиқ деразадан оқ ёмғирга тикилар экан, нурсиз кўзлари ғалати йилтилади. Гўёки ўзини ана шу ёмғир сувларига қўшилиб олис-олисларга оқиб кетаётгандек, аста-секин ёмғирга айланиб бораётгандек ҳис этарди.

Нафиса хона эшиги ғийқ этиб очилганини ҳам, Мансурнинг кириб келганини ҳам сезмади. Уч-тўрт томоқ қиргандагина тепасида ғалати сўшпайиб турган эрини кўрди. Эри нималарнидир гапирар, лекин Нафисанинг қулоқларига гап кирмасди. Нигоҳи яна очиқ деразага қадалган. Негадир у ҳозир ёмғирнинг тўхтаб қолишидан чўчирди.

Ёмғир сувлари тўпланиб, ўркач-ўркач тўлқинларга айланар, у эса чайқалиб-чайқалиб, ана шу тўлқинлар бағрида сузиб борарди. Шу пайт ёнида қизи йўқлиги эсига тушди. Нигорани сўради.

— Ёмғирда ивимасин дедим. Кечга яқин олиб келарман, — деди Мансур хотинининг бу ғалати ҳолатидан саросимага тушиб.

Эрининг гаплари Нафисанинг фикрини бироз тиниқлашгиргандек бўлди. Оғир хўрсинди.

Кўзларининг четида икки томчигина ёш пайдо бўлди.

— Агар уни хўрлатиб қўйсангиз, қиёмат қойимда ҳам икки қўлим ёқангизда бўлади...

Нафиса қайтиб хушига келмади. Бу унинг сўнгги сўзлари эди.

Шу куни куни билан ёмғир тинмади...

Нафисани қирқи ҳам ўтди. Бахтлига ҳам, бахтсизга ҳам бирдай бешафқат бу ҳаёт одамларни ўз измига бўйсундириб, қувончларни ҳам, қайғуларни ҳам бағрида оқизиб, тўхтовсиз ўтиб борарди. Вақт ғамни ҳам қаритади. Худди туш каби қисқа фурсатда бўлиб ўтган ишларни ўйлаб баъзан тунларни мижжа қоқмай бедор ўтказадиган Мансур тез орада ҳаммасига кўникиб қолди. Шаҳарнинг сершовқин, лекин дилрабодай кишини ўзига тортадиган жўшқин ҳаёт денгизига яна шўнғиб кетди...

— Ҳой, эрталабгача ўтирмоқчимисиз ёнроқни тагида. Овқатиз музлаб бўлди-ю.

Мансур бошини кўтариб эшикни дастасини тутганча ўзига қараб турган хотинини кўрди. Ҳеч сўз демай у томонга бир зум маъносиз қараб турди-да, яна бошини ҳам қилди. Қўлини бир ҳафтадан бери устара тегмаган қаншарига тиради. Хотини ҳам бир нималар деб гўдранди-да, қарс этказиб эшикни ёпди.

Кейинги пайтларда хотинидан жуда кўнгли қолган. Ҳатто, аччиқ-тирсиқсиз гаплашиб ўтиришганида ҳам тоқати тоқ бўлаверар, гапни калта қилар, худди ҳаво етишмаётган одамдек ташқарига чиқиб кетар ёки чарчоқни баҳона қилиб ётиб оларди.

Азизага уйланганида Нафисанинг ўлимига ярим йилча бўлганди. "Уйим ёлғиз қолди", "Қизим сарсон бўлиб ҳали у эшиқда, ҳали бу эшикда юрибди" каби ваз-қарсонлар билан хотинининг йилини ҳам кутмади.

Азиза Анварнинг қўлида гастрономда сотувчи бўлиб ишларди. Ҳар гапнинг орасида "жоним" сўзини қўшиб айтадиган ширинсўз,

ширмонюзли дўмбоққина бу аёл Мансургача ҳам анча-мунча ишларни бошидан ўтказиб, зуваласи пишган эди. Бирон-бир дардкашга муҳтож бўлиб юрган Мансурни ўзига маҳлиё қилиш унга қийин бўлмади. Икки-уч учрашувдан кейиноқ топармон-тутармон бу йигитнинг қонуний хотинига айланди-қолди. Унинг "ҳеч нарсадан камингиз булмайти, фақат ишингизни йиғиштириб уйда ўтирасиз" деган шартига осонгина рози бўлди. Аслида ҳам унга ҳеч нарсадан кам-кўсти йўқ ҳаёт зарур эди, холос.

Бозор куни ишга отланар экан, "Жоним, кечга нима овқат қилай" деб кузатиб, қайтганида "Жоним, яхши ишлаб келдингизми?" дея кутиб оладиган хотинидан Мансурнинг кўнгли тўқ эди. Ҳатто, Нигорага ҳам у "Ке, жоним, овқатингни еб ол" қабилида муомала қилганида янада меҳри жўшиб кетарди. Лекин буларнинг ҳаммаси вақтинча эканлигини, бошига иш тушиб, аҳволи оғирлашганида Азизанинг бутунлай бошқа инсонга айланиб қолишини у хаёлига ҳам келтирмасди.

Ўша-ўша камгал, қувончини ҳам, қайғусини ҳам юзага чиқармайдиган Нигора эса кўринишдан уйларида бўлаётган ишларга бепарводек эди. Лекин у аясининг ўрнига келган бу опадаги сунъийликни туяр, айниқса, дадаси ишга кетиб, ўзлари ёлғиз қолганида буни янада аниқроқ ҳис этарди. У дастлабки кунларданок Азизага "ая" эмас, "опа" деб мурожаат қилишга кўниккан, бу нарса ҳатто дадасига ҳам, ёқмаганида Азизанинг ўзи "Майли, дадажониси, бизникида тошканчасига бўлақолсин. Ахир Тошканда аясини опа деб чақиринишдику" деб кулиб қўя қолганди.

Бир куни Нигора ниманидир қидириб шифонерни очди. Шифонерда ҳаётлигида қандоқ бўлса, шундайлигича осифлик турадиган аясининг кийимлари йўқ эди. Уларни бурчақда парданинг орқасида тартибсиз бир уюм қилиб ташлаб қўйилган ҳолатда топди. Аясининг иккита

катта рўмолига кийим-бошларини тартибли қилиб тахлаб тугди ва ўзи ётадиган хонага олиб кирди. Буни кўрган Азиза “Вой индамасей, балосанку. Санда иш кўпга ўхшайди ҳали” дея чимирилди. Бу улар ўртасидаги муносабатга совуқлик тушишининг бошланиши эди.

Орадан ҳатто тўққиз ой ҳам ўтмай Мансур ҳам “йигитнинг ўғилболаси” бўлди. Азиза ўғил туғиб берди. Отабек деб исм қўйишди. Лекин бу хонадонга ота ўғилнинг қадами қутлуғ келмади. Шу пайтгача ҳамиша сийлаб келган ҳаёт Мансурнинг ҳам бошига кетма-кет ўз савдоларини солди.

Бошида шунчаки вақт ўтказиш учун қимор ўйнай бошлаган Мансур бу гирдобга шундай фарқ бўлдики, бир кун келиб топган ютуқларига орттирган ярим мол-давлатини ҳам қўшиб топширди. Ҳали ўзини ўнглаб олишга улгурмай, яна бир кўргиликка дучор бўлди. Ярим кечада маст ҳолда қайтаётиб, бир йўловчини машинасида уриб юборди. Бахтига бу одам соғ қолган, фақат оёғи синган бўлсада, ишни босди-босди қилиб юбориш учун яхши кунларда Азизага ҳадя қилган тилла тақинчоқларгача сотишга мажбур бўлди. Бу ҳам етмагандек вокзал қаршисида катта хиёбон ташкил қилиш ҳаракати бошланди. Ошхона, қаҳвахона биноларига қўшилиб, Мансурнинг дўкони ҳам бузиладиган бўлди. Дўкон ҳали хусусийлаштирилмаган, шаҳар савдо бўлими тасарруфида бўлгани учун ҳам Мансур тез кунда ишсиз, ҳунарсиз бир кимсага айланди.

Улфатларига қўшилиб бирон-бир янги иш бошлай деса, ҳамени қуруқ. Ёнларига йўлатишмади.

Ўтган икки-уч йил давомида кирмаган кўчаси, қилмаган иши қолмади. Хусусий дўконда ишга ёлланди, муросаси келишмади. Машинасида киракашлик қилди. Кейинчалик қишлоқдан мева-сабзавот олиб бориб, бозорда сотиб юрди. Ҳозир ҳар куни эрта тонгда шаҳарга

отланар, дехқонлардан у-бу нарсаларни кўтарасига харид қилар, сўнг кун бўйи бозорда ўтириб савдо-сотик билан машғул бўларди. Олиб сотарлик қилиб топган пули эвазига рўзфор тебратарди.

Тақдир тақозоси билан ҳамёнида қанча пули бор, ҳисобини ҳам билмай, ўзига бино қўйиб юрадиган Мансур оддий қишлоқнинг одамига айланиб қолди...

Зеби-зийнатларга кўмилиб, тўкин-сочин ҳаёт кечирибдан энди тамоман умиди узилган Азиза эса салга шовқин кўтариб, арзимаган нарсалардан жанжал чиқарадиган шаллақи аёлга айланди. Бўлса-бўлмаса Нигорани тергайдиган одат чиқарди. Бир вақтлар тез-тез ишлатиладиган "жоним"нинг ўрнига "писмиқ", "индамас", жаҳди чиққан пайтларда "ҳой, чўлоқ" сингари сўзлар тез-тез ишлатиладиган бўлиб қолди. Баъзан бу сўзлар ҳатто эрининг ишгирикда ҳам айтилаверар, ўзи билан ўзи овора Мансур эса кўпинча бунини эшитмаганга олиб қўяверар, жанжални катталаштиришни хоҳламасди.

Ўша куни туман газетасида илк бор Нигоранинг қуёш ҳақидаги шеъри босилганди. Нигора чорбоғ этагидан ўтган ариқ ёқасида ўтирган кўйи газетани қайта-қайта ўқиди. Сўнг уни авайлаб тахлаб, дафтарини ичига жойлади. Ўтган, ёмғир ёққан кунда ёзган шеърини очиб, сатрлар қўша бошлади.

*Уларнинг ортидан термулиб хомуш,
Булуғга айланиб қолсайдим дейман...*

— Нигора, ҳой Нигора, қайси гўрдасан?! — Опасининг овозини эшитиб алаҳсираб уйғонган одамдай сапчиб ўрнидан турди. Уй томон шошилди. Азиза ликопчада бир бўлак гўштни ушлаб ҳовли ўртасида турарди.

— Хаҳ китобга термилмай кўзинг тешилгур. Кечқурун ҳам ўша китобингни еб ётсанг экан. Ма, қийма тайёрла! — дедида гўштни

зарда билан Нигорага тутқазиб уйга кириб кетар экан қўшиб қўйди: "Ўқиб шаҳар олиб берармикин бу чўлоқ".

Опасининг қарғишлари Нигоранинг кайфиятини бузолмади. У қўлтиғи орасида газетанинг қайноқ тафтини ҳис этар, шеърини ўқиган синфдошларининг ҳайрат тўла юзларини кўз олдига келтириб, ҳузурланарди. Қолаверса, опасининг бундай қарғишларига анча кўникиб ҳам қолганди.

Лекин Нигоранинг бошидаги бутунги кўнгилсизликлар ана шу қарғиш билан тугамади. У гўшт билан чопқини ташқарига ўрнатилган махсус тўнғакча ёнига қўйди-да, бир фурсатта дафтарини очди. Калласига ўрнашиб қолган ҳалиги мисраларнинг давомини тезгина ёзиб қўймоқчи бўлди:

*Оппоқ тонларимда кўраман бир туш
Онажон соғиниб Сизни кўмсайман...*

Челак кўтариб ташқарига чиққан Азиза тўнғак ёнида чўнқайиб дафтарига ниманидир ёзаётган Нигорани, унинг ёнида ликопчадаги гўштни бир ямлаб ютиб, тумшуғини ялаётган Қоплонни кўрди-ю, фифони фалакка чиқди. Шахт билан келиб Нигоранинг қўлидан дафтарни юлқаб олди.

— Бир мартага шу уйдан қорангни ўчирмасам, сен жодутарни, — деди-да юзига тарсаки солди. — Йўқол кўзимдан!

Азиза ликопчани олиб деворга урди-да, чилчил синдириб ошхонага кириб кетди.

Нигора эса қизарган ёновига қўлини босганча, "Жон опа, нима қилсангиз қилинг, фақат дафтаримни беринг" деб ёлворар, Азизанинг ортидан эргашарди.

— Нима дедим сенга. Ҳали отанг келсин, мени деса қайси гўрга бўлса ҳам йўқотиб келади сени...

Мансур хотинининг чимирилиб туришидан бир нимадан норози эканлигини билди-ю, индамади. Юз-қўлини ювиб дастурхонга ўтирди.

Азиза дўқ этказиб эрининг олдига косани қўяр экан, "Овқатга гўшт солмадим. Анави арзандангиз гўштни итга егизибди" дедида бўлиб ўтган воқеани қўшиб-чагиб айтиб берди.

Мансур дастурхон четида қимтиниб, елкасини қисганча индамай ўтирган Нигорага бир қараб олди. Яна овқатга тикилди. Жаҳли чиқиш ўрнига негадир қизига раҳми келди.

— Майли, гўштсиз бўлса ҳам овқат, ҳеч нима қилмайди. Бир бўлак гўштга шунча кўнгилхиралик қилманглар, — деди-да, хотинини ҳам ёнини босган бўлиб қўшиб қўйди:

— Энди ундай қилмагин-а, қизим? Ҳар нарсани ўз вақти бор.

Эрини бундай юмшоқ гапириши худди ота-бола бир бўлиб ўзини хўрлаётгандек туюлиб кетди Азизага. Эндигина қўлига олган қошиқни дастурхонга улоқтириб ўшқира кетди.

— Ҳа, қизингиз фаришта, сиз тергамайсиз уни. Манавиларга бир қараб қўйинг. Муштумдек боши билан ҳар хил шеърлар ёзиптилармиш. Хаёллари ҳозирданоқ паришон бўпқопти, — деди ва кўрпача тагидан дафтарни олиб эрининг олдига ташлади.

Мансур бир Нигорага, бир ручка қўйилган жойидан очилиб, дастурхонда турган дафтарга қаради. Қўлига олиб чиройли дастхат билан ёзилган мисраларга кўз югуртирди:

*Само тўлиб булутлар оқар
Булутлар — ёмғирнинг онаси,
Қалбим тўлиб армонлар оқар
Армонлар — қалбимнинг ноласи.
Бирдан чақмоқ чақиб, ёмғир ёғади,
Салом дейман унга. Салом ёмғиржон.*

*Бироқ, улар мени алдаб кетади.
Олис манзилларни кўзлаб кетади,
Уларнинг ортидан термулиб хомуш.
Булутга айланиб қолсайдим дейман,
Оппоқ, тонгларимда кўраман бир туш,
Онажон — соғиниб сизни қўмсайман.*

Орага юракни сиқадиган ғалати сукунат чўқди. Нигора бошини эгтанича гоҳ дадасига, гоҳ дастурхонга қараб қўяр. Азиза ҳам эрига тикилиб қолганди.

Шеърни ўқиб бўлган бўлса ҳам ҳамон дафтардан нигоҳини узмай туриб қолган Мансурнииг юз ифодасидан бирён нарсани ўқиб олиш қийин эди. У қизига бир оз тикилиб турди-да, негадир офир хўрсинди. Бу хўрсинишни ҳар ким ўзича тушунди. Дафтарни ёпиб уни Нигорага узатди.

— Йўқ, менга беринг уни, — Азиза дафтарни чаққонлик билан эрининг қўлидан тортиб оларкан, Нигорага ўшқирди. — Мана бу писмиқни жони қайда эканлигини билиб олдим. Агар сал ғашимга тегсанг, шу матоҳингни майда-майда қилиб ўчоққа ташлайман...

Нигора кўзлари ёшланиб, ётоқхонага чошиб кириб кетди. У ёстиқни юзига босганча кўз ёшларини тиёлмас, ҳозир дафтарни ололмагандан кўра ҳам, дадасини нима қилишини билмай довдираб туриши, ночорлиги алам қиларди. Шу пайт ташқарида дадаси билан опасининг қаттиқ-қаттиқ гаплари қулоғига чалинди.

— Намунча хўрламасанг, қиз шўрликни. Сенга нима бўлган ўзи, борган сари қутуриб кетяпсан.

— Қизизга раҳмиз келдимиз?! Менгачи?! Менга раҳмингиз келмайдими?! Қўлим косов, сочим супурги бўлиб, шу қишлоғингизда умрим ўтаётганига ачинмайсизми?! Жавобимни бериб қўя қолинг ундан кўра!

Азизанинг ҳўнграб йиғлагани эшитилди.

— Э-э-э, кетсанг кетавермайсанми. Жонимдан туйдирдингку мениям. Эртагаёқ қорангни ўчир менга деса.

— Кетавер эмиш! Бўларим бўлиб, қоларим қолиб, бир болани орттириб кетаверарканманми? Унақанги аҳмоқ йўқ!.. Сиз кетасиз бу уйдан арзандангиз билан. Ё шаҳардан уй олиб берасиз менга!

Бир нарсани сингани эшитилди. Қарсиллаб эшик ёпилди. Кимдир чиқиб кетди...

Шу куни Мансур уйда тунамади. Маҳалла гузаридаги чойхонага бориб, тўйиб ичди. Лекин олдинларидек жангарилиги тутмади. Фақат хўрлиги келди, холос.

Чойхонада тонг орттириб, саҳарда яна ҳеч нарса бўлмагандек бозорга йўл олди. У ўзи ҳам билмаган ҳолда хотинининг қилиқларига ҳам, чигал турмушида тез-тез содир бўлиб турадиган кўнгилсизликларга ҳам, ҳамма-ҳаммасига кўника бошлаган эди...

...Мансур худди ёмон туш кўрган одамдек таъби тирриқ бўлиб ўрнидан кўзғалганида тун яримлаган эди. Хаёл кўзгусидан бир-бир ўтаётган, ҳали қирққа ҳам бормаи бошидан ўтган ишларни эслашдан чарчаганди. Худди елкасида зил-замбил юк кўтариб бораётгандек офир қадам ташлаб, ярми ерда, ярми тоғорада шундайлигича қолган шолча устидан ҳатлаб ўтиб уй томон юрди. Айвонда дастурхон ёзиғлиқ қолган, косага қуйилган овқат тепасида эса пашшалар ғужғон ўйнарди.

Овқатга қайрилиб ҳам қарамади. Айвонга, омонат тўшалган кўрпачага ёнбошлади. Кун бўйи бозорда ғимирлаб толиққани учун ҳам уйқу элди.

У тирсаги увишиб уйғонганида тонг отмаган эди. Бирдан Нигорани чорбоғ томонга кетганича қайтиб уйга кирмагани ёдига тушди.

Шошиб оёқ кийимларига қаради. Чап томони тез ейилгани учун ҳам Нигорани оёқ кийими ҳамманикидан ажралиб турарди. "Наҳотки ҳали ҳам уйга кирмаган бўлса". Бошига келган бу ўйдан сапчиб туриб кетди. Хоналарга бир-бир бошини суқиб чиқди. Хотинини уйғотди.

— Азиза, ҳой Азиза.

— Ҳа-а, нима дейсиз?!

Хотини кўзларини ҳам очмай зарда билан яна нималарнидир ғудраниб, ёнига ағдарилди. Ғарт-ғарт этказиб семиз бўйинини қашлади.

— Нигора келмабди-ку.

— Э-э, ётсезчи. Биринчи марта кетиб қолишмас. Азроилдан ҳам кўрқмайди уни. Ажиналари билан гаплашиб ўтиргандир бирон гўрда.

Хотинининг бундай беписанд гапидан жаҳли чиққанидан Мансурнинг чакка томирлари қақшаб кетди. Қўлларини хотинининг бўғзига аёвсиз ботиргиси, сўнг уни деразадан улоқтиргиси келди. Агар кўз олдида оёғи остида типирчилаётган Нафиса пайдо бўлиб, олдинга узатилган қўлларига бирдан титроқ кирмаганида бу ишни қилган ҳам бўларди.

Ташқарида ажиб бир сукунат ҳукмрон эди. Само пештоқи симоб рангига кириб, тонгнинг яқинлашиб қолганидан дарак бераётган, тўлин ой эса оппоқ нурларини ҳали йиғиб улгурмаган ажиб бир палла эди. Осмон беғубор, тиниқ янада чуқурлашиб кетгандек. Ҳузурбахш шабода майин эсиб, дов-дарахтларнинг худди оромини кўриқлаётгандек, аллалаётгандек.

Лекин борлиқнинг ҳар қандай инсонни сеҳрловчи бу сокинлиги Мансурга таъсир қилмади. Қайтанга юрагини увишгирди. Беихтиёр хотинининг бир пайтлар Нигора тўғрисида айтган гаплари ёдига тушди.

“Сиз билмайсиз, бир балоси бор бу қизнинг” — деганди ўшанда Азиза кўзларини олазарак қилиб. “Қўшни хотинлар ҳам гапиришяпти. Ажинаси бор бу қизни дейишяпти. Сеҳржодуси борларнинг юзи-кўзи ана шунақа чиройли бўлармиш. Салима холанинг ўзи икки маротаба Нигорани тонготарда ваҳм томондан келаётганини кўрганмиш. Тавба қилдим-ей, ўйласанг кўрқиб кетасан одам...”

Ваҳм дегани қишлоқнинг бир чеккасидаги бир пайтлар чангалзор, ботқоқликдан иборат бўлган ташландиқ жой эди. Ҳозир у ерлар ҳам ўзлаштирилиб, чангалзорлар йўқ бўлиб кетган, экин экиладиган майдонга айланган, ваҳмнинг номи-ю, ундан эсдалик бўлиб 3—4 туп азим қайрағоч қолганди, холос. Фақат бу жой билан боғлиқ турли афсоналар одамлар орасида оғиз-

дан-оғизга ўтиб, ҳамон сақланиб келарди. Ваҳм ёнидан ўтган бир арава сиққулик тор йўл эса охири бориб қишлоқ қабристонига қадаларди.

Мансур бирдан муҳим бир нарса ёдига тушган одамдек сергак тортди. "Наҳотки қабристонга бораётган бўлса. Ахир онасини қўйганимизда бор-йўғи тўрт яшар қизалоқ эдику".

Шу дамда ўзини дунёда бирон-бир дардаш, яқин кишиси қолмаган, ғариб ва ночор ҳис этаётган Мансур мақсадсиз, гаранг одамдек ваҳм томон кета бошлади. Гўёки энди унга ҳамма нарса барибир эди. Ҳай-ҳайлаган орзу-умидлар, бир вақтлар ранг-баранг жилоланган мафтункор бу ҳаёт унинг учун ўз жозибасини йўқотган. Ҳаммаси бир хил рангда. Оппоқ туман — бўшлиқ рангида эди...

У қабристон эшигидан оҳиста одимлаб, ичкари кириб бораётганида тонг оқара бошлади. Олдинга бир-икки қадам босди-да, қай томон юришини билмай тусмолланиб бир оз туриб қолди. Тўғриси, хотини қайси томонга қўйилганини ҳам унутганди. Таваккалига ўнга буриди. Ўттиз қадамча юриб яна атрофга жаланглади. Шу пайт бирдан ўзидан сал нарида тирсақларига бошини қўйган кўйи, тиззаларини йиғиб ғужанак бўлиб ётган Нигорага кўзи тушди. Эглари жимирлаб, ўша томонга шошилди. Ҳамон бошини кўтармай ётган қизининг тепасига келиб карахт одамдай нима қиларини билмай бир оз турди. Эгилиб қизининг елкасига оҳиста қўлини қўйди. "Нигора..."

Нигора илон чаққандек сапчиб ўрнидан турди. Мансур ҳам беихтиёр бир қадам орқага чекинди. Қизининг катта-катта очилган кўзларига кўзи тушди-ю, сесканиб кетди. Вужудини титроқ босди. Бу кўзлар... Нафисанинг кўзлари... Худди ўзи эди. Ўша мудҳиш кунда илтижо билан жовдираб боққан ёшли бу кўзлар...

Нигора дадасининг бағрига ўзини отди-да, дарров юлқиниб чиқиб, ҳеч сўз демай қишлоқ томон чошиб кетди. Мансур аъзой баданидаги титроқ босилиб, ҳуши жойига келгандагина

хотинининг қабри тепасида турганини билди. Беш йилми, олти йилми... Охирги марта бу қабр тепасига қачон келганини қанча уринмасин эслай олмади. Қўлларини мушт қилиб пешонасига босганча ўкириб юборди.

— Бас, етар, тўйиб кетдим ҳаммасидан. Ёруф дунёга сизмай қолдим, хотин. У тиз чўкиб ёқаларига ёпишди. Пешонасини тупроққа босди.

— Мана ёқаларим. Қиёмат кунини кутмай ҳозироқ тортгин ернинг қаърига. Тортақол Нафис...

У бир неча бор бошини ерга урди. Сўнг ўрнидан туриб ёқавайрон бир ҳолатда катта-катта қадам ташлаб телба одамдек қишлоқ томон борар экан, ҳадеб бир сўзни такрорларди:

“Ёруф дунёга сизмай қолдим...”

Ҳовлига кириб борганида Азиза ҳали уйғонмаган эди. Дарвозахонада турган, кимсан — Мансурбойвачча бўлиб юрган, ошиғи олчи пайтларидан ягона эсдалик бўлиб қолган эски “Жигули”сини олди ойнасига ташлаб қўйилган тўшакни олиб, улоқтирди. Машинани ўт олди. Хаш-паш дегунча қишлоқ тепасидан ўтган катта айланма йўлга чиқиб олди.

...Шу дамда Мансурнинг кўзига ҳеч нарса кўринмас, гўёки атрофини қуюқ туман қоплаган эди. Тезроқ ана шу оппоқ туман қўйинига сингиб кетгиси, ҳамма нарсадан, ҳаттоки тинмай миясини пармалаётган аччиқ хотираларидан ҳам қочиб қутулгиси келарди. У ўзини оппоқ туман қўйнида учиб бораётганини ҳис этаркан, гўёки ҳозир бу чексиз уммоннинг ўзига ҳузурбахш бўлиб туюлаётган бағридан мангу паноҳ топадигандек эди...

ЭРТАКЛАРДА ҚОЛГАН БОЛАЛИК

— Тоҳиру-у, Тоҳир. Ботиб қолдингми, қоранг ўчкур. Келганингга икки соат бўлди-я. Очдан ҳаром ўлай деди-ю анови қўйлар.

Ойисининг важоҳат билан хонага бостириб кираётганини кўрган Тоҳир лип этиб ўзини очиқ деразага урди. Қўлидаги бир бурда нонни майкасининг ичига солиб бора-сола кўра эшигига ёпишди.

Матлуба пастаккина кулбага мос кичик деразадан бошини чиқариб ўғлининг ортидан дағдаға қилган бўлди-да, сўнг захрини гўё гуноҳ иш қилиб қўйган боладай мўлтираб ўтирган қайнонасига сочди.

— У-ку гўдак нарса, сизчи-сиз. Чўпчак айтиб оғзизга қаратиб ўтирмай бор, онангга қараш десангиз бўладику.

Матлуба қандай шашт билан кириб келган бўлса шундай чиқиб кетар экан, дўқ эткизиб бошини эшик кесақисига урди. Бошидан сирғалиб ерга тушган рўмолини зарда билан юлқиб олар экан: "дардисарлар" деб қўшиб қўйди.

Малоҳат буви бу сўзни набирасидан кўра кўпроқ ўзига айтилганини тушунса ҳам индамади. Тиззасигача тортиғлиқ ёпинчиғининг қавулган еридан чиқиб қолган ипни бармоғига ўраганча бошини кўтармай ўтираверди. Ахир дардисар бўлмай нима бўлсин. Мана, икки йилдирки оёғи ўлгурдан жон кетиб, ётар-турари бир жойда бўлиб қолган. Бир пайтлар тўрт йигитнинг ғайрати бўлган Малоҳат шаддод мана шу аёл эканига унинг ўзи ҳам ишонмайди ҳозир. Бошқа иложи ҳам йўқ эди-да. Урушдан кейинги қийинчилик йиллари. Эркаклар кам. Ариқ қазиган ҳам, дон янчиган ҳам, туни билан ялангоёқ лой кечиб гўза сурорган ҳам асо-

сан аёллару ўсмир болалар. Устига-устак эри ҳам урушда ортгириб келган жароҳати туфайли эрта кунда оламдан ўтиб кетди. Эри вафот этганида қорнида бўлган Ёдгори, уч қизи билан уйи бузилган мусичадай хурпайиб қолаверди.

Одамзод ҳар нарсага кўникар экан. Отасиз ўсгани билинмасин, кўнгли ўксимасин деб бутун умрини фарзандларига бағишлади. "Ҳали ёшсиз, ҳаётингизни беҳуда ўтказманг", деб қўлини сўраганлар ҳам бўлди. "Йўқ. Бир эмас, тўрт ёдгорим бор ундан. Арвоҳини чирқилатмайман" деб кескин жавобини берди. Йўқ-йўқ, ҳаётидан ҳеч нолимайди. Ўзининг пешонасига битмаган давронлар жигарбандларига насиб этди. Қизлари ҳаммаси уйли-жойли. Ўзидан тинчиган Ёдгорбеги эса қўли гул уста. Эл орасида ўзига яраша обрўси бор.

Тўғри, баъзан кун бўйи ёлғиз бир суҳбатдошга зор бўлган ёки бир пиёла қайноққина чойга юраги эзилиб, лекин келинига айтишга истиҳола қилиб ўтирган пайтларида: "Эй худойимей, қайси гуноҳим учун қартайганимда бундай тўшакка миҳлаб қўйдинг. Ундан кўра омонатингни олиб қўйсанг ҳам бўларди" деб зорланган пайтлари ҳам бўлган...

Малоҳат буви шуларни хаёлидан ўтказар экан, келини ҳақида ўйлади. "Бу бечорага ҳам қийин. Катта ҳовли, мол-ҳол дегандек. Тирикчилик қурсин. Ўғли эрталаб чиқиб кетиб қош қорайганда кириб келса. Ўзи қимирлаб турганда ҳам бир нав эди. Ҳарқалай офирини енгиллатган бўларди-я. Катталари учирма бўлиб кетиб келинини куни мана шу Тоҳирга қолди.

Малоҳат бувининг ҳам бирдан-бир овунчоғи, суҳбатдош — дастёри мана шу Тоҳир бўлиб қолган. Атак-чечак қилиб йўлга кира бошлаганидан бери уни ёнидан қўймайди. Тоҳир учун ҳам ҳалимдек мулойим, меҳрибон, эринмай турли ривоятлару эртақлардан сўзлаб ўтирадиган бувижонидан яхшироқ, севимлироқ кимса йўқ дунёда.

Бир вақтлар ҳайқираб оққан, ҳозир бир ариқчалик суви қолмаган анҳор устига ўрнатилган ёғоч кўприқдан қўйларни ҳайдаб ўтар экан Тоҳир бундан бир неча йил бурун бувижони билан бўлган ҳангомани эслаб жилмайди. Ойисининг зуғумини ҳам унутди.

Мактабга борадиган йили эди ўшанда. Кечга яқин бувижони билан қўйларни уйга ҳайдаб келишар экан, хаёлига бир шумлик келди-да, илдамлаб кетди. Анҳорнинг тиззадан келадиган саёз ерига туриб олиб "Бувижон, мен чўкяпман. Қутқаринг!", деб додлай бошлади. "Вой болажоним, вой қаердасан, нега чўкаркансан", — деб ҳалпилаб етиб келган Малоҳат буви ўйламай-нетмай ўзини анҳорга отди. Набирасини аранг қирғоққа тортиб чиқарган Малоҳат бувининг туриши чинданам кулгили эди. Кенг почаси, белидан пасти шалаббо бўлган ҳаворанг шойи кўйлаги қотма оёқларига ёпишиб қолган, оёғида бир пойи оқиб, бири қолган калиши... Тинмай набирасини койир эди: "Хаҳ, сеними, қараб тур ярамас бола, дадангга айтиб бир савалатмасамми..."

Лекин Тоҳир бувижонининг чақимчилик қилмаслигини яхши биларди. Билса ҳам барибир бувижонининг ёнига келиб суйкаланади, кечирим сўрайди. Бувижони ҳам охирги марта огоҳлантираётганини айтиб осонгина кечириб қўя қолади. Унинг бошини силайди. Шу алфозда Тоҳир кечирим сўрашдан, Малоҳат буви эса кечиришдан чарчамайди.

Айниқса баҳор ойларида мазза бўлади. Этаги ҳов анави аранг кўзга чалинадиган ўрмончилик хўжалигининг ерларигача ястаниб ётган адирларга бувиси билан қўйларни ҳайдаб чиқишарди. Чор атроф барқутдек ям-яшил тепаликлар. Тоҳир бувижонининг тиззаларига бошини қўяди-да, тубсиз мовий осмонга тикилади. Кўзлари қамашиб кетса ҳам тикилиб ётаверади. Бувиси ҳикоя қилиб берадиган турли афсона, эртакларни ҳузур қилиб тинглайди. Алпомиш, Гўрўғли, Ошиқ, Фариб ва Шоҳсанам,

Ёрилтош... эҳҳе, бувиси билмайдиган эртакнинг ўзи йўқ эди. Бундай пайтларда гоҳ сеҳрли гиламга ўтириб учиб юргани, гоҳ Алпомишга айланиб қордай момик булутлар устидан дулдурлини елдириб ўтгани кўз ўнгида намоён бўлар, бувиси билан ана шу эртаклар оламида ўзини яна бахтиёр ҳис этарди.

Унинг тасавурида бувиси ҳикоя қилиб берадиган ҳар бир ривоят, афсона бир пайтлар бўлган ва яна содир бўлиши мумкин бўлган воқеалар эди. Чунки, бувиси ҳеч қачон ёлгон гапирмас эди-да.

Тоҳир жазирама пайтлари бутун маҳалла болаларини бир вақтлар ўз соясига олган, ҳозир кимдир тагига олов ёқиб қуриб қолган кекса тол тагида ана шулар ҳақидаги ўй суриб ётиб кўзи илинди, ширин туш оғушига фарқ бўлди.

Тушида бувиси эртаклариде кўп бор таърифлаган опшоқ соқолли нуроний кимса қошига келиб Тоҳирга сеҳрли таёқча совға қилди. Таёқча агар яхшиликка хизмат қилдирилса ҳар қандай нарсага қайтадан жон ато этиши мумкин эди.

Тоҳир таёқчани ичи ёниб кулга айланган, шохлари қуриб шамолларда синиб туша бошлаган азим толга аста текказган эди дарахт бирдан ям-яшил тусга кира бошлади. Бувисининг "бу дostonу ривоятлар бир пайтлар ҳаётда юз берган воқеаларда, болам" деган гаплари яна ёдига тушди. Уйи томон чопиб кетди. Бутун борлиғини бувисининг жонсиз бўлиб қолган оёқларини эски ҳолига қайтариш истаги қамраб олган эди.

Дала томондаги эшикчадан ҳовлига кириб борар экан таёқча сеҳрини яна бир синаб кўрмоқчи бўлди. Бир пайтлар қўшни билан ўртага тортилган чавра тўсиқ ёнгинасида улкан ёнғоқ дарахти бор эди. Ҳар меваси ёш боланинг муштидек келадиган ёнғоқни бувиси "бой ёнғоқ" деб атар, унинг мевасидан ҳар иккала қўшни баб-баравар баҳраманд бўлишарди.

Нима бўлди-ю, бир куни ойиси Фароғат опа билан гап талашиб қолиб, орага совуқчилик тушди. Фароғат опанинг эри Шаҳобиддин ака “Ҳовлимга салқини тушяпти, ёнғоқни кесамиз” деб тихирлик қила бошлади. Ёдгор ҳам “Билганингни қил, фақат мен томондаги шохларига тегмайсан”, деб туриб олди. Аввал ёнғоқнинг кўшни томондаги шохлари арраланди. Бунга ҳам қоникмай Шаҳобиддин дарахтнинг ўз ҳовлиси томонга тарқаган томирларини кавлаб қолдирмай қирқиб чиқди. Ёнғоқ эса худди қасдмақасдига яшашга аҳд қилгандек гуркираб тураверди. Янги шохлар чиқариб мева тутаверди. Шунда кўшни ёнғоқнинг остини чуқурлаб остига сўндирилмаган оҳак кўмди. Бу ҳам етмагандай Абдулла тракторчидан ёғ олиб келиб тагига қуйди. Хуллас, ёнғоқ қуригандагина орзуси ушалган одамдек енгил тин олди. Ҳозир шохлари кесиб олинган ёнғоқ дарахтининг учтўрт кулоч келадиган йўфон танасигина тик қолган эди, холос. Тоҳир дарахт ёнига келиб: “Ёнғоқжон, мен сени яшашингни истайман”, — деди-да, таёқчани унинг танасига текказди. Шу пайт дарахт танасида куртаклар ниш ура бошлади. Буни кўрган Тоҳир “Бувижон, бувижон, ёнғоғимиз ҳам кўкаряпти. Энди сизнинг оёқларингизни ҳам тузата оламан, — деб унинг кулбаси томон чошиб кетди...

— Ҳой бола, тур ўрнингдан. Тур дейман. Ёдгор устанинг ўғлимисан? Нима қилиб ётибсан бу ерда?

Тоҳир сапчиб ўрнидан турди. Кўзларини ишқаб тепасида ўзига синчиклаб қараб турган Зокир ҳисобчини кўрди:

— Нима бало, жин-пинга чалиниб қолдингми? Тинмай “бувижон”лаб бақирасан? Алаҳсирабсан чоғи, иштон қуруқми ишқилиб?

Тоҳир қуриган толнинг шохидан синдириб олган қўлидаги таёқчасини маҳқам тутганича атрофга олазарак боқиб қўйларини қидирди.

— Дуч келган ерга ётиб ухламай қўйларингга қарасанг бўлмайдимми? Олим акани бедапоя-

сида юрган экан, ҳайдаб чиқардим. Биласан-а, аччиғини. Келиб қолса нақ онангни кўрсатади-я.

Тоҳир алақачон кўприқдан ўтиб уйларига яқинлашиб қолган қўйларнинг ортидан чопиб кетар экан, қўлидаги таёқчани ҳамон маҳкам тутиб борар, ҳозиргина бошидан кечирганлари бор-йўғи бир туш эканлиги унга алам қилар, негадир йиғлагиси келарди. Мўъжиза рўй бериб туши чинга айланиб қолишини, бувисининг шифо топиб ёнгинасида юришини жуда-жуда истар эди.

У қўйларни кўрага ҳайдар экан, қўлидаги таёқчани ташлаб юборгиси келмади. Уни эҳтиётлаб кўра тепасига босилган гўзапоя остига яшириб қуйди.

Малоҳат буви йиқилиб бир жойда бўлиб қолгандан кейин ҳам икки-уч ой оила аъзолари бирга овқатланиб юришди. Бир куни ойиси: “У ёққа таши, бу ёққа таши қилиб юрамизми овқатни, бувингникини киритиб берақол”, деди-ю шундан кейин Малоҳат бувига алоҳида дастурхон ёзиладиган бўлди. Бундан фақат Тоҳиргина норози бўлиб ойисига: “Бувижоним бир ўзлари овқат ейдиларми, менам ўша ерга кираман”, — деган эди ойиси ҳам “Бор, борақол сен ҳам. Иложи бўлса мактабингга ҳам олиб кетгин шу бувингни”, деб кулиб қўя қолган эди. Шундан бери Тоҳир қорнини бувисининг кулбасида тўйдирар, кўпинча унинг ёнида ухлаб ҳам қолаверарди.

Тоҳир катта пиёладек келадиган косачадаги овқатдан бир-икки қошиқ ичган бўлиб термиллиб турган бувисига туши ҳақида гапирмоқчи бўлди-ю, ўзини тийди. Бувисининг ҳафсаласини пир қилгиси келмади. Бир кун келиб барибир бувижонининг соғайиб кетишига ишонар эди. Ҳар доимгидек дастурхон тепасида ҳам бувисини саволга тутди:

— Бувижон, нега Гўрўғлига бундай исм қўйишган?

— Гўрда туғилганда болам, ўшанчун.

— Гўрда тувилса ҳам бўладими?

Тоҳир овқатни ҳам унутиб бувисига тикилади.

— Овқатингни ич болам, совиб қолади. Гўрўғлининг онаси оламдан ўтганида ҳомиладор бўлган. Жуда хосиятли аёл бўлгани учун ҳам худойим жони узилган бўлса ҳам марҳаматини аямаган. Паҳлавондек ўғил берган.

Малоҳат буви пиёладаги чойдан бир хўпладиди-да аста дастурхонга қўйиб кўзларини катта-катта очиб ўзига тикилиб турган набирасига қараб давом этди.

— Гўрўғли жуда полвон бола бўлиб тувилган. Қорни очиб қолиб, лаҳаддан тўйнуқ очган. Қараса, қабристонда бир эчки ўтлаб юрган экан. Эчкини тутиб, уни эмиб қорнини тўйғазган.

— Йўғ-е, эчкини ҳам эмса бўладими?

Тоҳир яқинроқ сурилиб қўлларини иягига тираб бувисининг кўрпачасига ётиб олди.

— Ҳа, болам. Эчкини сути жуда тўйимли, шифобахш бўлади. Эчки жонивор ҳам ўрганиб қолиб ҳар куни Гўрўғлини эмизгани қабристонга келадиган бўлади.

— Эчкини эгаси йўқмиди?

— Бор, болам. Эчки бир ёлғизқўл кампирники эди. Кундан-кунга эчкисининг сути озаёиб бораётганини сезган кампир "Бирор ноинсоф эчкимни соғиб олаяпти", деган гумонга бориб уни ортидан пойлай бошлайди...

Шу пайт ташқарида оёқ товуши эшитилди. Эшиқдан Ёдгорнинг боши кўринди.

— Ҳа-а, она-болалар, чакчақлашиб ўтириб-сизларми?

Малоҳат буви бошини кўтариб ўғлига қаради. Юзлари ёришгандек бўлди.

— Келдингми, болам. Кечга қопкетдинг. Унақа жуда ўзингни уринтириб қўймагин-да.

— Биратўла ишни тугатиб келяшманда, ойи.

Ёдгор ортига ўтирилиб хонадан чиқишга чоеланган эди, Малоҳат буви уни тўхтатиб қолди.

— Бирпас ёнимда ўтиргин, болам. Мундоқ бемалол гаплашмаганимизга ҳам анча кун бўлди. Овқатингни ёнимда еяқол бугун.

Ёдгор бир оз тусмолланиб эшик олдида турди. Худди ёлворишга ўхшаб гапираётган онасининг раъйини қайтаргиси келмади.

— Қорним-ку, тўқ. Чарчагандим-да оёи, — деб ҳозиргина Тоҳир ўтирган кўрпачага ёнбошлади.

— Маниям кўпим кетиб, озим қолди, болам. Дийдорингга тўйиб қолай дейманда. Яхшиям ёнимда манави малҳамим бор, ёлғизлатиб қўймайди, — деб Малоҳат буви набирасининг бошини силади.

— Кеча тушимда “Отанг раҳматлини кўрибман. Тавба қилдим, — Малоҳат буви кулимсиради, — иккаламиз осмон-фалакда учиб кетаётганмишимиз. Пастда опанг Соҳиба хунибийрон бўлиб йиғлаётганмиш. Ҳадеб “Кетиб қолманглар” деб ёлворармиш.

— Тушга нималар кирмайди, оёи.

Ёдгор бошидаги тердан бўшашиб латгаси чиқиб кетган дўпписини олиб ёнига қўйди. Бошини қашлади.

— Гапинг-ку, тўғри-я. Лекин мана шу Соҳибангдан бир оз хавотирдаман-да. Иккала опанг, худога шукур, ўзига тинч, ҳаммаёғи етарли. Фақат шу Соҳибани пешонаси шўрроқ бўлди. Эрининг ҳам топар-тутари ҳалигидай бўлгани етмай, яна тинмай ичгани-ичган эди. Топганини қуриб кетсин — шу ароққа сарфлаб эрта кунда ўтиб кетди. Қизи йигирма учга кириб қолди. Қўли калталик қилиб узатолгани йўқ. Шу опангни ҳеч бўлмаса ақалли бир ойда бир йўқлаб турсанг дегандим. Отангни руҳи ҳам шод бўларди сендан. Бу бир кам дунёнинг камини барибир тўлдиролмас экансан одам.

Ўзим борай десам, манави оёқ ўлгурларда жон бўлмаса...

— Эртага неваралариздан бирортасини жўнатарман, тинчлигини билиб келар, — деб Ёдгор дўпписини бошига қўндирди.

— Ўзингни йўригинг бошқа эди-да, болам. Инисан, ота ўрнидасан. Эшигидан мундоқ сўраб кириб борсанг қанчалик кўнгли кўтариларди, бечорани. Болалигингда айниқса шу опанг сени елкасидан ерга туширмас эди. Бир куни жиндай эътибор бермай қолганида йиқилиб пешонангни ғурра қилиб олгансан. Бечора худди айб иш қилиб қўйгандек туни билан ғурранга термилиб мижжа қоқмай чиққан эди.

Малоҳат буви Ёдгорнинг болалиқда жуда инжиқ бўлгани, унинг ҳар бир истаганини опалари дарров бажо келтирганлари ҳақида гапирар экан, гўё умрининг энг ширин дамларини ёдга олаётгандек ички бир энтикиш билан гапирар эди. Гаплари ҳеч тугамас эди.

Шу пайт иягига қўлини тираб ёнбошлаб ётган Ёдгор бир силкинган эди, дўпписи ҳамон ёзиглиқ қолган дастурхондаги пиёла устига “дўқ” этиб тушди. Шундагина Малоҳат буви ўғлининг сўзларини эшитмай мудраб қолганини тушунди.

Тоҳир эса бувиси билан дадасининг суҳбатидан кўра ҳам кўпроқ Гўрўғли ҳақида ўйларди. Кампирнинг эчкини қабристонга келтирмай қўйишидан, Гўрўғлининг оч қолишидан ҳадиксираб ётиб бувисининг кучоғида ухлаб қолди... Эрталаб нонушта пайтида дадаси бугун опасидан хабар олиб келмоқчи эканини айтиши биланоқ ойисининг чакаги очилди.

— Бувижониз кеча роса қулоғизга қуйиптилар чоғи, эрталабдан опеuzzi йўқлаб қолдиз, ўзлари мундоқ эшиқдан кириб келсалар охорлари тўкилиб қолмасди. Оналари ахир.

— Овозингни ўчирсангчи, ахир гапларинг ойимга эшитилиб турибди.

Дадасининг дағдағаси онасига кор қилмади. Баттар авжга чиқди.

— Қўлизга пул тушди дегунча битта иш чиқиб туради. Жимгина ётавермай қайдаги ғалваларни бошлаб турадилар бу киши, — деди ойиси кесатиб. — Ахир битта сиззи туғмагандирлар. Энди учов қизлари ҳам ғалма-ғал ке-

либ ўтириб қарашсин. Бир ой бўлди, опамни мазалари йўқлигини эшитганимга. Бу эшик ўлгурни ташлаб ҳол сўраб келолмайман...

Ойиси рўмолининг учи билан кўз ёшини артиб йиғи бошлаганида Тоҳир токчадаги портфелини олиб ташқарига чиқди. Бувисининг кулбаси ёнидан ўтар экан, ҳар кунги одатига кўра деразадан бошини ичкари суқди ва "Бувижон, мен кетяпман" деди.

Чойнақдаги чой пиёлага қуйилмаган, нон ҳам ушатилмаган эди. Доим бошини ёстиқдан кўтариб, сўнг юзига фотиҳа тортадиган бувиси негадир ётган ерида уни дуо қилди. Онасининг "Ҳой лақма, мактабингдан яна кеч қоласан" дейишига қарамай дераза кесакисига ўтириб шоша-пиша сўради.

— Бувижон, кампир Гўрўғлини ушлаб олмайдим ишқилиб?

Малоҳат буви набирасига меҳр билан боқди. Ҳорғин жилмайди:

— Менинг беғуборгинам. Борақол, ҳаммаси яхши бўлади. Илоё умринг узок бўлсин.

Тоҳир "Мен тезда келаман, бувижон", — деди-да, чопиб чиқиб кетди...

Шу куни Тоҳир синфдошлари билан дарсдан кейин ҳолдан тойгунча копток тепишди. Мактабдан кечроқ қайтди. Уйларининг олдида одам гавжум, дадаси худди тўйга кетаётгандек духоба чопон, янги дўпписини кийиб ясаниб олган эди. Уйга яқин келганида аммасининг фарёдини эшитиб саросимага тушди. Ҳеч нарсага тушунмай, бирпас анграйиб туриб қолди.

Дадаси уни бағрига босиб "Бувингдан айрилиб қолдик болам", деб ҳиққиллаб йиғлаганидагина гап нимада эканлигини тушунгандек бўлди-ю, барибир дадасига ишонмади. Негадир дадаси ёлғондакамига йиғлаётгандек бўлиб туюлди унга. Шу пайтда тезроқ дадасининг кучоғидан қутулгиси, бу ердан қочиб кетгиси келар, "Уйимизнинг фариштаси эдингиз, вой бувим" деб дод солаётган ойисининг овози ҳам

эшитилмайдиган олисроқ жойдан паноҳ топгиси келарди ўзига.

Тоҳир билан ҳеч кимнинг иши бўлмайд қолди. Қорни очлигини ҳам унутиб ҳовли ортидаги эшикдан чиқиб, адир томон чошиб кетди.

Тепалиқда тиззаларини қучоқлаб анча ўтирди. Шу пайт қишлоқда туташ адирликда жойлашган қабристон томон келаётган тобут кўтарган одамларга кўзи тушди. Ўзини панага олди. Қабристон атрофи бир пайтлар ўралган эди. Эски пахсанинг ёмғир-қорда нураб бел баробар бўлиб қолган жойига келиб деворга иягини тираганча одамларни кузатди. Улар юзларига фотиҳа тортиб ўрниларидан кўзғалишлари биланок лип этиб девордан ошиб ўтди. Қовжирган ўт-ўланлар оралаб нам тупроқдан қорайиб дўшпайиб турган қабр томон чошиб кетди:

— Бувижон... Бувижон... Мен келдим...

Тоҳир кўз қорайгунча ҳам қабр тепасидан жилмади. Бувисининг худди эртақлардагидек қаршисида қайта намоён бўлишини, юз-кўзларидан ўпиб "Болам, нима қилиб ўтирибсан бу ерда, юр уйга кетамиз", — деб кўлидан тутиб етаклашини жуда-жуда истар эди шу дамда.

Дадасининг "Тоҳир, хо-о Тоҳир", деган овози қулоғига чалинганидагина ўрнидан турди. Тобора йироқлашаётган бувисининг қабрига қайрилиб қараб-қараб қўяр, ҳеч бувисини бу ерга ёлғиз ташлаб кетгиси келмас эди. Энди унинг нигоҳлари жиддий, вазмин бўлиб қолди. Гўёки кечаги ўйинқароқ бола бир кунда бир неча ёшга улғайиб, энди эртақлар ҳам тингламайдиган ўспиринга айланиб қолгандек эди...

ЭРКАКСИЗ ХОНАДОН

Азиз ўқувчим. Бир бахтли оила фожиаси ҳақидаги бу ғамгин ҳикояни қоғозга туширмай узоқ вақт ташлаб қўйдим. Гарчи Гулбаданнинг ўзи бу ҳақда ёзишимга розилик берган бўлса ҳам, Азаматнинг руҳини чирқиллатгим келмас эди. Ниҳоят, ҳеч бир муболағасиз, бадий бўёқларсиз қаҳрамонларимнинг айтганларини қандоқ бўлса шундайлича ҳукмингизга ҳавола этишга аҳд қилдим.

Зангори экран орқали пойтахт аэропортидан олиб борилаётган кўрсатув диққатимни тортди. Унда вилоятнинг чекка бир қишлоғида вояга етиб Олмонияда бўлиб ўтган спорт мусобақасида олтин медални қўлга киришиб қайтган Алишер Жўраев ҳақида сўз бормоқда эди. Айниқса Алишернинг: "Мен аввало устозим Азамат ака Ғофуровга, унинг ёрқин хотираси қаршисига тиз чўкиб туриб раҳматлар айтаман", деган сўзлари ёдимда қолди. Ён дафтарчамга қоралаб қўйдим. Фурсат бўлганда, албатта, ўша қишлоққа боришни дилимга тугиб қўйдим.

Чемпион яшайдиган уй қишлоқнинг бошқа хонадонларидан деярли фарқ қилмас эди. Пастак бўлса ҳам дид билан қурилган уйлар саҳнига турфа гуллар экилган, ҳовлини каттагина қафасдаги сайроқи қушларнинг овози тутиб турар, меваларига эндигина сариқлик кира бошлаган кузги олма дарахти соясига ўрнатилган сўрида эса ёши олтмишлардан ошган киши оёқларини осилтириб ўтирар эди. Бу кимса Алишернинг отаси Назир ака эди.

Назир ака билан тил топишиш унча қийин бўлмади. Афтидан мен каби мухбирлар билан учрашавериб анча сўзамол бўлиб қолган эди.

— Ўғлим тўрт ойдан бери Олмонияда. Машгулотларини ўша ерда ўтказяпти, — деди у пи-

ёладаги чойни менга узатар экан. — Шу фарзандим баҳона мен ҳам йил бошида Овропага бордим. Етказганига шукур, ўша кунлар худди тушга ўхшайди менга...

Назир акага Алишернинг устози ҳақидаги сўзларини эслатганимда узоқ сукутга ботди. Бошини сарак-сарак қилиб хўрсинди.

— Умри қисқа экан Азаматжоннинг. Алишер тўғри айтибди. Агар у бўлмаганида чемпионлик қаёқда эди бу қишлоқнинг болаларига. Кўча чангитиб копток тешиб умрлари ўтган бўлармиди? Ўзиям исми жисмига монанд — ҳақиқий Азамат эди-да. Тошкентдан ўқишни битириб келиб мактабда жисмоний тарбиядан дарс берди. Бир йилдаёқ болаларни бошини қовуштириб ўзига маҳлиё қилиб олди. Ота жойини ташлаб шаҳарга кўчиб кетмаганида, балки бошига бу мусибатлар тушмаган бўлармиди? Бир нарса дейиш қийин, лекин ўша пайтларда маҳалла-кўйдагилар “ҳамма бало шу аёлида, шунинг оёғи остидан чиқибди”, деб гапириб юришди. Бу ёғи фақат ёлғиз худогагина аён. Менимча ҳам ўзига қолса мактабини, болаларини, ўқитувчилигини ташлаб қишлоғидан бир қадам жилмасдиёв...

Назир ака сўридан тушиб тиззасини ушлаб бир оз энкайиб турди. Мен томонга хижолатомуз қараб жилмайди: “Қарияпмиз шекилли ука, бу оёқ ўлгур куз бошланди дегунча шунақа наъма қиладиган бўлиб қолди”, дедида ошхонада куймаланаётган келини томон юрди. Дастурхонга икки коса шўрва келтириб қўйди.

— Гаплашиб ўтириб бир йўла тамадди ҳам қилиб оламиз. Қани, олинг ука,—деди ва яна хотираларига берилди.

— Кўчиб кетганига уч-тўрт ой бўлган эди. Бир куни эшиқдан Азаматжон кириб келди. Алишерни берасиз, деб туриб олди. — Шаҳардан уй олдим. Меникида яшаб спорт мактабида ўқийди. Ҳаммасини гаплашиб қўйдим. Қишлоқдан Ботир билан Зафарни ҳам олиб кетяпман. Ишдан бўш пайтимда ўзим ҳам улар би-

лан шу-фулланаман, — деб туриб олди. Мен рози бўлдим...

Назир ака билан узоқ суҳбатлашдик. Қайтаётганимда дарвоза олдида ҳозиргина ичкарида айтган гапларни яна такрорлади:

— Ука, маслаҳатим Азаматжонникига кирмай қўя қолинг. Дардини янгиламанг мушги-парни. Эркак киши кўринишдан бардошли бўлса ҳам мўрт бўларкан. Ҳасратларини ичига ютавериб боласининг фиरोғида Деҳқонбой ака эрта кунда ўтиб кетди. Салима опа эса ҳозир кўзи ожиз, бир жойда бўлиб қолган. Орадан шунча йил ўтиб яна ўғлини сўроқлаб бориб ярасини янгилашингиз тўғри бўлмаса керак. Сиз яхшиси шаҳарга — автобазага боринг. Бахтсиз ҳодиса юз берганида Азаматжоннинг ёнида бўлган киши — оти нимайди, ҳалиги, ҳа, Қодирали ҳали ҳам ўша ерда ишлайди деб эшитганман. Азаматжонни ҳаётлигида охирги бўлиб кўрган ҳам, бирга бўлган ҳам ўша. Яқин-яқинларгача ҳам Деҳқонбой ака билан Салима опадан хабар олиб турар эди...

Қодир аканинг ҳикояси

Ташрифимнинг унчалик хуш ёқмагани Қодир аканинг юз ифодасидан шундоққина сезилиб турарди. Сочлари қалин, лекин қордай оппоқ, ўсиқ қошлари, мўйлабларига ҳам оқ оралаган бу кимсани бир кўришда жуда баджаҳл, тажанг деб ўйлаш мумкин эди. Мақсадимни айтганимда ҳам негадир унинг чехраси очилмади. Лекин Азаматнинг шогирдлари орасидан чемпионлар етишиб чиққанини эшитиб юзи ёришди. "Юринг, холироқ жойда гаплашамиз", — деб тирсагимдан тутди. Корхона ҳовлисидаги ҳовуз ёнига ўрнатилган ўриндиқ томон бошлади.

— Қарангга, қандай қилиб мен бундан беҳабар қолибман. Ўзи ҳам ишдан бўш бўлди дегунча ана шу қишлоғидан олиб келган болалари билан банд бўларди. Улфатчилик, гап-

гаштакларга унчалик тоқати йўқ эди. Хайрият, ҳаракатлари зое кетмабди. Умри қисқа бўлса ҳам ўзидан из қолдиришга улгурибди.

— Азаматжон билан уч йилдан ортиқроқ бирга машина бошқарганмиз, — деб хотираларини сўзлай бошлади Қодир ака. — Ўқиганига борар эди, жуда мулоҳазали, вазмин йигит эди. Ишда ҳам, ҳаётда ҳам тўғрилиқни яхши кўрар, ўзи ҳам бунга амал қиларди. Ишимизни тушунсангиз керак, олис юртларга қатнаймиз. Баъзан ўн-ўн беш кунлаб сафарда йўл юришга тўғри келади. Қийинчиликлар, турли кутилмаган воқеаларга дучор бўламиз. Шунинг учун ҳам ҳайдовчилар оға-инидек бўлиб бир-бирига жуда суюниб қолишади.

Азаматжонга меҳрим бале эди. Қийинчиликлардан кўркмайдиган бу йигит тоғдек бўлиб ёнимда турганда ҳамиша кўнглим хотиржам бўларди. Ўша сафаримизда тўқимачилик комбинатидан юк олиб Болтиқ бўйига — Ригага боришимиз, у ердан эса машинасозлик ускуналари олиб қайтишимиз керак эди. Йўл тадориги битган, юк ҳам ортилиб бўлинган эди. Шунда Азамат “Пўстинни олиш ёдимдан кўтарилибди, йўл-йўлакай уйга кириб ўтсак. Бундан бу ёғи куз ҳавоси, билиб бўлмайди” — деб қолди.

— Пўстин баҳона, дийдор фаниматми, дейман-а, ука. Келинимни рухсорига яна бир тўйиб олай, деяпсан шекилли, — деб ҳазил қилдим машинани унинг уйи олдида тўхтатар эканман.

— Қанийди, келинингиз ишда бўлмаганида-ку, — деб у ҳам кулди. Бориб дарвозани очди.

Азамат уйдан ҳадеганда чиқавермагач моторни ўчириб машинадан тушдим. Ичкари киришни ҳам, кирмаслигимни ҳам билмай бир оз иккиланиб турганимда эшиқдан пўстинни елкасига ташлаб бошини осилтириб Азамат кўринди.

— Хайрият-е, пўстинни биргалашиб қидирамизми, деб тургандим, — дея яна ҳазиллашдим.

Азамат эса лом-мим демади. Индамай машина томон йўл олди. Негадир ҳозиргина юзи чарақлаб турган йигитдан ном-нишон қолмаган, худди ичини бир дард кемираётган кимса каби афти тундлашган, ҳардамхаёл бўлиб қолган эди.

— Оғайни, тинчликми ўзи? Бирданига ўзгариб қолдинг, — дедим унга синчковлик билан тикилиб.

— Тинчлик Қодир ака, тинчлик. Хавотир олманг, ҳаммаси жойида...

Беш кун деганда манзилга етиб бордик. Бандаргоҳдан юк олишимиз керак эди. Машинани омбор ёнига қўйиб ўзимиз шундоққина денгиз соҳилидаги тепалиқда жойлашган тамаддихонага кириб тушлик қилдик.

— Қодир ака, мен бир оз соҳилни айланиб келаман, — деди Азамат.

Омборда юк олиш учун навбатимиз келишига бир соат борлигини айтишганида мен ҳам Азаматнинг ортидан соҳилга бордим.

Денгиз осуда эди. Опшоқ булутлар худди само билан тутшиб кетгандек кўринаётган денгиз сатҳидан кўтарилиб оқиб келаётганга ўхшайди. Улкан кема атрофида оқ чарлоқлар ғужғон ўйнайди. Сувнинг салқин шабодаси юзингга урилиб, қулоғингга бир маромда тўлқинларнинг "чилп-чилп" деган майин овози чалиниб турарди.

Соҳилда чўнқайиб ўтирган Азамат яқин келиб қолганимни сезмади. Иягини тиззасига тираганча хаёл дарёсига фарқ бўлгандек эди. Шу пайт бирдан жазаваси тутган одамдек ерни мушглаб бақирди: "Жин урсин, буларнинг бари қаердан келган! Қаердан!!!"

Нима қилишни билмай ёнида серрайиб туриб қолдим. Азамат бошини кўтариб мени кўрди. Хижолат чекиб юзи қизарди. Жилмайишга ҳаракат қилди. Удалай олмади.

Ёнига ўтириб Азаматнинг елкасидан қучдим. Унинг ўз дардини дастурхон қиладиган

одамлар тоифасидан эмаслигини билсам-да, қистовга олдим.

— Сенга нима бўлди ўзи, оғайни. Ўзинг билан ўзинг гаплашадиган бўлиб қолибсан. Мундоқ ёрилсангчи. Ичимдагини топ, деб одамни хит қилиб юбординг-ку!

Азамат "ҳеч гап йўқ, Қодир ака, ҳеч гап йўқ", деди ва яна нигоҳини денгиздан узмай жим бўлди.

— Шаҳарма-шаҳар юравериш жонингга тегибди чоғи. Асабларинг жойида эмас. Сенга айтсам, мен ҳам чарчадим. Эсон-омон уйимизга етиб олайлик, отпуска қиламиз. Бирон жойга кетиб беш-ўн кун мириқиб дам оламиз, нима дединг, — деб унинг елкасига шапатилардим.

— Сиз нима дасангиз шу, Қодир ака... Денгизни сокинлигини қаранг.

— Агар хоҳласанг яна бирон кун шу ерда қолайлик. Б-и-и-р кемаларга ўтириб денгизни сайр қилармидик.

— Йўқ демасангиз, тезроқ қайта қолсак. Насиб этса ҳали сиз билан бундай жойларга кўп келамиз...

Ҳар гал сафардан қайтишда довоннинг кўтарилиш жойидаги ошхонада тўхтаб тамадди қилар эдик. Бу гал ҳам одатимизни қанда қилмадик.

— Барибир ҳеч бир жой ўзимизни юртга ўхшамайди-а, Қодир ака, — деди Азамат атрофни кузатиб. — Қаранг, манзарани чиройлилигини. Кузи ҳам баҳорга ўхшайди. Ҳамма нарса — одамлари ҳам, дов-дарахтлари ҳам қандайдир, юракка яқин.

Тоғ этагидан пастга қараб ястаниб ётган дов-дарахтлар қуёш нурида қизил, сариқ, пушти рангларда жилоланиб ажойиб манзара ҳосил бўлган эди. Пастда тошдан-тошга урилиб оқаётган сувнинг овози қулоққа чалиниб турарди.

— Хайрият, — дедим Азаматнинг сокин юзига тикилиб. — Чехранг ҳам очилар экан-ку. Бошида уйимдан ҳеч ерга кетгим келмаяп-

ти, деб қўйсанг ҳам бўларди-ку. Мен бўлсам... Мана, довондан ўтсак бўлди, у ёғи...

— Оббо, Қодир ака-ей, яна ўша гапми, — деди Азамат жилмайиб. — Турдикми? Шундан ҳам йўлнинг ярмидан кўпини сиз босиб ўтдингиз. Довонни энди менга қўйиб беринг, — деб рулга ўтирди.

Мотор бир маромда зўр бериб гуриллар, машина гўё йўлга ёпишиб олгандек тоғ йўлидан аста юқорилаб борар эди. Тушга яқин довоннинг энг баланд еридан ҳам ўтдик. Ёмғир ёға бошлади. Радио мурватини бурадим. Шерали Жўраев куйламоқда эди. Ҳофиз ширали овози билан “Муножат”ни қойилмақом қилиб айтар экан, ора-сирада унга жўр бўлиб қўяр эдим.

Ёқимли мусиқа янграб ҳофиз навбатдаги кўшиғини бошлади:

*Куйларим етгаймикан сенга бориб,
Тингласа кетгаймикан тошлар эриб,
Сухбатингдан баҳра олсам ўлтириб,
На бўлар, на бўлар
Келсанг кучоғимга ўзинг, Гулбаган...*

Арчалар исига тўйинган хушбўй ҳаво димовни қитиқлайди. Қўшиқ сеҳридан сархуш бўлиб ёмғир томчилари ортида элас-элас кўзга ташланаётган тоғларга боққанча хаёлларимга эрк бериб қолибман. Шу пайт машинанинг қаттиқ силкинишидан қалқиб кетдим. Бориб олди ойнага урилдим. Бурилишда йўлдан чиқиб кетиб қияликка келиб қолган машинанинг олди филдираклари муаллақ турар, Азамат зўр бериб ортга юришга ҳаракат қилар, лекин бортдаги оғир юк бунга йўл бермасди. Машина пастлик томон сурила бошлади. Ашаддий чавандозлар ўз отига қандай меҳр қўйса, биз ҳайдовчилар ҳам машинамизга шундай боғланиб қоламиз. Лекин энди уни, ҳалокатдан сақлаб қолишнинг иложи қолмаган эди.

— Азамат, фойдаси йўқ, сакра, — дедимда унинг елкасига қаттиқ туртдим. — Пастга сакра дейман сенга, тентаклик қилма...

Эшикни очиб ўзимни ерга отдим. "Фиср-фиср" қилиб машинанинг пастга қулаб бораётгани ва ҳамон ўчирилмаган радиодан таралаётган қўшиқ қулоғим остида қолди: "Гулбадан-ей, Гулбадан...".

Кейинчалик ҳам бу бахтсиз ҳодиса ҳақида кўп ўйладим. Унчалик мураккаб бўлмаган қайрилишда қандай қилиб машина йўл четига кетди. Фақатгина ҳайдовчи рудда мудраб қолсагина бундай ҳодиса юз бериши мумкин эди. Азамат эса машина бошқарган пайтда жуда сергак бўлар, унинг бу одати ҳавасимни келтирарди. Қолаверса, ўша куни машинани баҳридан кечиб ўз ҳаётини сақлаб қолиш учун Азаматда юз фоиз имконият бўлган эди...

Қодир ака яна сигарета тутатиб кетма-кет ютоқиб тутунни ичига тортди.

— Ўша воқеадан кейин машина бошқармай қўйдим. Автобазадан кетмоқчи бўлдим, қўйишмади. Бир неча йил диспетчерлик қилдим. Ҳозир кўрганингиздай, касаба уюшмасига бошқош бўлиб юрибман.

Азаматнинг қишлоғидаги ота-онасидан тез-тез хабар олиб турдим. Шаҳардаги уйига эса унинг маросимларида борганман, холос. Кейин қадам изи қилмай қўйдим... Азаматжоннинг ўлиmidан кейин унинг аёли — Гулбадан билан собиқ директоримиз Шухратнинг кўнгилхушлик қилиб юргани, гўё бу қабих ишлар Азамат ҳаётлик пайтларида бошлангани ҳақида гап-сўзлар кўпайиб кетди. Эрининг ўлиmidан кейин Гулбадан боғчадаги ишини йиғиштириб савдо-сотикқа ўзини урди. Шухратнинг раҳнамолигида тўрт-беш йил ичида шаҳарнинг энг бойвучча хонимларидан бирига айланди...

Суҳбатдошим "келинг, яхшиси бу ҳақда гаплашмайлик", деб ўрнидан турди. Биз худди эски қадронлардай яна, албатта, дийдорлашишга ваъдалашиб хайрлашдик.

Гулбадан ҳикояси

Барвақт оқ оралаган сочлари ҳам, пешонаси, кўзларининг четларини қоплай бошлаган ажинлар ҳам ва ҳатто юзини тўсиб турган умидсизлик, тушкунлик пардаси ҳам бу аёлнинг бир вақтлар жуда соҳибжамол бўлганлигини яширолмас эди. Ўзимни яхшироқ таништираёқ унинг индамай мени ичкари бошлашидан бир оз ажабландим.

— Ҳайрон бўляпсизми? Уч ой давомида менинг бу кимсасиз хонадонимга оёқ босиб кирган ягона инсон сиз бўлдингиз, — деди Гулбадан у ёқ-бу ёққа қараб. — Сизни қаерга ўтқазсам экан.

У мени ҳовли ўртасидаги каттакон ҳовуз ёнига бошлади. Ўртасига фаввора ўрнатилган, балки бир пайтлар тилла балиқчалар ўйнаган бу ҳовуз ҳозир хас-хашаклар, кўчиб тушган мрамор бўлакчалари билан тўлган, қаровсиз эди.

— Бир пайтлар бу хонадондан меҳмонларнинг оёғи узилмас эди. Ҳозир одамлар уни четлаб ўтадиган бўлиб қолишган. Журналистман деяпсиз. Майли, бошимдан ўтганларини сизга гапириб берай. Балки ёзарсиз. Менга энди барибир. Чунки бу кўриб турганингиз менинг суратим холос, тирик жисмим эмас. Фақат сўзларимни охиригача эшитишга бардошингиз етармикан. Мендек инсонга сарфлаётган вақтингизга ачиниб кетиб қолмасмикинсиз?!

Гулбадан анчадан бери дилидаги бор ҳасратларини кимгадир тўкиб солишга тайёрланиб юргандек эди. У нигоҳини бир нуқтага қадаганича хотиржамлик билан сўзлар, гўё ёнида менинг борлигимни ҳам унуттандек, ўзи билан ўзи гаплашаётгандек эди.

— Исми жисмимга монанд эди, жуда гўзал эдим. Тўпифимгача тушган қалин сочимни битта қилиб ўриб кўчага чиққанимда эркаклар тугул ҳатто аёллар ҳам бир бор қайрилиб қараб олишарди.

Азамат акамни... балки бу инсон номини тилга олишга ҳаддим ҳам йўқдир, учратганимда билим юртини тамомлаб шаҳардаги болалар боғчасида иш бошлаганимга бир йилча бўлган эди.

Муболаға эмас, уйимдагилар кунора совчи кузатишарди. Раъйимга қараб рад жавобини беришарди. Ва ниҳоят балоғатга етиб дилимда севиш-севилиш истаги пайдо бўлган чоғимдан бошлаб ҳаёлимда тасаввур этиб келган орзуимдаги инсонни — Азамат акамни учратдим. У олийгоҳни тамомлаб қишлоғимдаги мактабда дарс бера бошлаган эди. Ҳар куни эрталаб у мактабга келаётганида мен бекатда ишга бориш учун машина кутиб турган бўлардим. Кўчакўйда йигитларнинг гап отишлари, девонадек йўлимни пойлаб кўнгил изҳор қилишларидан безиб қолган эдим. Лекин Азамат ака бошқача эди. Менга оддий бир ҳамқишлоғидек қарар, дуч келганда салом-алигини қиларди-ю, мактабга ошиқарди. Баланд бўйлари, келишган қадқоматига зимдан хавасланиб қарар эканман, унинг сокин қарашларида ўзимга нисбатан қизиқиш, бир ёлқин кўришни истаб юрагим эзиларди. Алам қилар эди. Бора-бора у ёнимдан ўтмагунча машинага чиқмай бекатда турадиган бўлиб қолдим. Хаёлларим фақат у билан банд бўлиб қолган, уни севиб қолган эдим...

Орзуларим ушалди. Дугоналарим, ҳамқишлоқлар айтганидек худди узукка кўз қўйгандек бўлиб Азамат акам билан турмуш қурдик. Бахтли эдик. Гўёки фақат бир-биримиз учун яралган эдик. Менга бўлган, меникидан ўн чандон кучлироқ бўлган муҳаббатини юзага чиқариб мундоқ изҳор этишни ҳам билмаган бу беғубор, мағрур инсон билан бахтиёр ҳаёт кечира бошладим.

Вақти келиб ҳаётимнинг алғов-далғов бўлиб кетишига, охир-оқибатда кўриб турганингиздай мана шу аҳволга тушиб қолишимга сабабчи бўладиган одамни — Шухратни ўша куни илк бора учратдим.

Тарбиячилардан бири ҳаяжон билан: “қаранглар, анави машинани, ким келди экан унда”, — деганда ҳаммамиз дераза ёнига бордик. Боғча қаршисига тўхтаган ҳашаматли машинадан оқ костюм, қора кўйлақда қирқ ёшлардаги башанг кийинган киши болакайни туширар эди. Шу пайт мудирамиз Шоҳиста опа ҳовлиқиб хонасидан чиқиб келди-да, “Гулбадан, югур, болани қабул қилиб ол, Шуҳрат Абдуллаевичнинг ўзлари олиб келибдилар”, деди-да шошиб пешвоз юрди. Ортидан эргашдим.

Одатда ҳар бир гуруҳда мудира томонидан алоҳида эътибор бериш талаб этиладиган икки-уч нафар болалар бўларди. Шоҳжаҳон гуруҳидаги ана шундай болалардан бири эди. Шаҳарнинг энг бадавлат, обрўли одамларидан бирининг ёлғиз меросхўри бўлган Шоҳжаҳон билан эса осон тил топишиб, иноқ бўлиб кетган эдим.

— Опа, қаранг, бу менинг машинам, — деди Шоҳжаҳон кўлимдан тутар экан кўрсаткич бармоғи билан ишора қилиб. — Сизга ёқдими?

Мени ўрнимга Шоҳиста опа жавоб берди:

— Шаҳзодамизнинг машиналари жудаям чиройли экан. Лекин ўзлари унданам чиройли, — деди ялтоқланиб. — Борақолинг ширинтойим.

Болани етаклаб кетишга чоғланган эдим шу пайт Шуҳрат Абдуллаевич: “Ўғлим, опанг билан таништираманми мени”, — деб қолди. — Сиз ҳақингизда кўп гапиреди. Меҳри жуда баланд сизга шаҳзодангизни”, — деди кулиб.

— Жуда зеҳни ўткирда Шоҳжаҳонни, — дедим мен ҳам аранг терга ботиб. — Биз ҳам яхши кўрамыз уни.

Ҳар бир сўзни чертиб-чертиб гапирадиган, кўринишдан жуда сипо бу одамнинг салобатидан эсанкираб қолган эдим. Болани олиб унинг ёнидан тезроқ кеттим келар эди.

Боғча эшигидан кириб кетаётганимда ҳам Шуҳрат Абдуллаевич мудира билан гаплашиб турар, ўқтин-ўқтин мен томон нигоҳ ташлаб қўяр эди...

Кун бўйи Шухрат Абдуллаевич ҳақидаги гап-сўзлар тарбиячилар оғзидан тушмади. Унинг йирик автокорхона директори экани, бундан ташқари қўшма корхона, ресторан, савдо дўконларининг эгаси эканлиги ҳақида бири ҳавас, бири ҳасад билан гапиришди. Эртасига Шухрат Абдуллаевич мавзуси унутилди. Шохжаҳонни ҳар доимгидек боғчага яна ҳайдовчининг ўзи олиб келадиган бўлди.

Адашмасам, 8 март байрами арафаси эди ўшанда. Хонага энага қиз — Нигора чопқиллаб кириб келиб Шохжаҳонни Шухрат Абдуллаевичнинг ўзи олиб келганлигини айтди. Мудира горонода эди, ўзим чиқдим.

Шохжаҳон ўзи билан тенг келадиган гулдастани ушлаб жилмайиб турар эди. Қилаётган иши ўзига жуда-жуда ёқаётгани болакайнинг порлаб турган кўзларида шундоққина акс этиб турарди.

— Опа, байрамингиз билан табриклайман.

Гулдастани қўлимга тутқазиб гоҳ отасига, гоҳ менга қараб ўзида йўқ хурсанд Шохжаҳонга Шухрат Абдуллаевич бир қутича узатди.

— Совғангизни ҳам бериб қўйинг опангизга.

Қутичани олишни ҳам, олмасликни ҳам билмай довдираб қолдим. Бу ҳолатдан мени худди бирор кимса қутқариб қолиши керакдек атрофга жовдирадим.

— Гулбаданхон, шаҳзодангизни раъйини қайтарманг. Кўнглини чўктирмай арзимас бўлса ҳам олинг шу совғасини.

Бошқа иложим қолмаган эди. Бу қимматбаҳо узук эди...

Тушга яқин мудира келди. Бор гапни айтиб қутичани унинг столи устига қўйдим.

— Опа, мен бундай совғани ололмайман.

— Вой қишлоқийей, нега ололмайсан? Арзандаси учун жонини ҳам беришга тайёр бўлади бу бойваччалар. Пул писта пўчоғи бўлса. У ҳозир сенга совға берганини унутиб ҳам бўлгандир балки.

Шундай деб мудира қутичани қўлига олиб очди. Очди-ю, ҳайратини яширолмайдёқут кўзли бежирим узукдан кўз узолмай қолди.

— Гулни олдим, бу сизга бўла қолсин, — дедим ҳамон узукни қўлидан қўйгиси келмай кўзлари йилтираб турган мудирага.

— Йўқ-йўқ, нима деяпсан. Эгасининг қулоғига етиб қолса борми...

— Эгаси эшитмайди. Мен барибир бу совгани уйимга кўтариб боролмайман. Хўжайиним оддий бир ўқитувчи бўлсалар. Рўзфордан орттириб бундай совға қилиш унга қийин. Кўнгилга офир ботиши мумкин, — деб хонадан чиқдим.

Мудира ортимдан: "Ҳой тентаквой, шундай нарсадан воз кечсангга, — деганча қолаверди. Лекин унинг овозидан бу ишимдан бениҳоя мамнун экани сезилиб турарди...

Кўп ўтмай боғчамизда ўзгаришлар бўла бошлади. Аввал мудира хонасига гиламлар тўшалди. Музлаткич, телевизор олиб келинди. Кейин мен мутасадди бўлган хона ҳам худди шундай ҳолатга келтирилди. Хона турли қимматбаҳо ўйинчоқлар билан тўлдириб юборилди.

Ходимлар зир титрайдиган мудира эса сирдош дугонамга айланди. Энди менга аввалгидай жеркиб эмас, эркалатиб "Гули" деб мурожаат қилар, тез-тез хонасига чорлаб суҳбатлашиб ўтирар, ҳар гапнинг орасида Шухрат Абдуллаевичдан сўз очиб буларнинг ҳаммаси унинг иши экани, боғчамизни оталиққа олгани, мендан бениҳоя мамнунлиги ҳақида гапирарди. Шухрат Абдуллаевичдек одамнинг назарига тушиб қолганимни қайта-қайта эслатар, ундан имкони борича фойдаланиб қолишимни маслаҳат берарди.

Мудиранинг бундай гаплари менга эриш туюлса ҳам қулоқ тутардим. Чунки жамоанинг эркатоёи, раҳбарнинг энг яқин одамига айланиб бораётганим ўзимга ҳам хуш ёқа бошлаган эди. Бироқ мудира учун "тилла тухум келтира-

диган фоз" вазифасини бажара бошлаганимни, мақсади қандай қилиб бўлса ҳам мени Шухрат билан яқинлаштириш, бу яқинликдан ўзининг ҳам манфаатларида фойдаланиш эканини ўша пайтларда англаб етмаган эдим.

Уч кундирки Шоҳжаҳон боғчага келмаётган эди. Мудира ёнига чорлаб "Гули, сендан бир нарсани илтимос қилсам йўқ демайсанми?", деб қолди.

— Шухрат Абдуллаевич кўнғироқ қилдилар. Кичкина шахзоданинг бири оз тоби қочибди. Бугун уни дала ҳовлига олиб боришмоқчи экан. "Тез-тез боғча опасини сўроқлаяпти, Гулбаданхондан у билан бир-икки соат бирга бўлишни илтимос қилсак нима деркинлар", деяпти.

Мен ўйлаб ўтирмай рад жавобини бердим. Аслида бундай муомалам учун таъзиримни ейишим керак эди. Мудира эса жаҳл қилиш ўрнига жилмайди. Ёнига ўтқазиб елкамга қўлини қўйди.

— Қачон кўзинг очилади сени? Вой, намунча ёввойи бўлмасанг-чи, асалим. Қани энди сени ўрнинга ўзимни таклиф қилса. Нима, сен бир култур гулобмидингки дуч келган одам "лик" этиб ютиб, ниятига ета қолса. Нимадан қўрқасан ўзи?

— Қўрқишга қўрқмайману, барибир ноқулай-да, опа. Ахир қандай қилиб ҳали яхши билмаган бегона бир одамнинг дала ҳовлисига кириб бораман. Одамлар нима дейишади, — дедим бир оз бўшашиб.

— Хўп, майли, бор кийин. Бирга борамиз. Бўри-мўрига ем бўлиб ўтирмагин тагин. Ана, машина ҳам келди, бўлақол тезроқ...

Дарвоза очилиб машинадан тушмай ичкари кириб бордик. Йўлакнинг икки четида турфа гуллар чаман очилган, ҳар ер-ҳар ерда фаввора бўлиб сув отилиб турибди. Атроф эса қалин арчазор. Тепаликка қурилган муҳташам бино қуёш нурида оппоқ товланиб кўзни қамаштиради. Бино қаршисида балаң-паст қилиб ўрнатилган иккита ёнма-ён фавворадан отилиб тур-

ган сув улкан тилла ранг косалардан бир-бирига ўтиб чўмилиш ҳавзасига қуйилади. Сўнг худди зинапояни эслатадиган махсус ариқдан шарқираб оқиб пастга — анҳорга қўшилади.

Шоҳиста опа ҳаяжонини яширолмади. Бехтиёр “Дала ҳовлиси шундай бўлса, уйи қандай экан-а, бу одамни?”, деб юборганини ўзи ҳам билмай қолди.

Дид билан безатилган дастурхон бизга мунтазир эди. Тўғриси айтсам, ундаги нознеъматларнинг баъзиларини биринчи бор кўриб турган эдим.

Шуҳрат Абдуллаевич кўп ўтирмади. Муҳим учрашуви борлигини айтиб узр сўради. Кетиш олдида зар қоғозига бежирим қилиб ўралган қутини қўлига олиб ёнимга келди. — Гулбаданхон, адашмасам эртага таваллуд кунингиз.

Мен ҳайратимни яширмай олдин мудирага қарадим. У эса худди сири фош бўлишидан қўрққан одамдек мендан нигоҳини яширди.

— Кичкина шаҳзодангиз, қолаверса ҳаммамизнинг номимиздан, — у мудирани ҳам қўшиб айтаётган эди. — Табриклар қўйишимизга розилик берасиз-да энди.

Шоҳжаҳон — ҳеч нарсадан хабари йўқ бу бегубор болакай эса иягини қўлчалари устига қўйганича завқ билан мен томон жилмайиб қараб турар эди.

— Бу кўйлак эса сизга, Шоҳистахон.

— Вой, Шуҳрат Абдуллаевич, менга шарт эмасди. Одамни хижолат қилманг бундай қилиб, — деди эшилиб мудира.

— Тортинманг, олаверинг. Бизда таомил шунақа. Келган меҳмон совфасиз қайтмайди.

Шуҳрат Абдуллаевич соатига бир қараб олдида кетишга чоғланди.

— Яна бир бор узр. Сизлар бемалол ўтиринглар, дам олинглар. Мени ўрнимга кичкина шаҳзоданинг ўзлари мезбонлик қиладилар. Шундайми, ўғлим.

— Ҳа, айтгандай, — Шуҳрат Абдуллаевич Шоҳиста опага юзланди. — Гулбаданхонга бир

яхшилик қилиш ниятим борлигини айтиб кўринг, балки маъқул келар, — деди майин жилмайиб.

Шухрат Абдуллаевич кетиши билан Шоҳиста опа ўрнашиброқ ўтирди. Кафтини бир-бирига ишқаб, “Қани, Гули, дастурхонга қара. Бундай ноз-неъматлар ҳамма вақт ҳам маҳтал бўлиб туравермайди бизга”, дедида қадаҳларга ичимлик қуйиб бирини менга узатди.

— Ке, озгинадан ичамиз.

— Мен ҳалиги, мен ҳеч ичиб кўрмаганман опа.

Шоҳиста опа эшитишни ҳам хоҳламай гапимни бўлди:

— Шу, сени “мен-мен”ларинг ҳиқилдоғимга келди. Ол буни, бир-икки қултуми тешиб чиқмайди...

Боғчага қайтиб тўғри мудиранинг хонасига кирдик. Шоҳиста опа менга аталган совғани олиб шоша-пиша оча бошлади.

— Қани, кўрайликчи. Бу сафар бойвучча акамиз нима совға қилдилар экан сенга.

Қутичада қизил духоба ичига ўрнаштирилган тилла занжир ярақлаб турар эди.

— Вой, Гули, буни қара. Қалинлигини кўр. Клонининг бежиримлигиничи, кўзи ҳам бор экан. Бунақангисини ҳеч кўрмагандим. Ўзиям, роса қиммат турса керак.

Шоҳиста опа занжирни олиб ойна ёнига борди.

— Бу ёққа келчи, қани бир тақиб кўрайлик.

У ортимда туриб елкам оша ойнадаги аксимга қараб турар экан ҳаяжонини яширолмас эди.

— Ярашганини қара. Шу туришингта кино актриса бўлганингда борми, жуда машҳур бўлиб кетардинг. Агар елкаларинг хиёл очилиб турадиган кўйлак кийсанг...

Чинданам оппоқ, узун бўйнимга занжир жуда ярашган эди. Ўзим ҳам ойнадаги аксимга

махдиё бўлиб термилиб қолдим. Бироқ, ҳозир ойнадан боқиб турган Гулбадан гўеки бошқа, кечагисидан фарқ қилар эди. Унинг кўзларида бегона бир ёлқин ёнар, унда зеби-зийнатларга кўмилиб роҳат-фароғатда яшаш иштиёқи мавжлана бошлаган эди...

Шоҳиста опа белимдан қучиб қулоқларим тагида шивирлади: — Жуда офатижонсанда, ўзиям. Мободо онанг чақалоқлигингда сутда чўмилтирмаганми сени? — Одамни уялтирманг, қўйинг шунақа гапларни, опа, — дедим ясама норозилик билан сузилиб.

— Ростини айтсам, Гулбадан, сенга ҳавасим келади. Қани энди мен ҳам... — У гапини тугатмади, негадир хўрсинди.

— Ҳа, майли, ўтир ёнимга. Сенга айтадиган жиддий гапим бор,—деди қўлимдан тутиб.

— Омадинг бор экан. Шухрат Абдуллаевичга қаерда яшашинг, оилавий шароитинг ҳақида гап орасида айтиб ўтган эдим. Ёрдам бермоқчи. "Хўжайини билан гаплашсин. Яқинда Германиядан иккита машина келади. Истаса бирига бириктириб қўяман", — деяптилар.

— Нималар деяпсиз, опа, — дедим унинг гапини бўлиб.—Эрим жонидан кечса кечадики, ҳозирги ишидан воз кечмайди.

— Олдин мундоқ, гапимни эшит тентаквой. Эрингни кўндириш ҳеч гапмас. Бир йилда топадиганини бу ерда бир ойда топади. Энг қулайи, шаҳарда яшашга сизларга уй ҳам тайёр. Қримга кўчиб кетган бир ҳайдовчининг ҳовлиси бўш турганмиш. Автобаза ҳисобида экан. Шухрат Абдуллаевич тўрт-беш ойда маошининг бир қисмини тўлаб турса уй ҳам ўзлариники бўлиб қолади, деяпти... Ҳой, намунча серраясан. Омадингдан юз ўтирма. Эрингни кўндиришни эса, мана, менга қўйиб бер. Бамаслаҳат ҳаракат қилсак, албатта рози бўлади...

Қайтишда ойимларникига кирдим. Шухрат Абдуллаевичнинг совғасини у ерда қолдирмоқчи эдим. Ойим қутини очиб ичидагига кўзи тушиши билан гўё бехосдан қайноқ нарсани

ушлаб олган одамдек шошиб уни хонтахта устига ташлади. Менга тикилди:

— Қаердан олдинг буни?

— Ойижон, нега бундай қарайсиз менга?! Тарбиямдаги бир боланинг отаси совға қилди. Шу холос, — дедим елкамни қисиб.

— Бундай совғалар шунчаки қилинмайди, қизим.

Ойим астойдил куйина бошлади.

— Сен бу матоҳингни эрингдан яшириб менга бериб кетмоқчисан, шундайми?! Билиб қўй. Эр-хотинни парвардигорнинг ўзи муқаддас ришталар билан бир-бирига боғлаб яратади. Оиланга ёлғон аралаштирма.

— Вой ойижоним-ей, — дедим елкаларидан кучиб. — Қўйинг энди, пашшадан фил ясаманг. — Жон қизим, кўзингни оч. Эҳтиёт бўл. Ҳар ишда ҳам биринчи қадамни босиш қийин бўлади. У ёғи эса... Эркакми, аёлми, оилага хиёнат қилганнинг охири вой. Пировардида юзи шувит бўлиб хор бўлади, қизим. Ҳаромнинг касри бир ўзига эмас, оиласига, бола-чақасига уради...

— Намунча ваҳима қилдингиз. Хўп дедим, бўлдимиз? Тура-турсин, шу савилни эгасига қайтариб бераман, — дедимда зарда билан ташқари чиқдим...

Ҳа, кечаги Гулбадан ана шундай фариштамисол она вужудида пайдо бўлган, тарбиясини олган эди. Остона ҳатлаб кўчага чиқиб кетаётган ҳозирги Гулбадан эса ўзига бино қўйган, атиги бир маротабагина бериладиган умрни қандай йўл билан бўлса ҳам роҳат-фароҳатда яшаб ўтказиш керак, деган ҳавойи орзу-ҳавасларнинг қулига айлана бошлаган эди...

Азамат акам туғилган кунимга атир совға қилди. Ҳа, ҳар бир дўкондан топиш мумкин бўлган оддийгина атир. Олдинлари совганинг катта-кичиклигига эътибор ҳам бермасдим, мен учун муҳими уни Азамат акам совға қилгани эди. Бундай пайтларда бўйнига осилиб юзларидан ўпиб унга миннатдорчилигимни билди-

рар, ёш боладек қувонардим. Бу сафар ундай қилмадим. Атирни очиб ҳам кўрмай тошойна ёнидаги одмигина пардоз ускуналаримга қўшиб қўйдим. Илк бор жонимдан азиз кўрган турмуш ўртоғимни бегона эркак билан хаёлан таққослашга журъат этдим. Шунда Азамат акам кўзимга бир тўп бола билан югуриб юриб кунини ўтказишдек бетайин иш билан машғул бўлган ношуд, омадсиз бир одам бўлиб кўринди. Ичимда пайдо бўлган ўзга Гулбадан орзу қилаётган ҳаётни ҳаё қилиш эса бу одамнинг қўлидан келмас эди...

Қандай қилиб бўлса ҳам эримни шаҳарга кўчиб боришга, касбини алмаштиришга кўндиришим керак деган фикр бошимдан кетмай қолди. Турмушимизни ўнглаб баъзи одамларга ўхшаб яшаш, оиламиз, фарзандларимиз келажаги ҳақида ўйлашимиз кераклиги тўғрисида тез-тез гапирадиган бўлиб қолдим. Қувноқ шўхшодон Гулбадан гоҳ ўйчан, гоҳ арзимаган нарсага ловиллайдиган жиззаки аёл қиёфасига кирарди. Айниқса, Азамат акам кўзимда ёш кўрди дегунча ўзини кўярга жой тополмай қолар эди. Ҳа, Шоҳиста айтганидек мен қудратли эдим. Эримнинг менга бўлган чексиз муҳаббати эса кучли қуролим эди. Бу забардаст, оқкўнги айиқполвонни, албатта, кун келиб йўриғимга юришига ишонар эдим... Шундай бўлди ҳам.

Эримнинг шаҳар ҳаётига, янги касбига кўникиши қийинроқ бўлди. Буни мендан қанчалик яширишга уринмасин барибир сезиб турар эдим. Бир куни у қишлоққа бориб уч нафар бола билан кириб келди. Сиз айтаётган, ҳозир чемпион бўлиб дунёга танилган Алишер Жўраев ўша йигитчаларнинг бири эди. Уларнинг бизникида яшай бошлашлари билан гўё Азамат акамнинг ҳаётига маъно кирди. Сафардан қайтди дегунча бўш вақтларини кўпроқ улар билан ўтказар, ҳатто уларга қўшилиб, спорт мактабига ҳам борар эди.

Мен ҳақ бўлиб чиқдим. Турмушимиз ўнғлана бошлади. Энди рўзғордан орттириб бошқа

эхтиёжлар учун ҳам у-бу нарсалар харид қиладиган, ҳатто вақти етиб автомобиль сотиб олиш, уйларни янгилаш ҳақида ҳам орзу қиладиган бўлдик. Тўғрироғи, буларнинг бари менинг орзуларим эди. Чунки бойликка ҳирс қўйиш, ҳавойи орзу-ҳавасларга берилиш, шуҳрат-парастлик, буларнинг бари Азамат акам учун умуман ёт нарсалар эди.

Ҳаётимда юз бераётган ўзгаришларга сабабчи бўлаётган, шунча яхшиликлар қилиб эвазига ҳеч нарса талаб қилмаган Шуҳрат Абдуллаевич эса мен учун ҳамон жумбоқлигича қолар, ичимдаги ўзга Гулбаданга бу тоғдек суянчиққа янада яқин бўлиб олиш истаги ҳеч тинчлик бермас эди.

Эрим навбатдаги сафарга жўнаганидан икки кун ўтиб Шуҳрат Абдуллаевич Шоҳиста иккимизни дала ҳовлисига таклиф қилди. Камида ўн-ўн беш киши жой бўладиган дастурхон атрофида фақат уч киши — мен, Шоҳиста ва Шуҳрат Абдуллаевич ўтирар эдик.

Ҳар гал бошимни кўтариб кўзим Шуҳрат Абдуллаевичга тушганида у менга майин жилмайиб боқиб турган бўлар, нигоҳларимиз тўқнашганида ҳаяжоним баттар ортар, танамни титроқ қамраб оларди. Дарҳол ундан кўзларимни олиб қочишга уринардим. Бундай пайтда вужудимдаги икки Гулбадан ўртасида беомон кураш кетар, ҳамон иккиланар эдим.

Кетма-кет қадаҳ сўзлари айтилди. Бизларнинг танишиб, дўстлашишимизга сабабчи бўлган Шоҳжаҳон учун, яратганининг бетакрор мўъжизаси бўлган аёл зоти учун, Шуҳрат Абдуллаевич учун...

Шоҳиста “ҳисобот топшириш ёдидан кўтарилгани, тезда қайтиб келиши”ни айтиб ўрнидан турганида шароб таъсирида анча дадиллашиб қолган эдим. Шундай бўлса ҳам унга қўшилиб беихтиёр ўрнимдан кўзгалдим.

— Гулбаданхон, наҳот мени ёлғиз ташлаб кетаверсангиз, — деди Шуҳрат Абдуллаевич

такалуф билан ўрнидан туриб. — Опангиз бор-йўғи ярим соатга кетяпти холос, ёки...

Сухбатта Шоҳиста кўшилди:

— Эсингни едингми, Гули? Ахир Шухрат Абдуллаевич бизни деб вақтларини аямай шу ерда ўтирган бўлсалар-у. Ўтиратур, бир зумда, бораману келаман. Ўзлари зерикиб қолмасинлар.

Ичимда қандайдир бир куч "Қолма бу ерда, юр, бу ердан кетдик", дея тинмай кўлимдан тортқилаётган бўлса ҳам мен барибир қолдим. Чунки мен учун икки йўл турар эди. Ҳозир кетсам орзуларим саробга айланишидан, яна эски ҳаётимга қайтишим мумкинлигидан кўрқар эдим. Жаранги шундоққина қулоғимга чалиниб турган фароғатли ҳаётга кириш эшигининг калити эса шу ерда — мана шу қудратли инсон кўлида эди...

Иккимиз қолдик. Шухрат Абдуллаевич қадаҳларни тўлдириб, биринчи менга узатди.

— Келинг, янги уйни нишонлаймиз, — деди ва столга дасталанган бир неча қоғозни қўйди.

— Мана бу, уйни эрингиз номига расмийлаштирилгани тўғрисидаги ҳужжатлар. У энди сизларники бўлди.

— Вой, намунча тез, — дедим ҳаяжонимни яширолмай. Бир Шухрат Абдуллаевичга, бир қаршимдаги қоғозларга қараб нима қилишимни билмай туриб қолдим.

— Дарвоқе, бу қоғозларни корхонада, эрингизни кўлига топширишгани маъқул, шундайми?!

Ҳатто кўнглингдан нима гап кечганини ҳам сезиб турадиган бу сеҳрли одам кўзимга илоҳийдек кўриниб кетди. Кўлимдаги қадаҳни қадаҳига текказганимча ундан кўзларимни узолмай туриб қолдим. Унга нима деб, қандай миннатдорчилик билдиришимни ҳам билмас эдим...

— Ҳа, айтганча, ўзингизга аталгани ҳам бор эди, — деди у кўлимдан бўш қадаҳни олиб столга қўяр экан. Ёнидан бир жуфт билагузук олиб кўлларимга тақди.

— Жуда ярашди. Назаримда кўлларингиз билагузукка жозиба бағишлаб турганга ўхшайди, — деди ва лабини аста кўлимга босди.

Ортиқ дош беролмадим. Вужудимни бегона бир аланга қамраб олди. Беихтиёр унинг кўксига бошимни кўйдим...

Мен шу дамда гўё ўзга бир сеҳрли оламда эдим. Ҳозир на бу хатти-ҳаракатларимнинг эртанги оқибати ва на оилам ҳақида ўйлар эдим. Фақат борлиғимни, аёллик салтанатимнинг бор дурру жавоҳирларини бу инсонга ҳадея этиб ўз садоқатимни изҳор этиш, уни ўзимники қилиб олиш ишғиёқи билан ёниб бағрида тўлғонар эдим...

Кунлар, ойлар шу зайлда ўтаверди. Мен энди оила аъзоларим даврасида ўша-ўша фариштадек меҳрибон бека, остона ҳатлаб кўчага чиққач эса ўзга бир Гулбадан қиёфасида яшай бошладим. Хуллас, ҳар иккала Гулбадан ролини қойилмақом қилиб ўйнай оладиган устумон аёлга айландим.

Хиёнат — бу туби йўқ ботқоқлик экан. Домига тушдингми, ундан қутулиб чиқиб олиш мушкул экан. Бу ботқоққа бўғзимгача ботиб бораётганимни билиб турсам ҳам менга бошқа йўл йўқдек туюлаверар, ҳар гал хайрлашув пайтида Шухрат тортиқ қиладиган совғаларимни эса гуноҳларим эвазига орттираётган бисотимга кўшиб кўздан нарига — сандиқ тубига ташлар эдим...

...Ўша куни Азамат акамни охирги бор кўриб турганимни, бу унинг сўнгги сафари эканини хаёлимга ҳам келтирмаган эдим. Эримни кузатиб ишимга — энди мудира сифатида боғчага кириб боришим биланоқ телефон кўнғироғи жиринглади. Соғиниб адои тамом бўлаёзганини айтиб жазманим учрашишни таклиф этди.

Уйимга вақт алламаҳал бўлганида кириб келдим. Қизим диванда ухлаб ётар, ўғлим билан Алишер эса телевизор томоша қилиб ўтиришарди.

— Яхшиям сен борсан, Алишер. Бўлмаса нима қилардим-а, — дедим ўзимни ўриндиққа ташлаб ва ясама ҳорфинлик билан “уф-ф” тортдим. — Қайданам рози бўлдим шу мудирлигига. Айниқса, мана шунақа йиғилишлари жонга тегиб кетди.

Алишер лом-мим демади. Менга синчковлик билан ғалати бир қараш қилди-да, индамай хонадан чиқиб кетди. Шундагина мен унинг бундан уч йил бурун хонадонимга келган болақай эмас, балки каттагина йигит бўлиб қолганига эътибор берибман. Назаримда у менинг сўзларимга ишонмади. Барибир ундан ранжимадим, аксинча ноқулай аҳволда қолдим. Чунки фарзандларимни ўз жигарбандидай яхши кўрадиган, эҳтиёт қиладиган, қайси бир жиҳатлари билан Азамат акамга ўхшаб кетадиган бу болага меҳрим баланд эди.

Сумкамдан Шуҳрат солиб қўйган иккита юз долларликни олиб бисотимга қўшиб қўйиш учун сандиқни очдим. Бироқ тутунчани кўлимга олиб оқ одатдагидан бошқача тугилганини, уни кимдир очиб кўрганини сезиб қолдим. “Наҳотки болалардан бирортаси бунга журъат этган бўлса”, деган хаёлда шошиб бир ҳовуч бўлиб қолган тилла тақинчоқларимни ерга тўқдим. Ҳаммаси жойида эди. Ҳафсала билан дасталаб қўйилган пулларим ҳам ўша-ўша, фақат бетартиб эди. Бирдан Азамат акамнинг сафарга жўнашдан бир-икки кун олдин пўстинини сўрагани ёдимга тушиб саросимада қолдим. Сандиқдаги кийимларнинг ҳаммасини олиб улоқтирдим. Баҳорда ўзим сандиқ тубига жойлаб қўйган пўстин эса жойида йўқ эди...

Оромим бутунлай йўқолди. Эримнинг тутунчага кўзи тушгани, уни очиб кўргани аниқ эди. “Кимники?”, “Шунча нарса қаердан келган?”, деган саволлар қулоғим остида тинмай жаранглар, бу саволларга жавоб топишни билмай чаён чаққандай тўлғониб тонг оттирадиган бўлиб қолдим. Аксига олиб кунлар жуда тез ўтар, мен эса бир жўяли баҳона тополмай қий-

налар, ҳатто бирон ерга бош олиб кетишдек беъмани хаёлларга ҳам борар эдим.

...Ўша куни ҳам ишдан худди қушхонага олиб кетилаётган жонивордек судралиб уйга қайтдим. Хонадонимда эса мени эримнинг халокатга учраб нобуд бўлгани ҳақидаги мудҳиш хабар билан Қодир ака кутиб турар эди...

Ҳозир ҳам ўша ҳолатимни эсласам номусдан, аламдан бутун вужудим зирқирайди. Мен ўзим севиб, севилиб турмуш қурган жуфти ҳалоломдан, фарзандларимнинг отасидан айрилиб фарёд чекаётган бўлсам-да кўнглимнинг, ҳа, бу гуноҳкор кўнглимнинг алақаери ёришиб турар, худди елкамдан зил-замбил юк ағанагандек, қандайдир ўзимни хотиржам ҳис этардим... Шухрат билан ошкора бўлмаса ҳам, худди эр-хотинлардек яшай бошладик. Эрим ҳалок бўлгач бир ой ҳам ўтмай қишлоқдан келган йигитлар ҳам кетиб қолишди. Энди ҳатто болаларимнинг парвариши ҳам кўпинча рўзгор юмушларига қараб туриш учун ёлланган Фаина хола зиммасига тушиб қолар, мен эса ора-кунда ишдан чиқибоқ Шухрат билан учрашишга шошардим. Баъзан у билан бирга бир неча кунлаб сайр-саёҳатларга ҳам кетиб қолардим.

Умрим шу тариқа ўтиб борарди. Шухратнинг дўстларига тегишли бўлган, ўзим каби аёллардан дугоналар орттирдим. Айниқса Зарифа билан жуда иноқ бўлиб кетдик. Бир куни у менга сирлашиб ўтирганимизда "Қачонгача шундоқ юрмоқчисан?", — деб қолди.

— Нима демоқчисиз? — дедим мен ҳам гап нимада эканини тушунмай.

— Сен ҳаётим охиригача шундай давом этади, деб ўйлаяпсан чоғи. Хом хаёл бўлма. Ҳозир ёшсан, бозоринг чаққон. Ҳадемай ўзингни чалпакка ўраб борсанг ҳам қарамайдиган бўлиб олишади бу зотдор кўшпақлар. Вақтичоғлиқ учун кўнглилари ёшроғини истаб қолади. Сен билан менга ўхшаганларни эса кераксиз буюмдек четта улоқтиришади.

— Яхшилаб эшит, — деди у қўлимдан тутиб яқинроқ сурилар экан. — Боғчалигинг билан кунинг ўтишга ўтади-ю, бирибир косангни оқартиролмайсан. Савдога ўт. Ўзим ўргатаман. Хоҳласанг шерик қилиб оламан. Анов олифтанга “Дўкон қилдириб беринг”, десанг йўқ демайди...

Савдогарлик ота касб бўлмаса ҳам уни тез ўзлаштириб олдим. Ишларим юришиб кетди. Беш-олти йил ичида юк машинасида четдан мол олиб келиш имкониятига эга, бир неча дўконлари бўлган савдогар даражасига етдим.

Зарифа ҳақ бўлиб чиқди. Унинг ўзи айтганидек, бизлар энди истеъфодаги бойвучча канизакларга айланган эдик. Шухратнинг йўқламай қўйгани мени ўйлантирмас, аслида унинг ҳам энди менга кераги бўлмай қолган эди. Чунки энди мен орзуларига эришган, қўлини қайга чўзса етадиган ишбилармон аёл эдим.

Лекин беҳисоб бойлигимга бойлик қўшиш, кўнглим тусаганда ўзимга муносиб бўлган дугоналарим билан айш-ишрат қилиб, “хаётдан завқланишга” берилиб кетиб фурсатни бой берган эдим. Мол-давлат бўлса бас, фарзандларим келажаги ҳам, бахти ҳам шунга боғлиқ, деб улар тарбияси ҳақида ўйламабман. Кўзим очилиб оилам жар ёқасига бориб қолганини тушунганимда эса кеч бўлган эди. Ўғлим гиёҳвандлик даражасига мубтало бўлиб ўқишни ташлади. Икки йил давомида топган-тутганларимнинг ярмини оғуфурушларга улашди. Бу ҳам етмагандек машинасида ҳалокат содир этиб уч бегуноҳ гўдакнинг умрига зомин бўлди ва ўзи ҳам ўлиб кетди. Жабрланганларнинг яқинлари менга тинчлик бермай қўйди. Деворимдаги “Маҳалладан йўқол, касофат” қабилидаги ёзувларни ўчиравериш, деразамнинг синган ойналарини алмаштиравериш чарчадим.

Барибир яшаш керак-ку. Мен яна олдингидай тижорат ишларимни юргиза бошладим. Лекин орадан ҳеч қанча вақт ўтмай сафардалигимда уйимни шип-шийдам қилиб кетишди.

Ўзимни худди яйдоқ саҳрода адашиб, тобора мадордан кетиб мурод-мақсадсиз бораётган кимсадек ҳис этардим. Қизим туфайли бошимга тушган савдолар эса иродамни бутунлай синдирди. Сабр косамдаги яшашга интилиш, хоҳишнинг сўнгги мисқолларини ҳам тўкиб юборди.

Ўшанда гилам олиб келиш учун Хивага кетиб, одатдагидан икки-уч кун барвақтроқ қайтдим. Уйда анча қартайиб қолган Фаина холадан бошқа ҳеч кимса кўринмас, кеч бўлиб қолган бўлса ҳам қизимдан дарак йўқ эди. Негадир кўнглим нотинч эди. Дугонам Зарифанинг қизига кўнғироқ қилдим. У "қизим билан Шуҳрат амакисининг дала ховлисига чўмилишга боришмоқчи бўлишгани, боши оғриб боролмагани"ни айтганида кўнглим ғашлиги баттар зўрайди. Бир пайтлар салкам иккинчи уйимга айланиб қолган дала ҳовли томон жўнаб кетдим.

Ҳовлида ҳайдовчидан бошқа ҳеч ким кўринмас эди. У ҳовуз ёнидаги соябонлар остига қўйилган ўриндиқларнинг бирида мудраб қолган, атрофида бир неча бўшаган шиша идишлар тартибсиз сочилиб ётарди. Ичкарида янграётган шўх мусиқа кулоққа чалинарди.

Меҳмонхона ҳам кимсасиз эди. Дастурхондаги тартибсизлик бу ерда анча вақтдан бери базми-жамшид давом этаётганидан далолат берарди. Ётоқхона томон юрдим. Бу ўша—бир пайтлар ўзим мовий рангли деб ном қўйган деворлари ҳам, тўшалган гиламдан тортиб пардаларигача, ҳатто улкан ётоқ каравоти устига тўшалган нафис ипак қошамалар ҳам барчаси мовий тусда бўлган, шифти эса кўзгудан иборат доира шаклидаги кенг ётоқхона эди. Эшик тутқичига қўлимни узатганча туриб қолдим. Ҳаяжондан бутун вужудим титрар, тер қуюлар, ўзимни худди ҳозир оёқларимдан мадор кетиб кулайдигандек ҳолсиз ҳис этардим. Ичкаридан қизимнинг шўх кулгуси қулоғимга чалинганда эса шахт билан эшикни очиб хона-

га кириб борганимни ўзим ҳам билмай қолдим.

Шароб таъсиридан сархуш қизим ярим яланғоч ҳолда кўзлари сузилиб қандайдир арабча мусиқага рақсга тушар, ўзини ҳар кўйга солар, ётоқ жойида эса сигарета тутатиб онадан янги туфилгандек ҳолда ёнбошлаб ётган Шухрат берилиб уни томоша қилар эди.

Мени кўриб қизим хонадан чиқиб кетди. Шухрат ёнбошга ағдарилиб, ҳатто, устига бирон нарса ташлаб ҳам олмай беҳаёларча менга тикилди. У жуда хотиржам эди. Ёнидаги қўл телефонига ўхшаш мосламани олиб тугмачасини босган эди, мусиқа тинди. Мени инсон ўрнида кўрмай безрайиб турган бу одамга нафратим кучайди. Кўзларим ёшга тўлиб бўғзимга бир нима тикилди. Бақриб юбордим:

— Шунчалар ҳам номард бўладими одам? Ҳаётимни хазон, оиламни барбод қилганинг каммиди?! Энди бу гўдак нарсани ҳам мени кулатган чоҳнига тортмоқчимисан, ифлос...

Шухрат хотиржамлик билан қўлидаги сигаретани кулдонга эзиб, ўчирди. Бошини сараксарак қилиб жилмайди ва ўша босиқлик билан гапира бошлади.

— Ифлос... Айтчи, бу сўз бошида эри туриб бегона эркакнинг бўйнига осилган сендек аёлга муносибми ёки менгами?! Қай биримиз бу номга кўпроқ муносибмиз-а? Яна, нимайди, номард ҳам дединг-а? Хорижларда ёнимда суйкалиб яйраганингда, денгизларнинг соҳилларида дам олганингда, мен туфайли бўғзингтача мол-дунёга ботиб яшаганингда номард эмасдим-а? Сен ўзингни дунёда яғонаман, деб ўйлармидинг? Ана, юзлаб аёллар тирикчиликни, рўзғор тебратаман деб арзимаган пулга мардикорликка чиқяпти. Хўш, сени ниманг ортиқ эди улардан. Сен каби келишган аёл камми дунёда? Назаримга тушмаганингда ҳали ҳам ўша бақақуриллоғингда юрган бўлардинг... Ношуккур. Бошингга тушган ишларда фақат ўзинг айбдорсан. Ҳа, фақат сен ўзинг. Мен эмас...

Шухрат бир оз сукут сақлаб турди ва бирдан қутуриб шундай қаҳр билан ўшқирдики, томиримда қоним музлаб қолгандек бўлди.

— Йўқол кўзимдан, қанжиқ, Яна бирор марта йўлимдан чиқадиган бўлсанг худди чувалчангдек товоним билан эзгилаб ташлайман!!!

Мен ҳеч нарса деёлмадим. Деёлмасдим ҳам. Бундай хорлик ҳеч бир аёлнинг бошига тушмасин. Мен хўрландим. Бир вақтлар биргина илтифотим учун дунёни қўлимга тутқазишга тайёр бўлган номард эркак томонидан хўрландим. Қачонлардир энг азиз меҳмон саналиб илтифотларга сазовор бўлиб юрган жойимдан итдай ҳайдалдим...

Қизимни тўғри йўлга солиш қўлимдан келмади. У кўнгли тусагандек яшаб ўрганиб қолган, фарзандлик бурчи, ота-онага меҳр кўрсатиш каби фазилатлардан йироқ эди. Фуқаролик паспорти қўлига тегиши биланоқ ғойиб бўлди. Биров Дубайда кўрдим деса, яна бири Петербургда дейди. Хуллас, мана бир йилдирки ўликми, тирикми қаердалигини ҳам билмайман...

Ҳаётимда маъно қолмади. Ортимга қарасам фақат рутубат ичра бўм-бўшлик кўринади. Ҳа, фақатгина бўм-бўшлик. Биргина Азамат акам билан қишлоқдаги ярми битиб-ярми битмаган уйимизда бирга ўтказган кунларимгина кўз олдимга келади, холос. Эй худойим-ей, қани энди ҳаммасини бошидан бошлашнинг, қайтадан яшашнинг имкони бўлса... Тоғора бошида ўтириб, Азамат акамнинг кийимларини ювишдан олдин юзларимга суртиб энг хушбўй нарсадек ҳидлаганларим ёки мўъжазгина ошхонамизни сомонсувоқ қилганимизда ёш болалардек қувнашиб бир-биримизга сув сепиб, лой отганимиз... Ҳаётимдаги ана шундай лаҳзаларнинг атиги бир куни учун гуноҳлар гирдобида ўтган йигирма йиллик умримни ҳеч иккиланмай алмашган бўлардим. Афсуски, энди бунинг иложи йўқ...

Билсангиз, эркаксиз хонадон худди усти очик ҳовузга ўхшаб қолар экан. Усти очик ҳовузни эса хоҳлаган кимса булғаша, ҳаттоки кучсиз эсан шамол ҳам чанг-ғуборга тўлдириши мумкин экан. Хонадоним Азамат акамсиз худди ана шундай усти очик ҳовузга айланди. Ўзим эса пировардида ҳеч кимга кераксиз, ташландик вайрона бир кулбага ўхшаб қолдим. Ортгирганим фақат саробга айланган орзуларим, қучоғим тўла афсус-надоматлару, армонларим бўлди...

...Бу Гулбаданнинг менга айтган охириги сўзлари бўлди. Куз шамоли унинг ҳамон қалин, лекин барвақт оқарган сочларини тўзғитиб юзини тўсиб қўйди. У буни сезмади. Мени ҳам унутиб бамисоли тошга айлангандек ҳаракатсиз, хаёл дарёсига фарқ бўлганча қолаверди.

Бир вақтлар ҳатто деворларида ҳам бежирим чироқлар порлаган, сарой каби мухташам бўлган ҳовли файзсиз, харобага айланган. Кишини ютаман дейди. Куз шамоли эса мрамар тўшалган йўлакларда эрка болалари — ҳазонларини ҳали у ёққа учиради, ҳали бу ёққа учиради. Уларни боши узра қуйила бошлаган ёмғирни ҳам ҳис этмаётган аёл пойига тўплайди... Тўплайверади...

ХУНУК ИШ

Шом пайти ҳам бўлиб қолди. Мўмин ака экинга таралган сувни яна бир кўздан кечириб бекорчиликда юлиб қўйган ўтларни чойшабга жойлаётганда хотинининг “Қайтишингизда уч-тўрттагина думбул олакелсангизчи, овқатга маза киритарди”, дегани ёдига тушиб қолди. Қайрилиб шуңдоққина елкасига тегай-тегай деб турган маккажўхори думбулига қараб бир оз иккиланиб турди. Маза қилиб думбул еяётган бири-биридан ширин набираларининг хурсандчилиги кўз олдига келди. “Тўрт набира, икки келин ва хотин — жами етти киши”, хаёлидан ўтказди у. Ўзи билан ўғлини ҳисобламади.

Эндигина еттита думбулни қайириб ўтти устига жойлаб чойшабни тутиб улгурмаган ҳам эди-ки, шу пайт ариқнинг нариги юзига “Тико” келиб тўхтади.

Чарм шапкасини пешонасига бостириб олган йигитчанинг нигоҳи машинадан тушибоқ ҳали тугилмаган чойшабга, ўт устида турган думбулларга тушди.

— Келинг, Жамшиджон, дадангиз ҳам соғомонмилар? — деди Мўмин ака аранг худди гуноҳ иш устида қўлга тушган боладай қизариб.

Йигитча лом-мим демади. Чимирилиб даланинг у томон, бу томонига қараган бўлдида Мўмин акага совуқ тикилди.

— Ҳозирданоқ бошлаворибсизда-а. Сиз шунақа қилиб тургандан кейин, бошқалардан хафа бўлмаса ҳам бўларкан тоға, — деди-да қўлидаги тутаб турган сигаретни зарда билан чертиб машинасига ўтирди.

— Мен, ҳалигидай... невараларимга уч-тўрттагина...

Мўмин аканинг томоғи қақраб тили калимага келмади. Чиз этиб тушиб, чирпирак бўлиб сув

юзида оқиб бораётган сигарет қолдифига тикилганча чанга беланиб қолаверди...

— Жуда хунук иш бўлди-ку, — хаёлидан ўтказди у. — Ўзиям, шу ёшга кириб қилмаган ишимни қилдим-да. Невараларимни хурсанд қилай дебман-да. Ҳожи акага айтса, нима деган одам бўламан энди. Кенжамни уйлантирганим-да автобус қилдириб берган эди-я...

Ана шундай хаёллар билан ўт тепасидаги думбулларга қараганча анча карахт бўлиб турди. Бир кўнгли, шу бадбахт думбулларни олиб сувга отгиси келди. Уволидан қўрқди. Сўнг бўлар иш бўлди деб чойшабни тутиб елкасига олди.

Мўмин ака ёши олтмишга бориб қолган бўлса ҳам ҳали тетик, меҳнатда суяги қотган чайир одам эди. Дала йўлидан аста борар экан, ўзини ҳеч бундай ҳорғин ҳис этмаганди. Елкасида худди зил-замбил юк ортиб бораётган кимсадек тиззаси титраб терга ботарди.

Шундоққина ҳовлига кираверишда ток соясига ўрнатилган сўрига аранг етиб борди. Елкасидаги чойшабни қўйиб ўзини сўрига ташлади. Нариди куймаланиб юрган хотини ёнига келди.

— Вой, дадаси, намунча? Шу дўппидеккина ўтни кўтариб шунчалик ҳаллосладингизми, — деди унга синчковлик билан қараб. — Терга ботганингизни қаранг. Ҳозир совуқ чой олиб келаман...

Мавжуда опа чинни косадаги яхнани эрининг қўлига тутқазиб чойшабни осонгина елкасига олди-да молхона томон юрди. Бир оздан кейин қўлида ҳалиги думбуллар билан қайтди ва келинига "Ҳой, Ферузахон, дадангиз думбул олиб келибдилар. Шўрвага ташланг", деганча эрининг ёнига келиб ўтирди.

— Раҳматжонингиздан пул келди. Тўрт юз долдир.

— Долдир эмас, доллар, ойи, — деди келини қайнонасининг қўлидан думбулларни оларкан кулиб.

— Ҳа, ўшанақа. Эртага Аҳмаджон келса бозорга чиқиб шипир-мипир оласизларми, дегандим.

Аҳмаджон Мўмин аканинг кенжаси. Қурувчилик қилади. Қувасойдан иш олишган. Вақтни, ҳам йўлқирани тежаймиз, деб бир неча кундирки ўша ерда ётиб ишлашади. Раҳматжон эса ўртанчиси. Беш ойдан бери Саратовда. У ҳам қурилишда ишляпти.

— Тўрт юз бу, ўзимизникида беш юз мингдан кўпроқ деганида-а, — деди Мўмин ака иккинчи косадаги яхнани олиб келиб ёнига ўтирган хотинига. — Бозорда шипир жониворнинг ҳам донаси тўққиз мингдан ошиб кетибди. Етмас эканда. Ёғочини чекдаги тераклардан бир амаллаган бўлардик.

— Аҳмаджонингиз ҳам пулини олар, — деди хотини ҳамон эрининг даладан бундай шалвираб қайтганини тагига етолмай унга қараб-қараб қўяр экан.

— Бир гап бўлар. Нима қилиб бўлса ҳам томни ёпиб қўймасак бўлмайди бу йил. Деворяна қор-ёмғир остида қолса шунча меҳнатимиз зое кетади.

— Битмайдиган иш йўқ. Раҳматжоннинг ҳам уйини битириб бошпана қилиб берсак эди, кейин болалардан тинчирдик. Сизам далани бас қилиб қўяверардингиз, — деди хотини...

Кечки овқат тортидди. Болалар косадаги шўрвага қарамай “Буниси менга, бу менга”, деб олдин лагандаги буғи чиқиб турган маккажўхориға ташланишди.

— Ҳой, қўлинг куяди, — деди Мавжуда опа ёнида ўтирган Бобирга. — Олдин овқатингни ичгин, болам.

— Ойи, биттадан бўлиб бера қолинг, — деди келини ўғилчасининг лаганга узатилган қўлига бир уриб. — Барибир тинчимайди булариз.

Мавжуда опа набираларининг олдиға битта-биттадан думбул қўйиб чиқиб ҳамон овқатта қўл урмай ўтирган Мўмин акаға қаради.

— Ҳа, дадаси. Нега овқатизни ичмаяпсиз. Сизга нима бўлди ўзи бугун? Бетоб эмасмисиз.

— Соғман. Негадир иштаҳам йўқ. Бир оз туриб ерман, — деди Мўмин ака ва ўзидан

бошқа одам томоша қилмаётган телевизорга тикилди.

Кустонинг сувости саргузаштлари ҳақидаги фильмдан намоиш этиларди. Ҳайвонот олами, айниқса, денгизлар ва сув ости дунёси ҳақидаги кўрсатувларни Мўмин ака жуда берилиб томоша қиларди. Бундай пайтларда кўпинча "Владивостокда бўлганимда..." деб ҳарбий хизмат пайтида — 37 йил муқаддам бошидан ўтказганларини ёдга олар, денгизнинг қаҳри, меҳри ҳақида берилиб ҳикоя бошларди. Хотини бу хотираларни бир ёстиққа бош кўйгандан бери қирқинчи бор, балки ундан ҳам кўп марта эшитаётган бўлса-да эрининг кўнглини авайлабми, ёки... нима бўлганда ҳам худди илк бор тинглаётгандек диққат билан қулоқ тутарди.

Ахир бошқа нимани ҳам гапирсин бу одам. Ўттиз етти йилдирки елкасида беш килолик кетмони. "Дала — уй, уй — дала", ҳали сувчи, ҳали чопиқчи. Лекин меҳнат қилиб кам бўлмади. Ана шу кетмонини тиқиллатиб юриб пешона тери билан уч ўғил, икки қизни уйлаб, чиқарди. Болаларини ёнига олиб тўнғичига уй қурди. Мана, ўртанчасининг ҳам томини ёпиб олса, бу ёнига жони тинчийди. Фақат яратгандан жон ва ҳаққи маҳрига олган мана бу аёлидан қарзи қолади, холос.

Мўмин ака телевизордан нигоҳини узиб, берилиб думбулхўрлик қилаётган набирасига тикилди. Болакайнинг юзлари, бурнининг учига ҳам маккажўхори қолдиқлари ёпишиб қолган, туриши жуда кулгили эди. Бошқа пайт бўлганда Мўмин ака набирасининг у ҳолатидан жуда завқланган бўлармиди? Лекин ундай бўлмади. Гўё умрида думбул кўрмагандек ютоқиб луқма ютаётган набирасига қараб туриб бағтар кўнгли вашланди. Ўрнидан туриб ташқарига чиқди...

Туни билан ҳаловати бўлмади. Бир кўнгли хотинига ёрилиб ичини бўшатмоқчи ҳам бўлди. Фикридан қайтди. Тушунмайди. "Умрингиз далада ўтиб тўрттагина думбулга ҳам ҳаддингиз сифмайдими?", деб туриб олади. Бир томондан,

балки хотини ҳақдир. Лекин барибир хунук иш бўлди. Сўрамай олди. Ёш бола олдида мулзам бўлди...

Мўмин ака ўйлай-ўйлай бир қарорга келди. Тонг отса шаҳарга — Ҳожининг идорасига боради. Ҳамма гапни ётиғи билан тушунтиради унга. Ажаб эмас, шунда кўнгли таскин топиб кўксида осилиб турган зил-замбил юқдан фориф бўлса.

Сўраб-суриштириб ун комбинатини ҳам топиб борди. Худди арининг уясига ўхшаб ғувва-ғувва одам кириб-чиқиб турган йўлақдан ўтиб иккинчи қаватга — бошлиқнинг қабулхонасига кириб борди. Қабулхона дид билан жиҳозланган, уч-тўртта одам навбат кутиб турар эди. Мўмин ака билан ҳеч кимнинг иши бўлмади. Ўзига ҳафсала билан оро берган попуқдеккина котиба қиз ҳам бошини бир кўтариб қаради-ю, яна иши билан машғул бўлди. Мўмин ака нима қилишни билмай бир оз серрайиб турди. Сўнг қўлидаги қоғозга тикилиб бошини осилтириб ўтирган тепакал киши ёнига омонатгина чўқди.

Бошлиқнинг хонасига тинмай одам кириб-чиқар, баъзилари ҳатто котибадан изн сўраш тугул унга эътибор ҳам бермай ичкари кириб кетаверарди. Орадан бир-бир ярим соатлар чамаси ўтди. Ўриндиқда энди Мўмин аканинг бир ўзи қолган эди. Котибага гапирмоқчи бўлиб энди томоқ қирган эди ҳамки, шу пайт хонага ўттиз-ўттиз беш ёшлардаги бир йигит шашт билан кириб келди. Котибанинг бармоқлари узун-узун, сутдай опшоқ қўлидан худди азиз нарсадек авайлаб тутиб лабига босган бўлди-да, Мўмин акага эътибор ҳам бермай ялтоқланиб гап бошлади.

— Қачон раҳмингиз келади менга сингил-жон? Очман ахир, очман. Дўконларимда бир ҳовуч уним қолмаган бўлса...

— Унни бозори чаққон бўлгандан бери оёғингиздан ўт чақнайди-я, Шерзод ака, — деди котиба карашма билан сузилиб. Бўлмаса бизларни эсламайсиз ҳам...

— Гапирманг сингилжон, гапирманг. Кўзингиз тегади. Биз ғарибларга ҳам худойимнинг жиндай раҳми келса келибди-да.

Йигит эгилиб котибанинг тортмасига бир даста пул ташлади.

— Бугунги тушлигингиз мендан. Бор-йўғи йигирма тоннагина холос. Хўжайинга бармоқ бостириб бераверинг, каттасига кейин эрийман. Ҳа, айтмоқчи, кирганингизда топширингиз бажарилибди, — деб қўйсангиз ўзлари биладилар.

Котиба стол тортмасини бир очиб ёпди-да, йигит ташлаб кетган қоғозни қўлига олиб ўрнидан турди. Мўмин акага юзланди.

— Тоға, сиз нима иш билан келгансиз ўзи? Ёрдам сўраб келган бўлсангиз, бошқа куни келинг. Тошкентдан комиссия бор.

— Йўғ-е, қизим. Мен ўзим шунчаки, бир масалада келувдим, — деди Мўмин ака бир оз мужмалланиб. — Ҳожи аканинг қишлоқдаги фермер хўжалигида ишлайман. Исшим Мўминжон. Сувчи Мўмин десангиз танисалар керак.

Котиба Мўмин акага бошдан-оёқ бир қараб чиқди-да индамай ичкари йўналди.

Жуда кўпчиликни ҳожатини чиқарар экан бу Ҳожи ака дегани, — хаёлидан ўтказди Мўмин ака. — Шундай катта корхонанинг бошлиғи бўлса. Иши бошидан ошиб ётган бу одамга қишлоқдан ер олишнинг нима кераги бор экан-а, ўзига бошоғриқ қилиб. Йилда уч-тўрт марта аранг вақти бўлади боришга. Ўшанда ҳам одамлардан кам-кўстини сўраган бўладида, маҳалла гузаридан ортига қайтади. Ўғли бўлса кун-кунора пайдо бўлиб, даланинг у бошидан-бу бошига бирикки бор бориб келади-да, машинадан тушмай яна ғойиб бўлади. Мана, бу йил ҳам. Буғдой пишиб ўтиб кетяпти. Ҳеч ким ўрай демайди. Ҳар куни Фуломни қистовга олади. “Ҳой, меҳнат қилганмиз ахир. Бунақада ярим ҳосил тўкилиб нобуд бўлади, айтсангчи”, — деб. Фуломнинг эса парвойи палак. “Сизга нима?”, дейди.

Ниҳоят комбайн келиб, ўрим бошланди. Кун

охирламай туриб "Режа бажарилибди" деган гап чиқди. Қизик, ҳосилнинг ярмидан кўпи ҳали далада-ю, режа бажарилган бўлса. Ҳеч тушунмайди бу ишларга. Фулом эса унга гап егизиб ҳазил қилади. "Кўрдингизми, сиз бўлса ҳолжонимга қўймаган эдингиз. Қозонда бўлса чўмичга чиқаверади. Айтгандим-ку, сизга", деб.

Ҳа, айтмоқчи, бу Фулом дегани колхоз пайтида бригадир эди. Ҳозир — иш бошқарувчи. Ўзи фермер хўжалиги ташкил бўлиб қилинган ўзгариш ҳам шу бўлди. Яъни Фулом бригадир эди, иш бошқарувчи бўлди...

Шу пайт ичкаридан котиба чиқиб келди. Сумкачасидан гугуртдек келадиган телефонини олиб ҳалиги йигитга бўлса керак, қўнғироқ қилди. "Ишингизни битириб қўйдим, олиб кетинг", деди-да қўлидаги қоғозларни ғаладонга жойлаб нафис бармоқлари билан столни оҳиста чертиб бир оз хаёлга ботиб турди. Кейин бошини кўтариб: "Тоға, сиз кетаверинг. Асил Ҳомидович жуда бандлар. Яқинда ўзлари қишлоққа борар эканлар", деб ўрнидан турди.

— Унақа деманг, жон қизим. Мен, шу ... атайлаб, уч-тўрт оғизгина гапим бор эди, холос...

Мўмин ака гапини тугата олмади.

— Сизга ўзбекча гапирдим-ку, тоға. Причём здесь сизни бир оғизми, тўрт оғизми, гапиз. Ахир, бандлар, қабул қилолмайдилар, деяпману. Комиссияларни кутяптилар... Яхши гапни тушунмайди-я булар...

Котиба зарда билан қабулхонадан чиқиб кетди.

Мўмин ака бир чарм қопланган эшикка, бир котибанинг ортидан қараб бир оз каловланиб турди. Оёқларини аранг судраб бўшашиб ташқари чиқди...

"Кўргиси ҳам келмади. Айтибди-да. Ким деган одам бўлдим энди. Жуда хунук иш бўлди-да. Шу ёшимда қўли эгри деган иснодни бўйнимга олиб ўтирсам-а"...

Мўмин ака худди карахт одамдек вужуди қақшаб ярим тунгача шифтга термилиб ётди.

Қўл-оёғи увишиб, ўқтин-ўқтин боши айланганга ўхшаб кўнгли беҳузур бўлар эди. Ўчакишгандек хотини ҳам яқинда кўз ёрган қизиникига кетибди. Кўзларини юмиб ухлаб қолишга ҳаракат қилди...

...Мовий денгизда кема сокингина сузиб борар эди. Мўмин ака боши узра чарх ураётган оқ чорлоқларга завқланиб қараб турган эди, ёнига бир киши келди. "И-е, бу ахир ўша дунёга машҳур Кусто-ку", хаёлидан ўтказди у.

Кусто ям-яшил дарахтлар билан қопланган соҳил томон ишора қилиб қандайдир Карип ороллари ҳақида берилиб сўзлай бошлади. Қизик, у соф ўзбек тилида гапирар эди.

— Бизни тилда жуда яхши гапирар экансиз, — деди ҳайратини яширолмай Мўмин ака.

— Дунёда ўзбекчани билмайдиган одам кам бўлса керак, — деди Кусто ҳам Мўмин аканинг елкасига қўлини қўйиб. — Қаранг, шу ерларда ҳам ўзбеклар яшайди.

Мўмин ака хотини, келин ва набираларини дарров таниди. Улар соҳилда давра қуриб ўтиришар, на денгиз, на унда сузиб бораётган кема ва на қўлларини силкитаётган Мўмин акага эътибор беришар, ўзлари билан ўзлари овора эди. Дастурхондаги ҳозиргина сузиб келинган маккажўхори думбулларидан эса ҳовур кўтариларди...

Кутилмаганда кема қалқиб кетди. Мўмин ака ўзини тутиб қололмади. Денгизга қулади. Муздек сув вужудини қақшатиб, қарахт қила бошлади. У аста сув тубига чўкиб бораётганини ҳис этар, юзага чиқаман деб ҳарчанд уринмасин қўл-оёқлари жонсиздек итоат этмасди. Иложсизликдан тақдирга тан бериб кўзларини чирт юмиб олди.

Довул қандай тез бошланган бўлса, шундай тинди. Кимдир уни сув тубидан олиб чиқди. Кўзини очди. Хира парда ортида тепасида эгилиб турган Кусто кўринди. У қордай оппоқ кийимда эди...

...Тез тиббий ёрдам машинаси қишлоқ кўчасидан ўтиб равон йўлга чиқди. Тезлигини оширганча зулматни ёритиб туман марказига жўнаб кетди...

ОСМОН ОЛИС, ОЛИС...

— Жон қизим, уч-тўрт кун шу коллежингга бормасанг осмон узилиб тушмас. Хўп дея қол. Бунақанги иш ҳадеб ҳам бўлавермайди.

Моҳигул онасининг меҳнатдан қавариб дағал бўлиб кетган кўлларини силаб юраги ачишди. Бошини кўтариб унинг илтижо билан боқиб турган кўзларига кўзлари тушганда эса “Хўп ойижон, сиз нима десангиз шу” деб юборганини ўзи ҳам билмай қолди. Дастурхондаги бўш идишларни олиб ташқарига чиқди.

Она-бола суҳбатига аралашмай ўтирган ота қизи чиқиб кетиши биланоқ хотинига юзланди.

— Намунча қийнамасанг болани. Уялади ахир.

— Дадаси, меҳнат қилиш уят эмас-ку.

— Биламан, меҳнат қилиш уят эмаслигини. Сенларнинг йўриғинг бошқа. Ёш нарсага йўл ёқасида ким келиб мени ишга олиб кетаркин деб навбат кутиб туриш ноқулай ахир.

— Тушунаман, дадаси. Менга ҳам осон эмас ундан шуни сўраш. Уч-тўрт кунгина холос деяшман-ку. Ҳамма аёллар маҳалламиздан бўлса. Бир боғнинг мевасини териб берамиз. Яхши ҳақ тўлар экан.

— Ҳеч сенга тушунолмаёшман, хотин. — Ота тиззасига тарс этказиб уриб гапида давом этди. — Оч қолаётганимиз йўқ-ку. Эл қатори яшаётган бўлсак. Оғилимизда тўғимиз бўлса. Сенга яна нима керак ўзи? Намунча ошиқмасанг.

— Кўп нарса керак менга дадаси, кўп нарса керак. — Онанинг кўзлари ёшланди. — Қизингиз ўқишни битирай деб қолди. Акангиз бир йилдан бери келин қилиш дардида кўз тикиб турган бўлса. Сиззи топганиз қорнимиз-

дан ортмаса. Ман ўлгур мундоқ орттириб сандиққа бир кийим латта ташлаёлмаётган бўлсам. Эртага...

Моҳигул кириб келиши билан эр-хотин яна жим қолишди. Ота дастурхонни йиғиштираётган қизига зимдан тикилди. Юзида хафалик аломатини сезмади. Шундоқ бўлса ҳам барибир: "Қизим, хоҳламасанг бормай қўяқол", — деди.

Моҳигул онасининг ёнига ўтирди. Елкасига бошини қўйди.

— Дадажон, ойимга ёрдам берсам буни нимаси ёмон. Баҳонада боғларни айланиб бир дам олиб келаман. Тўйиб-тўйиб гилос еймиз-а, ойи, — деб унинг елкасини силади. Маҳкам қучди. Онанинг юзидан ғамгинлик кўтарилиб жилмайди.

Отанинг аламаҳалгача уйқуси келмади. У ёнига ағдарилди, бу ёнига ағдарилди. Хотинини туртди.

— Ухламадингми? — Хотинининг жавобини кутмай гап бошлади. — Кўз тегмасин, Моҳигулимиз жуда ажойиб қиз бўлди-да. Кўзмунчоқ тақиб қўйсанг бўлармиди?!

Хотин ҳам ухламаган эди. Эрига ўтирилди. Уйқу элтган кўзлари сузилиб жилмайди.

— Ҳамманики ўзига ой кўринар кўзига. Тўнғичингизда. Кўз очиб кўрганингиз. Жуда меҳрингиз бошқача унга.

Ота негадир "уф-ф" тортди. Худди бир муҳим нарса ёдига тушиб қолгандек бошини кўтариб тирсагини ёстиққа тиради.

— Менга қара, биласан-а, қизимизга зўриқиш мумкин эмас. Ёшлигида сариқ бўлган.

— Ваҳима қилманг. Эҳтиёт қиламан, болангизни, — деди хотин ва ёнига ағдарилди. — Гилос териш ҳам иш бўптими? Ухланг, барвақт туриш керак.

Эрта тонгда она қизини уйғотди.

— Жон қизим, турақол энди. Кеч қоламиз.

Катта йўлга яқинлашган сари онанинг қадами тезлашди. Моҳигул эса қандайдир сароси-

мада шахдам одимлар билан кетиб бораётган онасига зимдан қараб-қараб қўяр, унга етиб юришга ҳаракат қиларди.

Катта йўлдаги чорраҳада хотин-халаж тўпланган. Сал нарида эркаклар алоҳида турар, бу одамлар саҳардан ўзига иш ахтариб чиқишган эди.

— Ҳов ана, бизникилар. Машинага ўтириш-ялти. Ана кўрдингми, уйқучи. Сени деб сал бўлмаса қолиб кетардик. Юрақол тезроқ.

Моҳигул онаси билан асосий тўпдан ажраб автобустга чиқаётган маҳалладошларига бориб қўшилишди.

Автобус бир томони қир ёнбағирлари бўйлаб ястаниб ётган боғ ўртасидаги дала ший-понига ўхшаш бино ёнига келиб тўхтади. Бино қаршисидаги майдонда поезд вагонидан ҳам узунроқ келадиган юк машинаси турар, беш-олти навқирон йигит ундан яшиқларни туширишар эди.

— Келдингларми, — деди автобусдан тушаётган аёлларга яқинроқ келиб ўрта ёшлардаги башанг кийинган киши. — Опалар, энди астойдил бўласизларда. Вақт тифиз. Ҳар бир тўлдириган яшигингиз учун 500 сўмдан нақд оласиз.

Моҳигулга мевазорда ишлаш ёқиб қолди. Аёллар бир-бирларига ҳазил-мутоиба қилишар, бири қўйиб, бири қўйиб турли қўшиқлардан хиргойи қилишар, айниқса, ишларга бош-қош бўлиб юрган боғбон амаки жуда гапга чечан эди. У тинмай ичакузди ҳангомалардан айтиб ҳаммани кулдиради. Яноқлари қизариб хуш-рўйлиги янада ортган Моҳигулни боғбон амаки ҳеч ҳол-жонига қўймас, "Набирам Тошкентда ўқийди. Олдин сен уни бир кўргин. Худди анави ашулачи Равшан Комиловни ўзи", — деб дуч келди дегунча ундан келин бўлишга розилик беришини сўради.

Мева теримининг тўртинчи куни эди. Автобус қайтишда дала йўлида ишдан чиқиб тўхтаб қолди. Она-бола бошқа аёллар қатори йўл че-

тидаги майсазорда ўтиришиб автобуснинг созилашишни кутишарди.

Моҳигул ойисининг пинжигга кириб бошини унинг елкасига қўйди. Мовий, тиниқ самога тикилди.

— Ойи, осмонни қаранг яқинлигини. Юлдузларнинг ярақлашини-чи! Худди ҳозир бошимизга тўкилиб тушадиганга ўхшайди-я!

Она юлдуз тўла самога қаради. Қизининг бошини силаб, пешонасидан ўтди.

— Ойи, биласизми менинг энг яхши кўрган нарсам нима? — Моҳигул онасига янада маҳкамроқ ёпишиб олди. — Мана шундай ой ярақлаган кечада юлдуз тўла осмонга тўйиб-тўйиб тикилиб ўтириш. Бу ҳақда шеър ҳам ёзганман. Хоҳлайсизми, айтиб бераман.

Она "ҳа" ишораси билан бошини қимирлатди. У ҳам аёл. Балоғат ёшидаги ҳар бир қизнинг фақат ўзигагина тегишли бўлган сирдош осмони бўлишини яхши билади.

*Дардкашим ҳам, сирдошим ўзинг,
Орзум каби чексиз уммоним,
Парвоз этсам дейман бағрингга —
Қолмас эди ҳеч ҳам армоним.
Булут тўсма ойнинг юзини,
Нурларини сочсин беармон.
Ҳар ким топсин бахт юлдузини —
Юлдузимни асрагин осмон..*

Шу пайт автобус созиланди. Аёллар ғалаворур қилишиб жойларини эгаллашди...

— Қизларим, худо хоҳласа бугун ишни ҳам тутатамиз, — деди эртасига боғбон амаки. — Машина ҳам тўлай деб қолди. Барака топинглар, ҳаммангиз ҳам меҳнатдан қочмас экансиз. Жуда хурсанд қилдингиз. Ўтган йили келганлар кўп меваларимнинг шохларини синдириб юборишган эди.

Сўнгги иш куни бўлгани учунми, аёллар ҳар доимгидан кўра ҳам астойдил ишлашар, ҳазил-ҳузуларга, гурунглашиб ўтириб нафас ростлашларга унчалик хушлари йўқдек эди.

— Қизим, кел, сен бир оз дам ол. Челакни менга бер.

Моҳигул челакни ойисига бермади.

— Баландлигини қаранг, оyi. Нариги дарахтга ўтайлик, ўшанда паст шохларни сиз терарсиз, — деб яна нарвонга кўтарилди. Бир қўшиқни хиргойи қилганича гилос теришга тушди:

*Оппоқ булут, эй оппоқ булут,
Қоялардан мен сизга боқдим.
Ёнингизда беларво бургут,
Юрагимни ўпларга ёқдим...*

Моҳигул чаққон ҳаракатлар билан тезда челакни тўлдирди. Гилос тўла челакни чап қўлидан ўнгига олиб, бир поғона пастга тушган ҳам эди-ки, шу пайт нарвон ортга қараб афанай бошлади. Нарирокда яшиқлардаги мевалардан баргларни ажратаётган она эса гафлатда қолди. Етиб келолмади. Моҳигул бориб қарама-қарши томонда мева тераётган аёлнинг темир нарвонига боши билан урилди. Ҳушидан кетди. Она беҳуш қизининг қулоқларидан қон сизиб чиққанини кўриб фарёд уриб юборди...

Мана, фалокат юз бирганига ҳам бир ҳафта бўлди. Моҳигул ҳамон ҳушига келгани йўқ. Она янгасининг зўри билан бугун уйига келди. Кийим-бошларини алмаштириб тонгда яна шифохонага қайтиши керак.

— Эртага бозорга чиқаман, — деди ота. Чўнтагидаги дорилар рўйхати ёзилган қоғозни бир очиб кўриб, яна жойига солди.

Она эридан бозорда нима қилишни сўраб ўтирмади. Унинг бир ҳафта давомида қоқла-ниб бўлганини, сигирни бозорга олиб чиқишдан бошқа чораси йўқлигини яхши билади.

Аста ўрнидан туриб ташқарига чиқди. Ташқарида эса сокин тун ҳукмрон эди. Ҳамма нарса ўша-ўша, гўё ҳеч нима содир бўлмагандек. Само ҳам ўша — қизи шеърини ўқиб берган кечадек юлдузларга тўла эди. Фақат юлдузлари ча-

рақлаган осмонига тикилиб орзуларга берилиш-
ни яхши кўрадиган қизигина...

У бўғзига бир нима тикилиб келаётганини
ҳис этди. Бир ҳафтадирки яшаш учун кураша-
ётган жигарбандига термилиб ўтириб юраги
зардобга тўлган эди. Тиз чўкканича ҳовли ўрта-
сида ўтириб қолди. Қўлларини самога чўзиб
худога зорланди:

— Эй парвардигор, марҳаматингни аяма. Бо-
ламни ўз паноҳингга ол. У гўдакка раҳминг
келсин. Шу мусибатни мени бошимга солсанг
бўларди-ку. Эй худойим...

...Она тинмай худога ёлборар, кечагина шун-
доқ қўл узатса етгудек бўлган ошпоқ орзулар-
га, юлдузларга тўла осмон эса ундан олисда,
жуда олисда эди.

Кўнгулдан кечган гаплар

НАСИХАТ

Бир яқин дўстимизнинг турмуш ўртоғи хас-талиқ туфайли оламдан ўтиб қолди. Дафн маросимининг эртаси куни у билан ёнма-ён ҳол сўраб келувчиларни кузатаётгандик. Бу ерга кўп йиллар катта лавозимларда ишлаб, кексайганда тақводор кимсага айланган бир ҳурматли зот ҳам ташриф буюрди. Танишимиз билан қўл олишиб ҳол сўраган бўлди-да, насиҳат қила бошлади.

— Бўлар иш бўпти, энди сен узоқ чўзиб юрма, дарров бошингни иккита қил. Аза тутиш эркакка эмас, аёл кишига фарз. Эркак аёлининг қирқи чиқмай туриб ҳам уйланиши мумкин...

Хоҳласам, хоҳламасам бу гаплар қулоғимга чалинади. Уни маъқуллаб бош эгиб турган танишим ҳам майли, бу сўзларни кечагина онасидан айрилиб, кўкси вайрон бўлиб турган, йиғидан кўзлари қизарган ўғиллар ҳам эшитаётган эдилар. Улуғ зотнинг оталарига қилаётган насиҳатлари ўксик қалбига тигдай қадалаётганини ўғилларнинг ҳайрат тўла кўзларидан уқиб олиш қийин эмасди.

Ўлган ўлиб кетаверади, тирикларга қийин дейишади-ю, лекин тасаввуримда 30—40 йил умрини шу хонадонга бахш этиб, эвазига азасида ана шундай гаплар айтилаётган ўша муштитар аёлга қийиндай туюлди менга.

Баъзан биз тириклар, босар-тусаримизни билмай қолган биз тириклар ҳатто марҳумларга ҳам озор етказишдан тоймаймиз...

Ҳисобли дунё экан

Анчадан бери қишлоққа йўлим тушмаган эди. Болалигим ўтган қадрдон кўчадан борар эканман, янада виқорлашиб, тарвақайлаб кетган сада қайрағоч соясига ўрнатилган сўрида букчайиб ўтирган бир мўйсафидга кўзим тушди.

Бир пайтлар Шерали таранг деган ном билан қишлоққа доврўф қозонган бу кимсани аранг танидим. Ҳайратимнинг боиси яқин-яқинларгача ҳам соқол мўйловигача мой суртиб, ярқиратиб, ўзига жуда оро бериб юрадиган Шерали тарангнинг кўриниши жуда ачинарли эди. Кийим-бошлари кир-чир, соч-соқоллари анчадан бери устара кўрмаган. Хуллас, доим қирчиллаган йигитдек юрадиган Шерали таранг бутунлай бошқа кимсага айланиб қолган эди.

Унинг бир пайтлар бола-чақасини ташлаб бир аёлга илакишиб, шаҳарга кетиб қолгани, фарзандлари улғайгач, анча йиллардан кейин қишлоққа қайтиб келганида ўғиллари уйга қўйишмай фақат оналарининг зўри билан бирга яшашга рози бўлишганидан оз-моз хабарим бор эди. Лекин, бу воқеалардан кейин ҳам барибир у ўша-ўша қишлоқнинг чертиниб юрадиган Шерали таранги бўлиб қолган эди.

Унинг умрини охирида бундай аянчли аҳволга тушиб қолиши сабабини кейин эшитдим. Бир йил олдин кампири Холинисо хола оламдан ўтган. Кўнгил ойнаси дарз кетган фарзандлар эса отасини кечиролмаган эди.

Начора, ҳисобли дунё эканда...

Хушомадгўй

Хушомадгўй шундай қудратли кучга эгаки, баъзан ҳар қандай ақл-идрокли, мустаҳкам иродали кимса ҳам ўзи сезмаган ҳолда унинг домига тушиб қолади. Туфлингизни ечишингиз биланок, худди бир азиз нарсадек авайлаб уни токчага олиб қўядиган, доим қўли кўксида таъ-

зим бажо айлаб турадиган бу одамни ёқтириб қолганингизни ўзингиз ҳам сезмай қоласиз. Сиз ёқтирадиган таомдан тортиб, одатларингизгача сув қилиб ичиб юборади-да, топқирлиги билан доим сизни лол қолдиради.

Ва ниҳоят бир куни у сизни енгади. Ке, бир қўллаб юборай, ажойиб одам экан дейсиз.

Ҳаётда нималар бўлмайди. Бу дунё чархпалак бўлса, баъзан терс айланиши ҳам мўмкин. Бир кун келиб сиз туфайли аргумоғи елиб кетган ўша ажойиб йигит туфлингизни ғарчиллатиб эзиб, қўл учини берса бериб, бўлмаса ҳатто сизга эътибор ҳам бермай, тўрга ўтиб кетаётганида ҳам яна бир бор лол қоласиз.

Ота ўғил

Бир хонадондаги меҳмондорчиликда тасодифан қатнашиб қолдим. Хонадон соҳиби даврадагиларнинг кўпчилигига "сен"лаб мурожаат қилар, баъзан оғзидан ножўя гаплар ҳам чиқиб кетар, хуллас ўзини жуда танги, эркин тударди. Афтидан кўникиб кетишган шекилли, меҳмонларга унинг эркалиги малол келмасди.

Бир пайт хонага тўрт-беш ёшлар чамасидаги бола бепарво кириб келди-да, тўғри бориб мезбоннинг тиззасига ўтирди.

— Бек ҳам катта йигит бўлиб қолибди-ку, қани бир сўрашайликчи полвон.

Мезбоннинг ёнида ўтирган танишимиз унга қўлини узатди. Болакай парво ҳам қилмай буришди.

— Меросхўрнинг кайфиятлари йўқми, дейман.

— Ҳозир очилиб кетадилар, — дея мезбон ўғилчасига мурожаат қилди. — Тоғангиз нима деяпти? Қани бир сўрашиб қўйингчи. Хоҳламайсизми? Унда бир сўкиб қўйинг. Қани, қани ўғлим, битта бошлаб сўкинг.

— Ҳа, онангни...

Кимдир кулди, кимдир баракалла "отаўғил" дея ҳазилга йўйди. Хуллас, бола хонадан чиқиб

кетгунча унинг устида гап бўлди. Лекин, бола-кайнинг кўлидан олиб сўрашмоқчи бўлган танишимизнинг зиёфат тугагунча ҳам чехраси очилмади. Мени эса она сути оғзидан кетмай туриб одамлар кўнглини дарз кетказишни касб қилаётган бу "отаўғил"дан улғайганда нимани кутиш мумкин деган савол ўйлантирарди...

Кампиршо

Уч-тўрт улфат болалиқдаги бир дўстимизни учратиб қолдик. Неча йиллардан бери кўришмадик. Ўтган-кетганларни эслаб бир мириқайлик дея, у бизни кўярда қўймай уйига бошладди. Рози бўлиб машинасига ўтирдик.

Уй-жойлардан, шароитдан унинг ўзини анча тиклаб олганини, хуллас йўлини топиб олганини сезиш қийин эмас эди. Ота ўрнида оталик қилиб, сингилларини чиқаргани, уй-жойларни янгилагани, ҳозир кўлини қаерга чўзса етадиган бўлиб қолгани ва ҳоказолар ҳақида тинмай гапириб, бизни шинам меҳмонхонага бошлаётганида улфатлардан бири "Онанг ҳаёт бўлсалар керак?" деб сўраб қолди.

У сал саросимага тушган бўлди-да, дарров ўзини ўнглаб, "ҳаёт, ҳаёт" дея шошиб жавоб берди.

Биз ҳам "аввал у кишини бир зиёрат қилиб кўйсак яхши бўларди" деб меҳмонхона остонасидан орқага қайтдик. Таклифимизнинг унчалик маъқул тушмагани унинг юз ифодасидан шундоққина сезилиб турсада, ўзга иложи қолмаганди. "Кампиршони дуосини олиб ётибмизда" деб истар-истамас чекка хонага бошладди.

— Туринг, кампиршо, ўртоқларим келишганди. Сизни бир зиёрат қилайлик дейишяпти.

Торгина, хона тўрисиغا тўшалган ўринда ушокдеккина бўлиб ўтирган кекса аёл биз билан илиқ сўрашар экан, чой доғидан ичи сарғайиб кетган пиёлани хижолатомуз олиб, нариги ёнига, кўздан панароқ жойга қўйди. Она-

хоннинг лаблари жилмайиб турган бўлсада, кўзлари негадир мунгли эди. Афтидан ўглини сўроқлаб келадиган дўстлари борлигидан бир оз ҳайратта ҳам тушган эди...

Хуллас, болалиқдаги дўстимизникида узоқ ўтирмадик. Ҳатто, волидасини она деб айтишдан ийманган бу валлома ўртоғимиз кўз ўнгимизда бир зумда жуда ғариб кимсага айланиб қолганди...

Пушаймон

У омонат шон-шуҳратлару, мол-давлати соясида атрофида парвона улфатлари олқишига кўмилиб умрининг охиригача роҳат-фароҳатда яшашига жуда-жуда ишонган эди. Маънисиз ялтироқ ҳаётга шунчалик кўникиб кетган эдики, беғубор болалигида орттирган ҳақиқий дўстлари, маҳалладошлари, ҳатто ака-укалари ҳам назарида омадсиз, ношуд кимсалар бўлиб кўринар эди. Тўғри йўл кўрсатмоқчи бўлганларни эса ҳасадгўйга йўйди.

Неъматларини аямаган тақдир жиддий синовларини ҳам ундан дариф тутмади. Енгил-елпи ҳаётга муккасидан кетган бу одам иродаси биринчи зарбадаёқ дарз кетди. Улфатлари атрофида қандай тез пайдо бўлган бўлса, шундай ғойиб бўлишди. Ҳол сўраганлар, ачинганлар яна ўша маҳалла кўйи, болалиқдаги дўстлари, яқинлари бўлди.

У бугун тушида отасини кўрди ва шундагина неча йилардан бери унинг бошига бормагани, зиёрат қилмагани ёдига тушди. Сукунат кўйнидаги қабристонга кириб борар экан, қай томонга юришини билмай бир оз каловланиб қолди. Сўнгра отасини қўйишаётганда ҳов анави катта чинор ёнидаги йўлақдан ўнгга бурилишгани ёдига тушиб ўша томонга юрди. Укаси айтган рақамни эслай олмай, ҳали бу, ҳали у қабрининг бошига бориб сарсон юрган бу одамнинг ҳозирги кўриниши жуда аянчли эди.

У қўлдан кетган мол давлати-ю, шухратидан ўн чандон, юз чандон ортиқроқ нарчасини худди шу ерда йўқотганини эндигина англаб етмоқда эди...

Ибвогарнинг ўлими

Қўшниси Иброҳим буванинг қазо қилганини эшитганида у хурсандчилигини яширолмади. "90 йилдан ортиқ умр кўрди-я, муттаҳам, яна урушда бўлганмиш" деб тўнғиллаганича тўғридаги қоронғи хонасига йўналди. Қўшниси ҳақида тайёрлаб қўйган юмалоқ хатини йиртиб ташламоқчи эди. Кўнгли бўлмади. Ҳар эҳтимолга қарши хатни яна жойига жойлаб, ташқарига отланди.

Иброҳим отани сўнги йўлга кузатишга келган тумонат одамни кўриб эси оғди. Иш вақтини ўз манфаати учун сарфлаётган бу бекорчиларни бир-бир рўйхатдан ўтказиб, адабини берарди-ю, лекин шу дамда хаёли бошқа нарса билан банд бўлиб қолди — у ҳам ўлиб кўрмоқчи эди. "Бир қадримни синаб кўрсамми" деган ўй бошидан нари кетмай қолди.

Эртасига Ғурбатиллоникидан эшитилган аёл кишининг фарёди бутун маҳаллани уйғотди. Совуқлигидан ювғичилар ҳам унинг тирикчилигини сезишмади. Нафасини ичига ютганча узала тушиб ётар экан, у "ҳеч ким келмаса-я... Ахир умрим бино бўлиб бировга яхшилиқ қилмаган, фақат дилини оғритган бўлсам" деб хавотирланарди. Бироқ тобут ёпинчиғи орасидан ташқарига мўралаб, кўзларига ишонмади. Унинг каттакон ҳовлисига йиғилган оломон Иброҳим отаникига келганидан кам эмас эди.

У ҳозир шартта ўрнидан туриб "мен тирикман, одамлар" деб бақририши ҳам мумкин эди-ю, ўзини тийди. Қабристонда имомнинг "Ғурбатилло қандай одам эди?" деган саволига одамлар нима деб жавоб беришини ўз қулоғи билан эшиттиси келди.

У ўз хаёлларига маҳлиё бўлиб, фурсатни бой берган эди. Кўзини очиб қоронғилиқдан бошқа нарсани кўрмади. Қўлларини аранг бўшатиб, ўрнидан турмоқчи бўлганди, пешонасини "тақ" этказиб қабр шифтига урди. Бошини чангаллаганча даҳшатдан бақирингга тушди.

Одамлар эшитмади дейсизми? Эшитишди. Фақат бир-бирларига қараб: "қабрда ҳам тинч ётмайди-я, хумпар" деб кўйишди, холос.

Фурбатиллонинг қабридан овоз эшитилгани маҳаллада анчагача гап-сўз бўлиб юрди...

Фалсафа

Автобус кўхна мозор олдидан ўтар экан, у шундоққина тепалиқда кафтдек кўриниб турган ўзига жуда азиз бўлган сағанадан ҳеч кўз узолмас эди. Бундай пайтларда у ўзининг беғубор болалигини эслаб ширин хаёлларга берилар ва қулоғи остида отасининг вазмин, залворли овози янграгандек бўларди. "Бошингга мушкул иш тушганида ҳам, ёки ҳаёт сени ўзинг истагандан кўра ортиқроқ сийлаб юборганида ҳам, ҳеч ўзлигингни йўқотма, мунофиқ бўлма. Доимо одамлар билан бўл. Улар сенинг дардингга малҳам бўлишлари, агар арзисанг бошларига кўтаришлари мумкин".

У ҳар куни ишхонасига ана шундай хаёллар билан, кўтаринки кайфиятда кириб келар ва ўзининг пойгақдаги иш столига ўтириб машғулотта шўнғир эди.

Омад тулпорининг ўзи кутилмаганда эшик қоқиб кириб келди. Унинг бундай эрта келганидан эсанкирмади, тезда жиловлаб олди. Энди у мозор ёнидаги йўлдан жуда кам ўтар, ўтганда ҳам тагидаги чопқир, юмшоқ енгил машинасидан кафтдек тепалиқдаги жуда таниш сағана унга кўринмас эди. У ўзи кўп йил ишга қатнаган автобусдан елдек ўзиб кетар экан, автобус кўзига қандайдир қўпол, беўхшов, унинг ичидаги одамлар эса ҳаётдаги уқувсиз, нодон кишилар бўлиб кўринар эди.

Бемаза қовуннинг уруғи

Болакай ишдан қайтаётган онасини кўриб атак-чечак қадам босиб йўлни кесиб ўта бошлади. Қўшни зиёфатга кечикаётган эди. Зардаси қайнаб пайдарпай машинасини папаблатди. Орқа ўриндиқда ўтирган нозаниннинг ҳам оромни бузилиб қошлари чимирилди. Болакай эса қўрқувдан юраги ёрилай деб саросимада онасининг бағрига ўзини отди. Йиғлаб юборди.

— Бемаза қовуннинг уруғи кўп бўлади деб, бунинг аҳволига қаранг, — деди нозанин аёл боласини юз-кўзидан ўпиб овунтираётган йўл четидаги жувон томонга ишора қилиб.—Иккита боласини аранг боқяпти-ку, яна учинчисини ҳам қорнига солволибди.

— Қўявер, — деди эр. — Дунёга нега келганини ҳам билмайди булар. Умр эса бир марта берилади. Яшаб қолиш керак, жоним, — деди ва қадди-қомати ҳамон қизларникидай аёлига завқланиб қаради...

Бир марта берилган умр эса жуда тез ўтиб борарди. Хадемай "бемаза қовуннинг уруғлари" ҳам улғайишиб кўпнинг корига ярайдиган бинойидек инсонларга айланишди. Ота-онасининг ёнига киришди. Энди бу хонадонда кетма-кет тўйлар бўла бошлади...

Яшаб қолиш ишқи билан бўлиб фарзандли бўлиш бахтидан бебаҳра, ёлғиз дарахтдек сўлпайиб қолган ҳалиги қўшнилари эса ҳамон ўша-ўша... Энди топганини тўйга сарфлайдиган "нодон" қўшнилари устидан кулишиб ўзларини овунтиришарди...

Дилозор

Қаршисидан келаётган кекса муаллимни узокдан таниди. Машинасидан тушиб очиқ эшигига тирсагини тираб оёғини чалиштирганича яқин келишини кутди. Бир пайтлар "Сен ба-рибир одам бўлмайсан", — деб кўп танбех бер-

ган ўқитувчи билан ҳисоб-китоб қилиш пайти келган эди наздида.

— Бу дейман, аравангиз ҳали ҳам ўша-ўша-ку, домла, — деди ва эски велосипедга ишора қилиб ишшайди. — Велосипедни ҳам жони қаттиқ бўлар эканда-а.

Муаллим ўқувчилигида ҳам хўп қийнаган, ҳануз ақл битмаган бу дилозор билан тўхтаб суҳбатлашишни ўзига эп кўрмади. Ранжиганини ҳам сездирмади. Майин жилмайди.

— Сенга ўхшаб велосипедим ҳам ҳамон ўша-ўша болам, — деди ва йўлида давом этди.

Кўрмаганнинг кўргани...

— Кўрмагани кўргани қурсин, — деди хотин эрига. — Анови, сувоқчини ўғли Машраб бор-ку, мактаб томини янгилаб берганмиш. Энди маҳаланинг йўлига асфальт ётқизармиш. Ҳаммани оғзида шу гап.

— Парво қилма, — деди эр кўлидаги дарз кетиб чеккаси қадоқланган овқатдан бўшаган косага чой қуйдириб чайқар экан. — Маҳаллада биз билан беллашадигани йўқ. Уч-тўрт танга орттириб босар-тусарини билмай қолган бўлса, узоққа бормади. Ўзига қийин. Ақли одамлар қанча бадавлат бўлсанг, шунча фақир кўрингин дейишган.

Эр "хўр-р" этказиб косадагини бир кўтаришда симирди-да, роҳатланиб лунжини артди. Сўнг хотинига маъноли қараб қўйиб, уй тўридаги қоронғу хонага йўналди. Хотин ҳам эргашди. Эшикни ичкаридан беркитди. Девор ичига хуфёна ўрнатилган темир сандиқча очилди...

Бисотининг жиндай баракаси ўчганини кўриб эрнинг ранги бўзарди. Унинг важоҳатидан игна ютган кучуқдай ғужанак бўлиб олган хотин кенжатойининг кўярда-қўймай бир неча бор темир сандиқчани очтирганини зорланиб айтди...

...Хонадан кимнингдир "Гурс" этиб қулагани ва аёл кишининг фарёди эшитилди.

Беш кунлик дунё

У узоқ ва бахтиёр ҳаёт кечирди. Қўлини қаёққа узатса етди. Беҳисоб бойлик орттирди. Нафақат фарзандларига, балки етти пуштига етадиган бойлик тўлади. Ҳеч кимга яхшилик ҳам қилмади, ёмонлик ҳам. Фақат ўзини билиб яшади. Мана, оламдан ўтганига ҳам бир неча йил бўлди. Уни ҳеч ким эсламай қўйди...

Собир уста ҳам чакки яшамади. Хунари туфайли ҳеч нарсага зориқмай ўтди. Қўли гул уста эди, одамларга уй қурди. Фарзандларини ҳам ёнига олиб хунарини ўргатди. Ота-болалар бирлашиб маҳалла ўртасида чойхона, новвойхона қурилишларида бош-қош бўлишди. Беш кунлик дунё экан. Собир устанинг ўтганига ҳам кўп йиллар бўлди. Лекин ҳеч ким уни унутгани йўқ.

Ҳаёт бошқа

У фарзандларини астойдил тарбия қилди. Болаларига шу гапларини керак бўлса ҳар куни такрорлади:

«Нафи тегмаган ишга қўл урманг. Қаловини топсанг қор ёнади. Дунё орттириш пайида бўлинглар. Қўлингда мол давлатинг бўлса сенга таъзим қилишаверади. Меҳр-мурувват, одамийлик — буларнинг бари китобий сўзлар — ҳаёт бошқа...»

Оталари насихатларига юриб фарзандлар кам бўлишмади. Мол-дунё орттиришди. Улар бу ишга шунчалик берилиб кетишдики, ҳаттоки энди кексайиб нафи тегмай қолган оталари ҳолидан хабар олишга ҳам вақт топишолмас эди. Ота эса... нима ҳам дерди, экканингни ўрасан, деганлари шу экан-да.

Қўшни

Ярим тунда кутилмаганда отасининг қон босими кўтарилиб кетди.

— Дўхтир чақирмасак бўлмайди, — деди онаси. — Югур қўшнимизникига. Телефон қил. Қўшни дарвозасини ҳадеганда очавермади. Қаттиқроқ тақиллатди. Бир оздан сўнг шарақ-шуруқ қилиб тўрт жойидан қулфланган дарвоза очилиб, қўшнисининг боши кўринди. Безовта қилинганидан норозилиги шуңдоққина юз ифодасидан кўриниб турарди.

— Кечирасиз, дадамнинг қон босимлари кўтарилиб кетди. Телефонингизда дўхтир чақириб олай, — деди йигит ийманиб.

Қўшни «ҳа» ҳам демади, «йўқ» ҳам демади. Эшикни очиқ қолдириб пинагини ҳам бузмай ичкари юрди.

Йигит телефон гўшагини эндигина қўлига олган эди, ичкаридан аёл кишининг овози эшитилди: «Ким экан дадаси шу бемаҳалда чақирган». Эри бир нарса деб жавраган эди, ҳалиги аёл: «Шу телефон ўлгурдан ҳам тўйдим, ҳеч тинчлик йўқ эканда, — дея уф тортди.

Йигит хижолатчиликдан терга ботиб аранг кўнғироқ қилди. Устига-устак телефон гўшаги қўлидан сирғалиб тушиб «тақ» этиб жойига тушди.

Қўшни «ялт» этиб йигит томон ўтирилди. — Секинроқ қўяди-да, гўшакни, жиян. 50 минг туради бу жонивор, — деди ва дарвоза томон йўналди.

...Йигитнинг ортидан дарвозанинг зарда билан ёпилгани ва шарақ-шуруқ қилиб тўрт еридан қулфлагани эшитилди.

Отасининг елкасидан тушмади...

Худога астойдил ёлворди. Зорланишлари инобатга ўтдимиз, хотини тўрт қиздан кейин кўчқордек ўғил туғиб берди. Исмини Шодмонбек қўйди.

Шодмонбек беш яшарлигида ҳам отасининг елкасидан тушмади. Отасига айтганини қилдирадиган бир сўзли бола эди. Фақат сояда ўсган дарахтга ўхшаб бир оз нимжонроқ бўлди. Шунинг учун дастлаб мактабга борганида ҳам отаси уни орқасида кўтариб борди.

Шодмонбек ҳозир қирқ ёшда. Уйланиб, фарзандли бўлган. Машинаси ҳам бор. Лекин ҳанузгача етмишни қоралаб қўйган отасининг елкасидан тушгани йўқ...

Қайтар дунё

У бир муаммоли ишда ўғлига йўл кўрсатиб, насиҳат қила бошлади. Тажанг ўғил эса: «Ёш бола эмасману, ўзимни ҳам ақлим етади. Кексайганда одам ҳар ишга аралашавермай тоат-ибодатини қилиб жим ўтирса-да», — деб отасининг гапини кесди.

У ўғлидан хафа бўлмади. «Ҳа, майли ўғлим, ўзинг биласан», — деди-да, жим қолди. Бобосини жеркиб берган дадасига ҳайрон бўлиб қараб турган анави набирасига боқиб негандир раҳматли отасини ёдга олди. Унинг ўзи ҳам бир вақтлар отасига шундай муомала қилганида мана бу — ҳозир дилини оғритган боласи ўзига таажжуб билан қараб турган эди. Қайтар дунё деб шунга айтсалар керак-да...

Ҳасадгўй

Агар хотини алжираб қўшнисининг экранни кичикроқ гиламдек келадиган каттакон телевизор билан ўзи ювиб, ҳам қуришиб берадиган кир ювиш машинаси сотиб олганини айтиб қўймаганида тинчгина овқатини охиригача ичиб олган бўларди. Томоғидан сув ҳам ўтмай қолди. Ичида «ҳаҳ, телевизоринг ёниб уйинг кулга айлангур» деди-да, ётоқхонасига кириб кетди. Эрталабгача мижжа қоқмай чиқди. Эртаси дам олиш куни эди, ишга бормади. Тушга яқин ўнг тарафдаги қўшниси девордан

чақириб қолди: «Кечқурун киринг қўшни, бир чўқим ошимиз бор».

Тандир бошида уймалашаётган хотинининг ёнига борди. «Анави қурумсоқ ошга чақириб қолди, тинчликми? — деб сўради. Хотини бир оз сукут сақлагач: «Айтмасам барибир эртага биласиз-да, дадаси. «Дамас» сотиб олишди-ку, шунга бўлса керак», — деди йиғлагудек бўлиб.

— Бу яна қандай кўргулик. Мусибат устига мусибат. Хаҳ «Дамас»нинг авария бўлиб пачоғинг чиққурлар, — деб ичкари кириб кетди. Хотинига «мазаси йўқ экан» дегин» деб бошини ўраб ётиб олди. Чаён чаққан одамдек кечаси тўлғониб чиқди.

Эрталаб худди бемор одамдек аранг судралиб ишга кетди. Бир пайт унинг кенжатоийи ҳовлини бошига кўтариб чошиб кирди. «Ойи, ойи, эшиттизми, тўғридаги қўшнимиз бор-у, Аъзам тоға, машина ютиб олибди. «Нексия»...

— Вой болажоним секинроқ, секинроқ, яхши бўлти, — деди она ҳозиргина эри чиқиб кетган дарвоза томонга хавотир билан боқиб. — Яхшиямки дадангни ишга кетганлари. Бўлмаса ҳозир у кишидан айрилиб қолардик...

Ўз уйинг...

Аквариумдаги балиқларни кузатиб туриб шоирнинг тилла балиқча ҳақидаги шеъри ёдимга тушди. Торгина ҳовузчани бутун «дунё» деб тасаввур қиладиган тилла балиқчага шоирнинг раҳми келган эди ўшанда. Бир томондан шоир ҳам ҳақдир, лекин...

Ноз-неъматларга, дурру жавоҳирларга тўла денгизнинг наҳанг балиқлари, акулалари ҳам бор. Балки, тилла балиқча учун хавор-хатарга тўла денгиз ҳаётидан кўра тор бўлса ҳам тинч, хотиржам яшайдиган ўз уйи ҳовузчаси маъқулдир. Айтишади-ку, ўз уйинг, ўлан тўшагинг деб. Ким билсин яна.

Кесиб ташлашди

— Ҳой нодон, эсингни йиғсангчи, — деди бақатерак қийғос гуллаётган ўриққа боқиб. — Ҳар йили мева тугасан. Мевангни оламан деб калтаклашади, ҳатто шохларингни қайириб озор етказишади. Сенга бундан нима наф? Ундан кўра мевангни берадиган қувватингни бўйинга берсанг, сояда сарғаймай менга ўхшаб мундоқ кўкрагингни кериб яшасанг бўлмайдами?

— Қайдам, — деди ўриқ камтарлик билан. — Мева тугмай яшолмайман...

...Орадан кўп ўтмай ўриққа соя соляпти деб бақатеракни кесиб ташлашди.

Илдизи бақувват

— Намунча жонинг қаттиқ бўлмаса, — деди шамол янтоқни тортқилай-тортқилай ҳолдан тояр экан. — На қуёшнинг жазирамасидан кўрқасан, на ташналик тинкангни қуритади. Бунчалик яшовчанлигинг сирини мада?

— Илдизим бақувват-да, — деди янтоқ ҳам кўксини кериб.

Бойўғли ва капалак

— Бор-йўғи бир кунгина яшаш учун дунёга келишдан не мазмун, — деди бойўғли капалакка. — Яна гулдан-гулга кўниб шодон юришини-чи, буни.

— Сенинг ёруғлиқдан кўрқиб зулматда кечган юз йиллик умрингдан кўра гуллар ифорида сархуш бўлиб мамнун ўтказган бир кунлик умрим афзалроқдир менга, — деди капалак ҳам.

М у н д а р и ж а

Шайтондара	3
Нигора	25
Эртақларда қолган болалик	43
Эркаксиз хонадон	54
Хунук иш	83
Осмон олис, олис	91
Насихат	97

МУҚИМЖОН НУРМАТОВ

ШАЙТОНДАРА

Ҳикоялар

«Шарқ» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент — 2008

Муҳаррир Г. Хаитова
Бадий муҳаррир Ф. Башарова
Техник муҳаррир Р. Бобохонова
Саҳифаловчи Х. Шарипова
Мусаҳҳиҳлар Ж. Тоирова, М. Зиямуҳамедова

Теришга берилди 13.02.08. Босишга рухсат этилди
4.08.08. Бичими 84x90 $\frac{1}{32}$ Балтика гарнитураси. Офсет
босма. Шартли босма табоғи 4,90. Нашриёт-ҳисоб табоғи
4,96. Адади 3000. Буюртма № 4767. Баҳоси келишилган
нарҳда.

**«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик
компанияси босмаҳонаси, 100083, Тошкент
шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй.**